

Қазақстан Республикасы Оқу-ағарту министрлігі
Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы

**Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың
құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты ұйымдастыру**

Астана
2022

Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы Ғылыми кеңесімен
баспаға ұсынылды (2022 жылғы 25 мамыр № 6 хаттама)

Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың
құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты ұйымдастыру. Әдістемелік
ұсыным. –

Астана: Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 114 б.

Әдістемелік ұсыным мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас
балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты ұйымдастыруға
бағытталған. Ұсынымда мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас
балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша
әлемдік тәжірибе, мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың
құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша Қазақстандағы
жағдай қарастырылған.

Әдістемелік ұсынымдар директорлардың тәрбие жұмысы жөніндегі
орынбасарларына, әлеуметтік педагогтерге, психологтерге, сынып
жетекшілеріне, әдіскерлерге, жалпы білім беретін мектептердің пән
мұғалімдеріне, қосымша білім беру ұйымдарының, қоғамдық ұйымдардың
отбасымен ынтымақтастықта жұмыс істейтін мамандарға арналған.

КІРІСПЕ

Өзектілігі. Балалардың көші-қоны – біздің заманымыздың маңызды құбылыстарының бірі. Жастардың ұтқырлығы кеңейген сайын ол саяхаттың қаржылық қолжетімділігінің, климаттың өзгеруінің, технологиялардың дамуы салдарынан қажеттіліктің жоғарылауының, мүмкіндіктерді бөлудегі жаһандық теңсіздіктің ұлғаюының, жұмыспен қамту қауіпсіздігі мен қолжетімділігінің, сондай-ақ дүниежүзілік мәдени мұраны кеңінен таратудың нәтижесінде ауқымы жағынан да, маңыздылығы жағынан да артуы мүмкін.

Басқа жас топтарындағы көші-қон сияқты, балалардың көші-қоны көптеген құбылыстарға әсер етеді. Алдымен біз терминнің өзін анықтап алсақ: Халықаралық бала құқығы анықтамасына сәйкес, «әрбір адам 18 жасқа толғанға дейін, егер сол балаға қолданылатын заң бойынша ол кәмелетке толмаса» ол бала болып табылады [1]. Сонымен бірге, жастар көші-қоны туралы деректерде бұл шекті мән әрдайым пайдаланылмайды, сондықтан «жастар көші-қоны» термині жиі кездеседі. Кең мағынада, «көші-қон» термині адамдардың халықаралық және ішкі ұтқырлығын, қысқа мерзімді немесе өмір бойы қозғалуын, сонымен қатар бір бағытта да, айналымдық сапарларды да қамтуы мүмкін. Ол отбасының қиындықсыз қоныс аударуынан бастап, соғыс кезіндегі зорлық-зомбылықтан, этникалық тазарту әрекеттерінен немесе мемлекеттің ыдырауынан туындаған мәжбүрлі қозғалысқа дейін кең спектрді қамтуы мүмкін. Балалардың көші-қоны ересек туыстарының сүйемелдеуімен балалардың сапарларын да, балалардың өздері сапар шегуге мәжбүр болған жағдайлар; оған білім беру мүмкіндіктерін кеңейту немесе отбасының қауіпсіздігін нығайту тұрғысынан балалардың өмір сүру сапасы едәуір жақсаратын жағдайлар, сондай-ақ пайдалану немесе қауіп-қатер психологиялық жаракат тудыруы мүмкін жағдайлар кіреді.

Балалардың көші-қоны жаңа құбылыс емес және оның тарихы ғасырлар бойы жалғасуда. Балалар – ұлдар да, қыздар да – жаңа мүмкіндіктерді пайдалану немесе үйден тыс жерде қауіпсіздікті арттыру үшін әрқашан отбасыларымен немесе олардың артынан көшіп жүреді. Көп жағдайда бұл көші-қон проблемалар туғызбайды. Жаңа контекстке бейімделу кезеңінен кейін, тұрақты нәсілдік немесе діни дискриминацияға жол бермейтін жағдайларды қоспағанда, балалардың көпшілігі отбасыларымен бірге жаңа қоғамдарға кіріктіріледі.

Осы әдістемелік ұсынымда мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша әлемдік тәжірибедегі көші-қон мәселелері және көші-қонды реттеу міндеттері мен балаларды қорғау талаптары, мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша Қазақстандағы жағдай және мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастырудың мәселелері қарастырылады.

Мақсаты: мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты оңтайлы ұйымдастыру.

Қойылған мақсат келесідегідей **міндеттерді** шешу арқылы іске асырылады:

- мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтық мәртебесінің ерекшелігін сипаттау;
- мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қорғауды құқықтық реттеу;
- мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың бейімделу ерекшеліктерін талдау.

1. Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша әлемдік тәжірибе

Қоғамды бақылауда ұстау және тиімді әлеуметтік-экономикалық саясатта жоғары нәтижелерге қол жеткізу үшін көші-қон ағындарының санын және мигранттардың құрамын бақылай білу, көші-қонды тудыратын факторлар мен көші-қонның салдарын анықтау маңызды деп есептейміз. Демографиялық процестерде халықтың көші-қон проблемасы маңызды рөл атқарады. Расында да, көші-қон қоғамдағы саяси, әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге жауапкершілікпен қараумен сипатталады. Халықтың көші-қоны демографиялық жағдайға, елдегі халық санының, оның жас және гендерлік құрылымының күрт өсуіне немесе азаюына тез және белсенді әсер етеді.

Қазіргі халық туралы мәліметтерді жинау жүйесінде демографиялық процестер туралы макро және микро мәліметтерді алуға болады. Макродеңгейдегі мәліметтердің негізгі көздері санақ, өмірлік маңызды статистика, көші-қон және халық тіркелімдері болып табылады. Таңдамалы сауалнама – микродеңгейдегі мәліметтерді жинайды (үй шаруашылығының құрылымы, үй шаруашылығы, адамдар тобы туралы ақпарат).

Популяцияның дамуы – бұл халықтың сандық және сапалық өзгерістерінің табиғи процесі. Бұл процесс адам дамуымен күрделі. Халықтың өзгеруін түсіндіру үшін тек демографиялық ақпаратты пайдалану жеткіліксіз. «Адамдар үнемі қозғалыста болады: олар туады, өледі, үйленеді, ажырасады, елдің бір жерінен екінші жеріне (азды-көпті) көшеді, бір қызмет саласынан екіншісіне, бір әлеуметтік топқа ауысады және т.б. Осы қозғалыстардың барлығы халық қозғалысының үш негізгі түрін анықтайды: табиғи, миграциялық және әлеуметтік. Барлық қозғалыстардың ішінде ең қиыны көші-қон – халықтың аумақтық қозғалысы».

Көші-қон ағындарының бағыты, құрылымы, көлемі туралы ақпараттың негізгі көздері көші-қон туралы ағымдағы есеп, халық санағы, халықты арнайы зерттеу нәтижелері, халықтың әртүрлі тізімдері мен тізілімдері болып табылады. Көші-қонды есепке алу табиғи көші-қонды есепке алуға қарағанда күрделірек. Ішкі көші-қонды есепке алу халықаралық көші-қонды есепке алудан жақсы ұйымдастырылған. Бұл қиындықтар көші-қонның ерекшеліктерімен байланысты. Мигрант, көші-қон ұғымының ортақ белгілерінің болмауы халықаралық миграцияны есепке алуды қиындатады. «Көші-қон деректерінің көзіне байланысты көші-қонды есепке алу әдістері екі түрге бөлінеді: тік және жанама.

Тік әдіс – әрбір көші-қон құбылысын келу және кету орнында тіркеу. Жанама әдістер тек таңдамалы сауалнамалар мен санақ деректерінің нәтижелерін пайдаланады.

Территориялық қозғалыстың мәнін, оның міндеттерін және қозғалыстың демографиялық міндетін түсіну қажет. Алғашқы «миграция» туралы ғылыми

ұғымды белгілі ағылшын ғалымы Е. Равенштейн 1885-89 жылдары енгізді. Ол миграция – көші-қон белгісін: «адамның мекен-жайының тұрақты немесе уақытша өзгеруі» деп өте қарапайым түрде түсіндіреді. Миграция – үздіксіз процесс, оны 4 факторлар тобының байланысы бар:

- мигранттың алғашқы мемлекеттегі мекенжайы;
- мигранттың нақты қозғалыс кезі, көші-қон процесі; мигранттың жаңа мекен-жайына қоныстануы;
- мигранттың жеке тұлғалық сипаттамаларының факторлары: демографиялық сипаттамалардың жиынтығы, жеке тұлғалық қалаулар.

Е. Равенштейн Ұлыбританиядағы, Солтүстік Америкадағы көші-қон процестерін зерттей келе 11 миграциялық заңдарды қалыптастырды:

1. Басым жағдайларда миграция жақын аймақтарға жүзеге асады.
2. Көші-қон процесі рет-ретімен, кезең-кезеңімен жүзеге асады.
3. Ірі сауда-саттық немесе өнеркәсіптік орталықтарына бағытталған миграция ұзақ аймақтық болып келеді.
4. Әр миграциялық ағымға қарсы миграциялық ағым сәйкес келеді.
5. Миграция процесіне, қала тұрғындарына қарағанда ауыл тұрғындары көбірек ұшырайды, ауылдан қалаға көшеді.
6. Ішкі миграцияларда әйелдер, халықаралық миграцияда – ерлер белсенді.
7. Мигранттардың басым бөлігі ересек тұрғындар, отбасылы адамдар сирек көшеді.
8. Ірі қалалардың санының өсуі –табиғи өсім немесе мигранттар есебінен болады.
9. Миграция көлемі өнеркәсіп, сауда-саттық, көлік дамуына сәйкес өседі.
10. Мигранттардың басымдылығы ауыл тұрғындары, олар ірі өнеркәсіптік және сауда-саттық орталықтарына қоныстанады.
11. Миграцияның негізгі себептері – экономикалық себептер болып табылады [2].

Қазіргі қоғамның даму кезінде осы аталған заңдарының бірі жоғалып бірі күшейіп келеді (атап айтсақ, алғашқы үш заңдар). Бұл заңдар миграция теориясының және үрдістердің негізін қалыптастыруда.

Ертеде «миграция» ұғымы екі мағынада: «тар» мағынада - жаңа мекенжайға қоныстану, және «кең» мағынада – «бүкіл аймақтық территориялық, халықаралық қозғалыс» болып пайдаланылды. Қазір «миграция» әмбебап мағынада пайдаланылады, әртүрлі категорияларды қамтиды: металдар, жануарлар, клеткалар қозғалыстары болады. Қазіргі уақытта тұрғындар миграциясы деп «халықтың миграциялық қозғалысын» атайды.

«Демографиялық ғылымда ең көп түсініктемелері бар ұғым – миграция ұғымы». Миграцияның түрлері науқандық маятник түрде, қысқа мерзімдік, ұзақ мерзімдік, қайта оралмайтын миграция, жүйелі түрде жүзеге асатын көші-қон,

үздіксіз жүретін көші-қон, өз еркімен жүзеге асатын көші-қон, күштеушілік арқылы жүзеге асатын, қалаға, ауылға, сыртқы, ішкі, халықаралық, сауда саттық, экономикалық, еңбек мақсаттарымен жүзеге асатын көші-қон түрлері болып бөлінеді.

Миграцияның басқа демографиялық процестерден айырмашылығы көші-қон территориялық және уақыт көлемінде бірыңғай өтеді. «Ұзақтығына, мақсаттарына, жиілігіне қарамай, кез-келген территориялық қозғалысты, әр түрлі мекенжай, аймақтар арасында жүзеге асатын көші-қон процесін кең мағынада миграция деп атайды» [3].

Миграция – географиялық қозғалыс, басқа мемлекетке, аймақтық территорияға демалыс, басқа кез-келген мақсатпен 7 күннен көп уақытқа қоныс аудару. Тұрғындар миграциялық қозғалыстар нәтижесінде материалдық жағдайын жөндейді, сол себептен миграция әлеуметтік-экономикалық жағдайымен сипатталады. Миграцияның қоғамдық маңызы бар экономикалық, демографиялық, жағымды және жағымсыз, ашық және жасырын, ағымды және ұзақ мерзімді себеп-салдары болады. Демографиялық процестердің арасында тұрғындардың миграциясы ерекше орын алады. «Миграциология» деген еңбекте миграция дегеніміз – бұл әлеуметтік-экономикалық қатынастарға байланысты болатын миграциялық қозғалыс деп жазылған. «Миграцияның мынадай категорияларға негізделген интегралды классификациясы бар, олар:

- 1) типі;
- 2) түрі;
- 3) формасы;
- 4) себебі;
- 5) деңгейі» [4].

1) Миграциялық қозғалыстар бір елдің ішінде де, осымен бірге мемлекеттердің арасында да болады. Сол себептерден де тұрғын халықтың миграциясының екі типін бөліп алады: халықаралық (мемлекетаралық, сыртқы) және ішкі (мемлекет ішілік). Халықаралық миграция және сыртқы миграция деген ұғымдардың айырмашылығы бар. «Сыртқы миграция» – халықаралық көші-қон және ішкі қон арасындағы типі (этникалық миграцияны айтамыз). Сыртқы миграцияның халықаралықтан айырмашылығы – мигранттар мемлекеттік бақылаудан өтпейді, ұлттық шекарадан аспайды. Қазір Еуропа мемлекеттердің арасында «мөлдір» шекара тәртібі орналасқан, бір мемлекеттің азаматы келесі мемлекетке белгілі мақсатпен көшсе, ол халықаралық мигрантқа жатпайды. Еуропа мемлекеттерінің Кеңесі бойынша Шенген келісімі арқылы алған виза барлық Шенген Одағына қатысты мемлекеттерінде жүзеге асады. Тұрғындардың халықаралық миграция түсініктерінің классификациясы:

Эмигрант-иммигрант, шетел тұрғындары, шет елде туылған тұлғалар, еңбекші-мигранттар, масыл-мигранттар, өз еркімен көшкендер, амалсыз көшкендер, қашқындар, саяси пана іздегендер, саяси сенімсіздік нәтижесінде жер аударғандар, экологиялық қуғындар, «интеллектуалды қуғындар» – зиялы

қауымның жер аударуы, науқандық мигранттар, фронтальер жұмысшылар, көшпенділер, қасиетті жерлерді аралаушылар т.б. Миграция сальдосы – миграциялық өсім, таза миграция.

1 кесте. Халықаралық мигранттардың негізгі ірі топтарының классификациясы

Көшіп-келгендер	Көшіп кеткендер
1. Иммигранттар, қайта оралмайтын мигранттар.	- 1. Иммигранттар, қайта оралмайтын мигранттар.
- 2. Тұрақты, ұзақ мерзімді мигранттар: - еңбекші мигранттар - студенттер, стажерлер - басқа адамдардың қарамағындағылар-масылдар.	- 2. Тұрақты, ұзақ мерзімді мигранттар: - еңбекші мигранттар - студенттер, стажерлер - басқа адамдардың қарамағындағылар-масылдар.
- 3. Науқандық мигранттар	- 3. Науқандық мигранттар
- 4. Жақын аймақтан келген жалдамалы жұмысшылар.	- 4. Жақын аймақтан келген жалдамалы жұмысшылар.
- 5. Оралым, циркулярлық мигранттар: - «Бизнес» мигранттары. - Ұсақ-сауда саттықпен айналысатын мигранттар.	- 5. Оралым, циркулярлық мигранттар: - «Бизнес» мигранттары. - Ұсақ-сауда саттықпен айналысатын мигранттар.
- 6. Көшпенділер, Қажылық сапарын шегушілер.	- 6. Көшпенділер, Қажылық сапарын шегушілер.
- 7. Нелегалды иммигранттар - Заңды көшіп келгендер - Заңсыз көшіп келгендер.	- 7. Нелегалды иммигранттар - Заңды көшіп келгендер - Заңсыз көшіп келгендер.
- 8. Туристер, экскурсанттар	- 8. Туристер, экскурсанттар
- 9. Мемлекеттік өкімет өкілдері, шенеуніктер, дипломаттар, әскери қызметкерлер.	- 9. Мемлекеттік өкімет өкілдері, шенеуніктер, дипломаттар, әскери қызметкерлер.

2) Енді миграциялық қозғалыстың 4 негізгі түріне:

- қайта оралмайтын көші-қон;
- науқандық миграция;
- маятник түрдегі (барып-қайтып) көші-қон;
- эпизодикалық (белгілі бір уақытта қоныстанып қайту)

Циркуляция түріндегі көші-қонға толығырақ тоқталсақ.

Қайта оралмайтын, мәңгі көші-қонға – халықаралық миграция есебінде тек территориялық, мемлекетаралық қозғалыс емес (тұрақты мекен-жайын

өзгерту), бұған қосымша болып, азаматтығын өзгерту жатады. (эмиграция – көшіп кету, иммиграция – көшіп келу). Ішкі мигранттардың санына кеткендердің және келгендердің саны кіреді. Қайта оралмайтын көші-қон демографиялық процесс ретінде қарастырылып, тұрғындардың жалпы санына, жастық-жыныстық құрылымына, репродуктивтік ұстанымға, мінез-құлығына әсер етеді. Ал тұрақты-уақытша миграцияға жаңа жерде (жаңа елде) шектеулі бір уақытпен жүру жатады, кей кезде ол біршама ұзақ мерзімге созылады.

Науқандық көші-қон – міндетті түрде қайта оралу деген сөз, ол бірнеше айға созылады, алайда бір жылдан аспайды. Маусымдық миграция негізінен еңбек күшіне сұраныс тудыратын белгілі бір маусымдық жұмыстарда көрінеді.

Маятник түріндегі көші-қон (тұрақты мекен-жайынан жақын шекаралық, басқа территорияға бір күн ішінде немесе бір аптаға жұмысқа барып қайту.) Мәселен, фронтьерлік (ағылшынша – шекаралық) миграция. Олар күнделікті, немесе апта салып мемлекет шекарасынан өтіп, басқа елде еңбек ететіндер. Соңғы 30 жыл аралығында көлемі қатты өсті. Айта кететін жайт, халықаралық тәжірибеде фронтальер – жұмысшыларды мигранттар есебінен шығарып тастаған.

Эпизодикалық қозғалыс – іскерлік, туристік, рекреациондық т. б. жүйелі түрде орын алатын қозғалыстар. «2000 жылы дүние жүзінде туризм - 474 млрд. АҚШ доллар пайдасын әкелді, ал туристердің саны 697 млн. адамды құрады» [7]. Көші-қон негізгі түрлерінің ара қатынасы – дүние жүзіндегі миграциялық ағындардың азаюын көрсетеді. Жоғарыда айтылғандармен қоса қазіргі кездегі күштеушілік арқылы жүзеге асатын көші-қон – халықаралық және ішкі болып бөлінеді. Саяси және экологиялық себептерге байланысты туындаған - мәжбүрлі миграция деп те аталатын бұл көші-қон түріне – «қашқындар», «саяси қашқындар», эвакуация, депортацияға ұшырағандар, жер ауыстыруға мәжбүрленген тұлғалар жатады.

Сыртқы миграцияға байланысты тағы бір түрі – заңсыз (астыртын) миграцияны бөліп алуға болады. Заңсыз мигранттар дегеніміз –жұмыс табу, өмір сүру мақсатында басқа бір елдерге заңсыз келушілер.

Циркуляция түріндегі қозғалыс:

1. Жұмыс орнына, оқу қаласына, демалыс орнына бару, дін мәселесі бойынша сапар шегу, т. б. мақсаттары мен тұрақты мекен-жайды ауыстыру.

2. Қысқа мерзімге, әртүрлі мақсаттарымен (жоғары білім алу, кезекті демалысын өткізу, әскери қызметті атқару, келісім-шарт негізінде, науқандық жұмысқа бару т. б.) уақытша тұрақты мекен-жайын ауыстыру.

3) Формасына қарай миграциялық қозғалыстарды былай деп бөлуге болады: мемлекеттің немесе әр түрлі қоғамдық құрылымдардың мәселен, ұйымдастырылған түрде еңбекшілерді жинау, қоғамдық үндеулер бойынша миграция) көмегі арқылы жүзеге асатын қоғамдық-ұйымдасқан және ұйымдаспаған, яғни мемлекеттің көмегінсіз жүзеге асатын миграция. Бірақ та

ұйымдасқан миграцияда да қоныс аудару туралы жеке тұлға өзі шешім қабылдайды.

4) Миграциялық қозғалыстарды себептеріне байланысты жіктей отырып, оларды: экономикалық, әлеуметтік, саяси, мәдени, діни, нәсілдік, әскери, демографиялық және т.б. деп қарастыруға болады.

5) Миграциялық қозғалыстың үш кезеңі белгілі:

1. Көші-қон туралы шешім қабылдау кезеңі (өз еркімен немесе күштеулік арқылы ашық, шынайы ақпарат негізінде немесе жасырын түрде шешім қабылдау)

2. Нақты көші-қон процесі (қоғамдық, құрылым, мемлекет органдары қамқорлығымен немесе өз қаражаты, күші амалдармен көшуі.)

3. Бейімделу кезеңі (жаңа мекен-жайына, қоғамға, ортаға, жұмыс орнына үйрену.)

- 2020 жылғы қаңтар – желтоқсан аралығында Еуропаға 94 800 босқындар мен мигранттар (олардың 18,5 пайызы балалар) келген. Көптеген елдер пандемия мен одан кейінгі шектеулердің салдарынан 2020 жылдың бірінші жартысында келгендердің саны қысқарғанын хабарлады, ал екінші жартыжылдықта олардың саны қайтадан өсті. Италияда жыл бойы Ливиядағы жалғасып жатқан қақтығысқа байланысты келушілер санының күрт өсуі байқалды.

- Греция, Италия, Болгария, Сербия, Босния және Герцеговина және Черногорияда ЮНИСЕФ шамамен 51000 балаға әртүрлі қолдау көрсетті. 30 500-і балаларды қорғау қызметтеріне, соның ішінде психикалық денсаулық және психоәлеуметтік қолдау (MHPSS), іс жүргізу және емделуге жолдама алды. Ресми және бейресми білім беру (NFE) шараларына 23000-нан астам адам қатысты. 9400-ге жуық әйелдер, қыздар мен ұлдар гендерлік зорлық-зомбылықтың алдын алу және оған ден қою шараларына тартылды.

- Мигранттар мен босқындардың қазіргі мәселесі Грециядағы Мори қабылдау және сәйкестендіру орталығының (RIC) өртенуімен және Босния мен Герцеговинадағы Линден шатырының жабылуымен және одан әрі өртенуімен байланысты бірқатар оқиғалармен одан әрі күшейе түсті. Осы оқиғалардан кейін Қабылдаушы қауымдастықтар арасындағы иммигранттарға қарсы пікірлер ерекше алаңдаушылық тудырады. Сонымен қатар, шекарадағы қуғын-сүргін және босқындар мен мигранттарға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларының көбеюі туралы хабарланды.

- COVID-19 пандемиясы және оның бұрын-соңды болмаған әлеуметтік-экономикалық салдары білім беру, денсаулық сақтау және заңгерлік көмек сияқты негізгі қызметтерге қол жетімділігі шектеулі тұратын босқындар мен мигранттардың денсаулығы мен әл-ауқатына айтарлықтай әсер етті. COVID-19 салдарын жеңілдету үшін негізгі қызметтерге, әсіресе Еуропадағы босқындар мен мигранттардың 27% құрайтын еріп жүретін және еріп

жүрмейтін балалар үшін қолжетімділік пен қолайлылықты қамтамасыз ету үшін күш салуды жалғастыру қажет.

- 2020 жылы ЮНИСЕФ бөлген 28 миллион АҚШ долларынан 26 миллион АҚШ долларын пайдаланылды (қаржыландырудың 7% тапшылығы). ЮНИСЕФ мемлекеттік және жеке секторлардың барлық донорларының мигранттар мен босқындармен болған дағдарыстарға ден қоюды қолдаудағы волонтерлік жарналарды мойындайды және жоғары бағалайды.

Европада мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі қызметтер

Мигрант балалар – қазіргі Еуропадағы ең осал топтардың бірі. Олардың кейбіреулері қуғын-сүргіннен немесе соғыстан, басқалары кедейлік пен айырылудан қашып кетті. Олардың арасында адам саудасының құрбаны болғандар да бар. Отбасыларынан бөлінген және отбасы мүлде жоқ немесе уақытша тұруға рұқсаты бар балаларға ерекше қауіп төніп тұр. Мұндай балалардың көпшілігі қанау мен зорлық-зомбылықтан зардап шегеді. Олардың ұстанымы біз жақтайтын гуманитарлық қағидаларға қатысты елеулі сын-қатер болып табылады.

Жалпы, Еуропадағы мигрант балалардың нақты жағдайы туралы мәліметтер өте аз. Осы салада ойластырылған және кешенді саясат әзірлеу үшін бізге көбірек дәлелдер қажет. Көші-қон циклдерінің барлық аспектілері бойынша статистикалық ақпарат және басқа да тиісті мәліметтер жетіспейді: шекараларға келгендер, олар кім және олармен не болып жатқандығы туралы;

сондай-ақ рұқсат етілмеген елде жүргендер, олар мектепке барады ма, жұмыс істейді ме, кіммен тұрады; және олар туралы. кімнің тұруға рұқсаты бар және олардың әлеуметтік жағдайы туралы.

Бұл мәселенің ауқымы ішінара жасырын болғанымен, біз жағдайдың қаншалықты ауыр екенін түсіну үшін жеткілікті білеміз. Сондықтан нақты статистикалық мәліметтер мен фактілердің болмауы саяси пассивтілік үшін ақтау емес. Деректер жинауға күш салынғанымен, осы балалардың құқықтарын қорғау үшін неғұрлым жігерлі саясат жасалуы керек.

Бұл салада халықаралық нормалар бар: БҰҰ-ның Бала құқықтары туралы конвенциясы және БҰҰ-ның барлық мигранттар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы Конвенциясы, олар мигрант балалардың құқықтарын қалай қорғауға болатындығы туралы нақты нұсқаулар береді.

Еуропа Кеңесінің Парламенттік Ассамблеясы босқын балалар мен кәмелетке толмағандардың отбасыларынан бөлінген мигранттар туралы ұсыныстар қабылдады. БҰҰ Босқындар істері жөніндегі Жоғарғы комиссары үкіметтер үшін негізгі қағидаларды әзірледі, сонымен қатар «Балаларды құтқарамыз» ұйымымен бірге «Еуропада ажырап қалған балаларға көмек көрсету бағдарламасы» атты бірлескен жобаны ұсынды.

Айтып кететініміз, үлкен күш-жігер қажет, өйткені келісілген нормалар мен іс-әрекеттің негізгі принциптері әрдайым орындалмайды. Айқын себептердің бірі-ксенофобия. Бүгінгі таңда Еуропа елдерінде теріс пікірлер мен қорқыныш тарататын экстремистік партиялар мен топтар бар. Олардың кейбіреулері парламенттерде немесе жергілікті сайлау органдарында бекітілген. Өкінішке орай, жекелеген ірі саяси партиялар өздерінің саясатын айыптаудың орнына осындай тенденцияларға бейімдейді. Экстремистік медиа стереотиптерді тарату арқылы теріс рөл атқарды, ал кейбір жағдайларда тіпті жеккөрушілік тудырды.

Ксенофобия және ксенофобиядан қорқу көші-қон саласындағы пікірталастардың шекара қауіпсіздігі мәселелеріне, яғни мигранттарды қабылдау керек пе, жоқ па-көші-қонның барлық аспектілері туралы үлкен суретке емес, назар аударуына әкелді. Сонымен қатар, 2001 жылдың 11 қыркүйегінен кейін жағдай нашарлады, өйткені соңғы жылдары исламофобияның өсуі байқалды.

Мұның салдары мигранттар үшін де, біздің қоғамдарда тұратын ең жас адамдар үшін де жағымсыз болды. Сондықтан қазіргі әлемдегі мәдениеттердің алуан түрлілігі мен көптігі туралы аз саясаткерлердің айтқаны өте өкінішті.

Мигрант Балалардың құқықтарын қорғау және нығайту үшін не істеу керек? Нормалар мен негізгі қағидаларды қалай орындау керек?

Балалардың құқықтары

Ең алдымен, мигрант балалар, біріншіден, балалар екенін ескеру қажет. Олар әлсіз және басқа балалар сияқты құқықтарға ие. Баланың жоғары

мүдделері принципі әр баланы жеке тұлға ретінде қарау керек және оның нақты өмірлік жағдайларына ерекше назар аудару керек дегенді білдіреді. Барлық балаларға құрметпен қарау керек.

Көптеген мигрант балалар бір-екі рет, кейде бірнеше рет тұрғылықты жерінен айырылды. Үйінен, туған-туыстарынан және достарынан айрылу психикасына елеулі зақым келтіруі мүмкін. Сондықтан оларға ересектер тарапынан қолдау көрсетілуі өте маңызды. «Балаларды құтқарамыз» ұйымы және БҰҰ БЖКБ жаңа келген отбасынан бөлінген әрбір бала үшін заңды қамқоршы немесе өкіл тағайындауды ұсынды. Бұл балалардың оларға құрметпен қарауына және олармен тиісті дайындығы мен балаларды түсіну қабілеті бар адамдардың айналысуына құқығы бар.

Отбасылар бірлестігі

Отбасын біріктіру көптеген мигрант балалар үшін шұғыл қажеттілік болып табылады. Басым тәртіппен және құпия негізде олардың отбасының басқа мүшелерін анықтау керек. Алайда, мұндай бірде-бір бала, егер оған тиісті қабылдау мен күтім көрсетілмесе, шыққан еліне жіберілмеуі керек.

Еуропа Кеңесінің Парламенттік Ассамблеясы мүше мемлекеттерге «мүше мемлекеттерде егер ата-аналардың тұрақты тұратын немесе пана іздеуші мәртебесі болмаса да, баланың жоғары мүдделері қағидатына сәйкес балалардың отбасыларын басқа ата-аналарымен біріктіруге көмектесуді» (1596 ұсыныс) ұсынды.

Бұл кейбір саяси лагерлерде дау тудыруы мүмкін, бірақ бұл тәсіл балалар құқығы саласындағы келісілген нормаларға толық сәйкес келеді. Отбасын біріктіру құқығы барлық балаларға қолданылады. Бұл құқықты ең жас балаларға ғана шектейтін үкіметтер – мысалы, кім 15 жасқа толмаса ғана олардың балалар құқықтарына қатысты міндеттемелерін еске салуы керек.

Денсаулығын қорғау

Денсаулықты сақтау құқығы басымдыққа ие болуы керек. Кедейлік пен тұрғын үйдің нашар жағдайы денсаулыққа зиян келтіреді. Сонымен қатар, көптеген мигрант балалар үлкен қиындықтарға тап болды және психологиялық қолдауды қажет етеді – бұл салада емдеуді де, қолдауды да қамтамасыз етуге арналған мектептер осы проблемаларды анықтауда және жеңуде маңызды рөл атқарады.

Балалардың денсаулығын сақтау қажеттілігі көші-қон процесінің кез-келген кезеңінде балаларды қамауға алуға қарсы күшті дәлел болып табылады. Тіпті Еуропада да ата-анаға еріп жүрмеген балалар әлі де тағдырлары туралы шешім күтіп немесе шығарылғанға дейін оқшауланып ұсталуда.

Білім алу

Балалардың шығу тегіне қарамастан, білім алу құқығы маңызды рөл атқарады. Көшіп-қонушы балалар өздерінің заңды мәртебесіне немесе ата - аналарының мәртебесіне қарамастан міндетті білім алуға қол жеткізуін қамтамасыз еткені жөн. Білім беру сапасын қамтамасыз ету, сондай-ақ білім

алушыларға көпшілік тілін үйрену мүмкіндігі (ана тілін жетілдіре отырып) үлкен маңызға ие. Кейбір елдердегі проблемалардың бірі-мигрант балаларға дұрыс күтім жасай алатын оқытылған мұғалімдердің болмауы.

Еуропа біздің жаңадан келгендерге тиісті қабылдау жасай алмайды, өйткені олардың тағдыры – біздің тағдырымыз және егер оларға мүмкіндік берілсе, олар қоғамға айтарлықтай үлес қоса алады. Бірінші қадам – олардың адам құқықтары бар екенін мойындау.

Францияның балалар құқығын қорғаудағы жұмыстары

Халықаралық деңгейде

Франция бала құқықтарын қорғайтын және насихаттайтын барлық халықаралық актілерге қосылды, олардың ішінде бірінші болып 1990 жылы қол қойылған және ратификацияланған Бала құқықтары туралы халықаралық конвенцияны, сондай-ақ оған үш қосымша хаттаманы: балалардың қарулы қақтығыстарға қатысуына қатысты Хаттама (2000), балалар саудасы, балалар жезөкшелігі және балалар порнографиясы туралы хаттама (2000 жыл) және хабарлама процедурасына қатысты хаттама (2014 жылы ратификацияланған). атап өту керек.

Латын Америкасы және Кариб теңізі мемлекеттерінің тобымен бірлесіп, Франция Еуропалық одақтың мүшесі ретінде жыл сайын БҰҰ Бас Ассамблеясы мен адам құқықтары жөніндегі кеңеске баланың құқықтарын растайтын қарар ұсынады. Франция қазіргі проблемалар аясында балаларды қорғауды күшейту қажеттілігін белсенді түрде қолдайды. Сонымен қатар, ол қыздар мен қыздардың құқықтарына мұқият қарауды, барлық қыздар мен ұлдардың білімге қолжетімділігін және балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың барлық түрлерімен күресті күшейтуді қолдайды.

Франция сондай-ақ тиісті комитетке Бала құқықтары туралы Конвенцияның сақталуы туралы мерзімді баяндама ұсынады. Соңғы баяндаманы 2016 жылдың қаңтарында қарау кезінде Бала құқықтары жөніндегі Комитет француз делегациясымен диалогтың сындарлы сипатын атап өтті. Өз қорытындысында комитет көптеген халықаралық құралдардың ратификациялануын, сондай-ақ балаларды қорғауды күшейту үшін ішкі заңнамалық актілердің қабылдануын құптады.

Еуропалық Одақ пен Еуропа Кеңесінің желісі бойынша

Бала құқықтары туралы Конвенцияның 30 жылдығына орай және Францияның Еуропа Кеңесінің Министрлер комитетіндегі төрағалығы аясында Бала құқықтарын қорғаудың қазіргі заманғы проблемаларына, атап айтқанда цифрлық технологиялардың дамуына арналған ауқымды конференция өтті. Сонымен қатар, Франция Еуропа Кеңесінің балаларды жыныстық қанаудан және жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі науқанының бастамашыларының бірі болды және алғашқылардың бірі болып 2010 жылғы 1

шілдеде күшіне енген Еуропа Кеңесінің балаларды жыныстық қанаудан және жыныстық зорлық-зомбылықтан қорғау туралы Конвенциясына қол қойды.

Франция сонымен бірге балалар құқықтарына қатысты Еуропалық Одақтың нұсқауларын (2007 ж.) және балалар мен қарулы қақтығыстар туралы Еуропалық Одақтың нұсқауларын (2003 ж., 2008 ж. қайта қаралды) қабылдауға белсенді қатысты.

Қарулы қақтығыстар барысында балаларды қорғау

2018 жылы әлемдік ауқымда 13 600-ден астам бала қарулы топтардың немесе қарулы күштердің бақылауынан босатылды. Алайда, балаларға қатысты тағы 24000 үлкен құқық бұзушылық орын алды және балаларды өлтіру мен мүгедек ету санының өсуі байқалды.

Франция БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің 1539 (2004 жыл) және 1612 (2005 жыл) қарарларын қабылдауда негізгі рөл атқарды, онда қарулы қақтығыстар жағдайларында балалар құқықтарының елеулі бұзылуына қатысты мониторинг және есептілік тетігін құру көзделеді. Осы механизмнің арқасында БҰҰ Бас хатшысы жыл сайын баяндаманы жариялайды, онда қарулы қақтығыстарға қатысатын және балалардың құқықтарын қатты бұзуға кінәлі Тараптардың (қарулы топтар немесе тұрақты армияның бөліктері) тізімі келтірілген. Осыдан кейін Қауіпсіздік Кеңесінің жұмыс тобының отырысы өткізіледі, онда әртүрлі қатысушылар ең көп алаңдаушылық тудыратын жағдайларда қабылдауы керек іс-шаралар көрсетілген. БҰҰ Бас хатшысының қарулы қақтығыстарда балаларды қорғау мәселесі жөніндегі арнайы өкілі жыл сайынғы баяндамада айтылған тараптармен нақты іс-қимыл жоспарларын талқылайды. Балалардың құқықтарын өрескел бұзушылықтарға балаларды өлтіру немесе жарымжан ету, сарбаз балаларды қақтығысқа тарту және пайдалану, балаларға қатысты жыныстық зорлық-зомбылық, мектептер мен ауруханаларға шабуыл жасау, балаларға гуманитарлық көмекті бұғаттау, сондай-ақ балаларды ұрлау жатады.

2007 жылдың ақпан айында Франция БҰҰ Балалар қорымен (ЮНИСЕФ) бірлесіп «Балаларды соғыстан босатайық» атты конференция өткізді. Оның қорытындысы бойынша балаларды қарулы күштерге тартуға қарсы күрестің негізгі бағыттарын айқындайтын Париж қағидаттары мен міндеттемелері қабылданды. Содан бері оларды 109 Мемлекет мақұлдады. Осы бастаманы дамыту үшін Франция ЮНИСЕФ-пен бірлесіп, 2017 жылғы 21 ақпанда атқарылған жұмысты қорытындылау және осы проблеманы шешу үшін әлемдік қоғамдастықтың жұмылдырылуына жаңа серпін беру үшін министрлер деңгейіндегі «Балаларды соғыстан қорғайық» конференциясын ұйымдастырды.

Бала құқықтарының сақталуын қамтамасыз етудегі Францияның қызметі

Қыздардың құқығын қорғаудағы Францияның қызметі нақты формаларға ие. ЮНИСЕФ ұлттық комитетімен бірлесіп, Франция биылғы жылы Мавританиядағы қыздардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту үшін инновациялық қағидатқа негізделген қарсы қаржыландыру тетігін құрды:

мемлекет жобаға қаражат жинау науқаны аясында тартылған әр евро үшін бір евро аударады. Дайындықты жақсартуға, мәдени іс-шараларды қолдауға және азаматтық сананы арттыруға қызмет ететін осы бағдарламаның арқасында қыздар өз болашағын өздері анықтап, қоғам өміріне белсенді қатыса алады. Сонымен қатар, Франция қыздардың білімі мен кәсіби дайындығын жақсартуға, сондай-ақ мектеп ортасында гендерлік негізделген зорлық-зомбылықпен күресуге бағытталған ұзақ мерзімді жұмысты бастады. Бұл жұмыс көп елдік жобалар арқылы жүзеге асырылады.

Франция білімге қол жеткізу басты мәселе екеніне сенімді. Осыған байланысты ол дағдарыс аймақтарын ұзақ мерзімді тұрақтандыру мақсатында барлық балалардың сапалы білімге қолжетімділігін қамтамасыз етуге бағытталған бүкіл әлемдегі көптеген жобаларды қаржыландырады.

Франция ежелден келе жатқан дәстүрге сәйкес, ана мен бала денсаулығын қорғау жүйесінің қатысушыларын, атап айтқанда, Француз даму агенттігі арқылы ең мұқтаж аймақтарда қолдайды.

2019 жылғы маусымда Франция орнықты даму мақсаттарына қол жеткізу үшін құрылған жаһандық әріптестікті (Орнықты даму саласындағы 8.7 мақсатқа қол жеткізу жөніндегі альянс) басқарды. Оның қызметі барлық қатысушылардың, мемлекеттердің, халықаралық ұйымдардың, сондай-ақ әлеуметтік серіктестердің, кәсіпорындар мен үкіметтік емес ұйымдардың күш-жігерін біріктіру арқылы 2025 жылға қарай балалар еңбегін жоюға бағытталған.

2. Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша Қазақстандағы жағдай

Қазақстан халықаралық және ұлттық заңнама нормаларына сәйкес барлық балаларға құқықтарын қамтамасыз етуге кепілдік береді.

Соңғы жылдары республикада әртүрлі балалар топтары үшін білім беру қызметтерінің сапасы мен қолжетімділігін арттыру мақсатында түрлі мемлекеттік бағдарламалар іске асырылуда: Қазақстан Республикасында «2016-2022 жж. Білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы», «Қазақстан балалары», «Балапан» тағы басқалары.

Миграциялық саясат дегеніміз – бұл тұрғын халықтың миграциялануына алып келетін әлеуметтік мінез-құлықтың, әрекеттің бір түрі немесе элементі болып табылатын миграциялық қозғалысқа деген ықпал ету. Миграциялық процестер ынталандырушы, шектеуші іс-шаралар арқылы реттелінеді. Сонымен қатар елдің экономикалық дамуына қарай ынталандырушы экономикалық іс-шаралар да кеңінен қолданылады. Ал **Көші-қон саясатының** басты міндеттеріне:

1. елімізде ұлттық бірдейлікті сақтау және дамытуға ;
2. сыртта жүрген қандастарды өз Отанына оралуын ынталандыру;
3. дайындығы да инновациялық әлеуеті де жоғары шетел кадрларын тарту арқылы Қазақстанның бәсекелестік артықшылығын дамыту жатады.

Қазақстан Республикасының миграциялық жағдайын алдымен үш миграциялық ағын бойынша: ішкі миграция, Қазақстан Республикасынан эмиграция, және шет елдерден Қазақстан Республикасына иммиграция тұрғысында қарастырсақ. Қазақстандағы 1990-жылдардағы саяси әлеуметтік және экономикалық реформалардың барысы мен нәтижесіндегі өзгерістер елдегі ішкі миграциялық құрылымның өзгеруіне себеп болды. Яғни, тұрғын үй құрылысының, өндірістің тоқтап қалуы, кәсіпорындардың жаппай жабылуы нәтижесінде жұмыссыздықтың өсуі, бір жағынан, шаруашылықтағы мигранттарды итеріп шығарушы факторларға айналса, екінші жағынан өмір жағдайындағы жаппай кедейлену аймақтық айырмашылықтарды теңестіріп, олардың тұратын жерлерін ауыстыру ұмтылысын шектеді. 1990–шы жылдардағы миграциялық процестердің дамуында екі кезеңді бөліп қарастыруға болады: бұл 1991-1997 және 1998-2000 жылдар. Бірінші кезеңде Қазақстан Республикасынан эмиграция өте күшті болды, әсіресе 1994-ші жылы. Екінші кезеңде керісінше миграциялық ағым тұрақтанып, келу және кету қысқарды» [11]. Айта кететін жайт, басқа ұлт өкілдерінің көшіп келуінің азаюы болашақ Қазақстанның ұлттық құрамы жағынан қазақтануының кепілі.

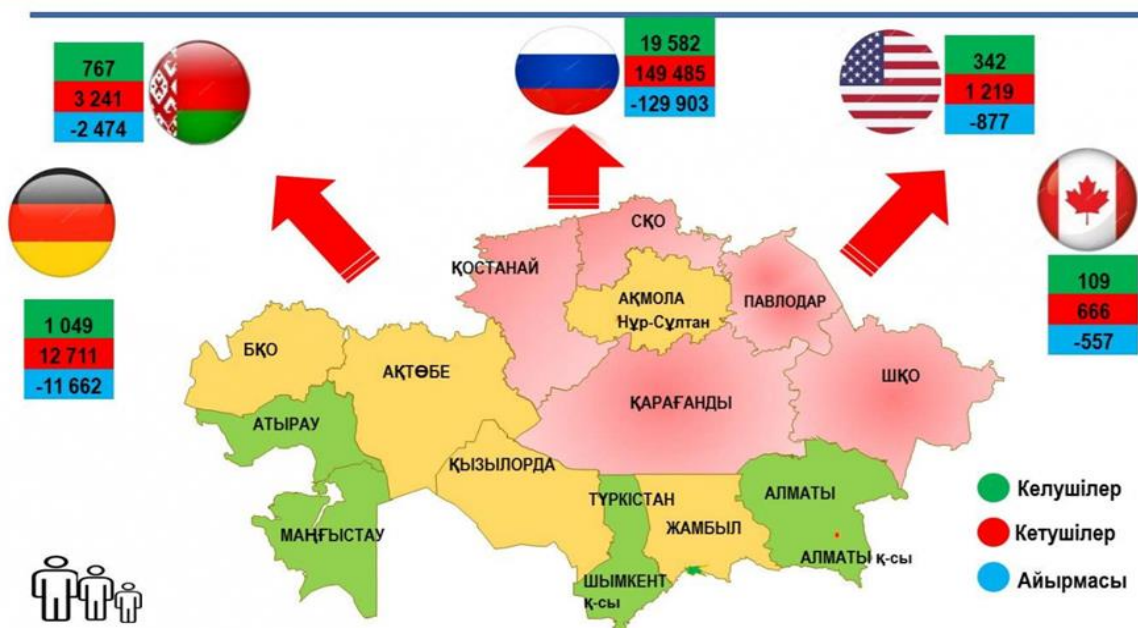
Қазақстан қоғамының этникалық құрылымындағы өзгеріс этносаралық өзара қатынастардың өзгеруіне аз әсерін тигізбей отыра алмайды, ол тиісінше қоғамдағы өзара қатынасқа, әлеуметтік мінез-құлыққа әсер етеді. «Байырғы ұлт азаматтарының және бірқатар түркі тектес халықтар санының ұлғаюы этноәлеуметтік құрылымда еуропалық емес, азиялық компоненттің артуын түсіндіреді».

Қазақстан Республикасының көшіп-қонушылардың және ұлттық азшылықтар өкілдерінің құқықтарын қорғауы және қолдауын сара бағыт деп айтуға болады. Көші-қонның баламасын немесе көші-қон процестеріне қатысты шектеуші рөл атқаратын факторларды анықтау бұл мәселені ғылыми тұрғыда түсінуге мүмкіндік береді.

Босқындардың отбасыларының және қазіргі қоғамдағы ел ішіндегі қоныс аударатын адамдардың проблемаларының маңыздылығы адамның жеке-қоршаған орта жүйесіндегі өмірінің әртүрлі аспектілерінде өзекті болып табылады.

Мәжбүрлі көші-қон адамның әлеуметтік бейімделуін айтарлықтай бұзады: бір табиғи және әлеуметтік ортасынан, ол басқасына ауысады, көптеген табиғи-антропологиялық байланыстарды қинала үзіп, жасанды түрде жаңа жерлерде осындай байланыстар жасайды. Соның салдарынан босқын балалар көбінесе олардың ата-аналары мен жақындарының өліміне куә болудан психикалық соққы алады. Психологтар дәлелдегендей, травматикалық оқиғалар есінде сақталып қалған баланың психикасында терең із қалады. Психологиялық шокты бастан кешірген барлық балалар оның салдарынан зардап шегеді. Көптеген физикалық және психикалық бұзылулардан басқа, оларда таным процесі мен қоғамдағы мінез-құлық процесінде бұзылушылықтар байқалады. Бұзушылықтардың ауырлығы мен олардың көріністері, әдетте, зорлық-зомбылықтың дәрежесіне, балаға келтірген дене жарақаттарының болуы немесе болмауы, сондай-ақ отбасын қолдаудың жоғалуы немесе сақталуымен байланысты.

2014-2018 жылдардағы халықтың сыртқы көші-қон жағдайы

Көші-қонның басты себептері:

1. Тарихи отанына оралып, туысқандарымен табысу;
2. Жоғары ақылы жұмыс орнын іздеу және жұмысқа орналасу;

3. Ауылдық жерлердегі инфрақұрылымның мешеулігі және өмір сүру сапасының төмендігі;

4. Сапалы білім алу.

Балалар ересек адамдарға қарағанда ең алданғыш және көнбіс болғандықтан көбінесе әртүрлі жағдайларда құрбан болып қалады. Олар отбасылық немесе мектепте, көшеде зорлық-зомбылық құрбандары болуы мүмкін [14].

Зорлық-зомбылықты бастан кешірген балалармен жұмыс жасаудың ортақ мақсаты – травматикалық ауырлықтарды азайту және жою, кемсітушілік сезімін, кінәлі және ұят сезімдерін жеңу болып табылады. Баламен жұмыс істеу кезінде қоршаған адамдармен өзара қарым-қатынас жасауда, оның жеке дамуына қолдау көрсету маңызды.

Қиын жағдайға тап болған балалардың проблемаларының бірі, әлеуметтік жағдайдың төмендігі, мобильдік шектеу, құрдастарымен және үлкендермен байланыстың аздығы, табиғат және мәдени құндылықтармен байланысы шектеулі болуы т.б. болып табылады. Мектеп қызметінің шектеулері көптеген оқушылардың тәрбие түріне негативті көзқарасын туғызады, оған жеке тұлға ретінде өзін көрсетуге мүмкіндік бермейді. Бала өміріндегі қиын жағдайлардың пайда болуына ең үздік және ең нашар оқушылар арасындағы үлкен айырмашылықты көрсететін білімнің қанағаттанарлықсыз деңгейі себеп болуы мүмкін. Бұл баланың жеке басына өзіндік баға беруіне тығыз байланысты. Осыдан кейін балаларда мектептегі әлеуметтік қарым-қатынастарға бейімделе алмауынан түрлі бағыттағы проблемалары туындайды. Бұл проблемалар баланы қиын жағдайға әкелуі мүмкін [15].

В.А. Никитин зерттеу барысында социализацияны «адамның әлеуметтік қарым-қатынасқа ену процесі мен нәтижесі» деп сипаттайды [16].

Әлеуметтендіру – бұл адамның өмір бойы жүретін процесс екенін есте ұстаған жөн. Сондықтан әлеуметтендірудің негізгі мақсаттарының бірі – ол қоғамның қалыптасуының негізі болып табылатын адамның әлеуметтік өмірге бейімделуі болып табылады. Қазіргі кезде баланың әлеуметтік төмен деңгейге әкелетін қиын жағдайларға мыналар жатады: қайыр сұрау, қараусыздық, әр түрлі девиантты мінез-құлықтар, сондай-ақ ауру мен мүгедектік.

Мұндай балаларды әлеуметтік жағдайға бейімдеудегі мәселелердің барлығы дерлік әлеуметтік мәселелер: әлеуметтік қолдаудың жеткіліксіз формалары: денсаулық сақтаудың, білім, мәдениет, тұрмыстық қызметтің қолжетімсіздігі т.б.

Бұл кешенді мәселелер балалар үшін тең мүмкіндіктер құруға бағытталған бүкіл қоғам мен мемлекеттің күшімен шешіледі.

Балалар құқықтары декларациясы «физикалық, ақыл-ой немесе әлеуметтік жағдайы төмен балалар арнайы күтіммен, біліммен және қамқорлықпен қамтамсыз етілуі тиіс» делінген [17].

Мигрант балалар, босқын балалар, қандас балалар терминдерінің нақты анықтамасына тоқталатын болсақ:

Мигрант балалар – ұлттық-құқықтық, экономикалық, саяси тұрақсыздық немесе өзге де себептер бойынша басқа мемлекетке тұрақты тұрғылықты жерінен көшкен ата-аналардың балалары.

Босқын балалар – бұл нәсіліне, дініне, ұлтына, нақты әлеуметтік топқа қатыстылығына немесе саяси нанымына байланысты қудалаудың негізді қауіпіне байланысты өз азаматтығынан тысқары орналасқан және осы елдің қорғауын пайдалана алмайтын немесе осындай қауіптің әсерінен пайдаланғысы келмейтін азаматтардың балалары

Қандас балалар - Қазақстан Республикасы егемендік алған сәтте одан тысқары жерлерде тұрақты тұрған этникалық қазақтар және олардың туған және одан тыс жерлерде ҚР егемендігін алғаннан кейін тұрақты тұрған, Қазақстанға тарихи отанында тұрақты тұру мақсатында келген және тиісті мәртебеге ие болған ұлты қазақ балалары.

Мемлекеттік деңгейде өмірде қиын жағдайға тап болған балаларға көмек көрсетуге бағытталған арнайы бағдарламалар үнемі қабылданып, жүзеге асырылуына қарамастан, өмірдің қиындығына тап болған балаларға мемлекет күшімен ғана көмек көрсету жеткіліксіз екенін көрсетті. Мұндай балалардың дамуына және өмір сүруіне қолайлы жағдайлар жасау бойынша міндеттердің алуантүрлілігі, күрделілігі мен масштабы осы жұмыста осындай балаларға жақын адамдарға қатысуды талап етеді.

Әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі болған Қазақстан Республикасы кез келген өркениетті мемлекет сияқты, мемлекеттің саясатына, басқа мемлекеттерде тұратын қазақтарға және тарихи отанына оралғандарға қолдау көрсетуді енгізді.

Сондықтан Қазақстан Республикасының даму стратегиясының негізгі бағыттарының бірі қазақтардың тарихи отанына қоныс аударуына жан-жақты қолдау көрсету болып табылады. Сондай-ақ, адамның әлеуметтік бейімделуі елеулі түрде бұзылып жатқаны белгілі: бір табиғи және әлеуметтік ортадан ол басқасына ауысады, көптеген табиғи-антропологиялық байланыстарды үзіп, жасанды түрде жаңа жерлермен байланыстар жасайды. Мұндай жағдайларда көші-қон мәселелерін бірінші болып сезінетіндер, әрине, балалар.

Қиындықтар мына жағдайлармен байланысты болуы мүмкін:

–тұрғылықты жерін мәжбүрлі түрде өзгерту салдарынан (балалардың ересектерге тәуелді болуына байланысты әрқашан мәжбүрлі мигранттар болып табылатын) психологиялық стресстерге ұшырауы және әдеттегі мәдени, коммуникативтік, отбасылық, табиғи-аумақтық және басқа байланыстардың құрылымын бұзуы;

–жаңа ортада өмір сүрудің қиындықтарымен, сондай-ақ жиі шеттететін, алаңдаушылық және психикалық шиеленіс, агрессивтілік және қақтығыс туындайтын орта салдарынан;

–білім беру процесіне ену қиындықтары (қазақ (орыс) тілін білмеуі;
–әлеуметтік жанжалдардың өсу қаупі (әлеуметтік төмендігіне байланысты қақтығыстар).

Мұның бәрі болашақта елеулі түрлі жағдайларға ұрындыруы мүмкін, мысалы, мінез-құлықта әлеуметтік тәжірибенің жоқтығы мен педагогикалық қолдаудың болмауы аурудың, психикалық бұзылулардың өсуіне, сабақтан қашуға және девиантты және суицидтік мінез-құлықты қалыптастыруға әкелуі мүмкін (толығырақ келесі тарауда).

Мигрант балаларды, босқын балаларды, қандас балаларды мектепке бейімдеу және интеграциялау мәселелері

Босқын балаларды, оралмандарды, мигранттарды мектептегі жаңа ортаға интеграциялау және бейімдеу, оның критерийлері жаңа өмір жағдайында, жаңа әлеуметтік ортада қоғамның әлеуметтік тәжірибесін, талаптары мен күтулерін сәтті қабылдау және игеру білім беру жүйесінің алдында тұрған басымдықтар болып табылады.

Бұл міндеттерді шешу барысында туындайтын негізгі мәселелер:

- тілдік кедергі. Балалар әдетте қазақша немесе орысша сөйлемейді, бұл бейімделу мен интеграциялану процесін қиындатады. Бұл мәселе әдетте қосымша оқыту арқылы шешіледі;

- әлеуметтік-мәдени бейімделу мәселесі. Баланың мәдениетті, оның мағыналық-құндылық-нормативтік ерекшеліктерін түсінбеу немесе қабылдамауы, әрине, бейімделуге әсер етеді және білім алу процесін қиындатады. Бұл мәселе тұлғалық дағдарысына, құндылықтар мен әлеуметтік қажеттіліктер жүйесіндегі сәйкессіздікке әкелуі мүмкін;

- тұрғылықты жерін мәжбүрлі ауыстырумен байланысты психологиялық стресс;

- қоршаған ортаны қабылдау мәселесі, соның салдарынан буллинг проблемалары жиі туындайды және олар балада күйзелу мен бас тарту қалпын, алаңдаушылық пен психикалық шиеленісті, агрессивтілік пен қақтығыстың күшеюін тудырады.

Жоғарыда аталған мәселелерге сүйене отырып, тиімді реципиент балалар үшін келесі қажеттіліктерді барынша қанағаттандыру қажет деп айтуға болады:

- құрдастарымен қарым-қатынасты қамтамасыз ету;
- әлеуметтік топқа жатуды (отбасындағы, мектеп-интернаттағы, сыныптағы, топтағы қарым-қатынасты жақсарту) қамтамасыз ету;
- білім беру қажеттіліктерін дамытуға қажетті жағдайлармен қамтамасыз ету;
- өзін-өзі жүзеге асыруды қамтамасыз ету.

Демек, оралман балаларын, босқындарды, мигранттарды бейімдеу күрделі мәселе болып табылады және бұл процесті психологиялық-педагогикалық қамтамасыз етудің ғылыми және практикалық негіздерін ескере отырып, баланың жеке және этномәдени ерекшеліктері сөзсіз ескерілетін

әлеуметтік-психологиялық қызмет тұжырымдамасын қажет етеді деп қорытынды жасауға болады.

Бұл мәселені көптеген психологтар зерттеген, бірақ біздің ойымызша, ең тиімдісі, Э.Эриксонның мектептегі оқу процесінде мигрант балаларды толыққанды әлеуметтену және бейімделу мәселелерін шешетін психоәлеуметтік тәсілі болып табылады. Бұл тәсіл жеке және социогенетикалық даму ерекшеліктерін ескере отырып, нақты тұлғаның нақты жағдайларда (білім беру ортасына қарамастан) қалай дамытындығын бағалауға мүмкіндік береді.

Бұл тәсіл дамып келе жатқан тұлғаның жеке қажеттіліктері мен қабылдаушының қажеттіліктерін ескере отырып, интеграцияланған психопрофилактикалық, дамытушылық, білім беру бағдарламаларын әзірлеуге және енгізуге мүмкіндік береді.

Э. Эриксонның еңбектерін зерттеу бейімделу процесін психологиялық-педагогикалық қолдауға бағытталған барлық психологиялық-педагогикалық бағдарламалар баланың әлеуметтік, этникалық және жеке ерекшеліктерін және басқа да ерекшеліктерін ескере отырып, психологиялық тұрақтылық пен өркениет нормасы ретінде жағымды сәйкестік пен толеранттылықты қалыптастыруға бағытталуы керек деген қорытынды жасауға болады.

Егер біз қазіргі уақытта көп мәдениетті немесе көп мәдениетті білім беру теориясы біртұтас әлемдік білім беру кеңістігінің идеясы ретінде қарастырылатындығына сүйенетін болсақ, онда әлемдік білім тәжірибе мен тұлғаның дамуының жетекші тенденцияларын ескере отырып, білім мен оқыту процесін ұйымдастыруды қамтамасыз ететін мекемелердің ғаламдық жүйесі түрінде ұсынылады.

Демек, білім беру мекемесінің негізгі қызметі – Ұлттық білім беру жүйелерінің өңірлік және ұлттық деңгейдегі өзара әрекеттесу аймағы болып табылады.

Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету бойынша жұмыс жасау кезінде баланың осы жерде және қазір алып отырған білім деңгейі мен ұсыныс динамикасына сүйену қажет. Бұл мәселе әлеуметтік-мәдени бейімделудің даму деңгейіне және баланың ұлтына тікелей байланысты. Әрине, баланың бала кезінен қабылдаған мәдени, діни ерекшеліктері, отбасылық құндылықтары баланың танымдық және бейімделу кезеңіне әсер етеді. Бұл әртүрлі этникалық мәдениеттердің балаларымен мұғалімдердің жұмысын дұрыс жоспарлауға мүмкіндік береді. Жеке тәсілмен ғана мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың интеграциясы мен бейімделуінде жетістікке жетуге болады.

Сондай-ақ, мигрант балаларға, босқын балаларға, қандас балаларға тек психологиялық қолдау жеткіліксіз екенін ескеру қажет. Біз әлеуметтік қолдау туралы ұмытпауға тиіспіз.

Барлық педагогтардың бүгінгі таңда мигрант балаларды, босқын балаларды, қандас балаларды білім беру процесіне интеграциялау және

бейімдеу мәселесіндегі негізгі қателігі, баланы мақсатты әлеуметтік ықпал ету нысаны ретінде емес, тіршілік ету субъектісі ретінде қарастырады.

Н.Е. Бауэр өз еңбектерінде мигрант балалардың әлеуметтік-мәдени бейімделу деңгейін оқушының жеке басының бұрын жоспарланған бейімделу нәтижесіне, оқушының анықтамалық стандартты моделіне сәйкес келетін шара ретінде қарастыруды ұсынады. Мұны істеу үшін алдымен үш деңгейде болуы мүмкін мигрант баланың қалыптасқан: қарабайыр мінез-құлық, эмоционалдық, мотивациялық-мінез-құлықтық қарым-қатынас тенденциясын диагностикалау кезінде қажет. Әлеуметтік-мәдени бейімделу динамикасын бағалау зерттеу нәтижелерін графикалық түрде көрсету арқылы жүзеге асырылады. Көрсеткіштер бейімделу картасына енгізіледі.

Диагностика нәтижелері бойынша осы жерде және қазір жеке мүмкіндіктерді ескере отырып, сәтті бейімделудің мақсаты мен түпкі нәтижесі анықталады. Бұл мәселе үшін сарапшыларды (мұғалімдер, ата-аналардың әлеуметтік педагогы, оқушылар) тартқан жөн (8).

Бейімделу деңгейін бағалауға мазмұнды тәсілдің критерийлерін С.Д. Поляков ұсынады, ол үш өлшемнен тұрады:

1. Қатысу дәлелі. Бағалау: қатыспады, қатысты, белсенді рөлге қатысты, ұйымдастырушы рөліне қатысты (градация адамның толық қосылуына байланысты қызметтің жеке тұлғаға әсері туралы ережеден туындайды).

2. Қарым-қатынас. Бірінші параметр – бұл мектеп немесе сынып жұмыстарына (іс-шараларға, оқиғаларға) эмоционалды көзқарас. Оқушылар мен мұғалімдер оларды жеті балдық шкала бойынша бағалайды («өте ұнады»-дан «ұнамады»-ға дейін). Екінші параметр – топтағы, сыныптағы, мектептегі қарым-қатынас сапасы, психологиялық климаттың сапасы, мектеп өмірінің атмосферасы. Мүмкін әдістеме – мектеп оқушылары мен мұғалімдер полярлық жұптар ұсынатын атмосфераның сипаттамаларын бірдей жеті балдық шкала бойынша бағалайды: ізгілік-немқұрайлылық, ұйымшылдық-ұйымдастырылмаушылық және т. б. Бұл процедурада сіз мектептің кез-келген мақсатын қоя аласыз.

3. Қарым-қатынаста, эмоционалдықтан басқа, тағы бір компонент бар – ол адамның қабылдау себептерін білуі – бұл оқиғаны қабылдау-қабылдамау (қарым-қатынастың мағыналық бағыты). Оны зерттеудің қарапайым тәсілі: «Өткен жалпы істі бағалаңыз» деген тапсырмаға: «Сізге бұл оқиға неге ұнады немесе ұнамады?» деген сұрақ қойыңыз.

Жауаптар үш топқа бөлінеді:

- бірінші – аталған мағыналар педагогтардың ойластырылған мақсаттарына жақын;
- екінші – жауаптар бейімделу мақсаттарынан алыс;
- үшінші – жауап беруден бас тарту.

Нәтижесінде, онда «Қатысу», «Қатынас», «Мағына» бағандары бойынша қорытындылар жинақталады және олардың үйлесімінің түсіндірмесі берілетін

кесте жасалады. Мигрант балалардың оң әлеуметтік-мәдени бейімделуіне әкелетін оқушылар мен педагогикалық қауымдастықтардың бірлігінің көрсеткішін анықтау үшін мұғалімдер мен мектеп оқушыларының жауаптарын салыстыруға болады. [9].

Бейімделуді диагностикалаудың тағы бір нұсқасын И.П. Подласый ұсынады: баланың бейімделуінің келесі ақпараттық көрсеткіштерін анықтау (оларды американдық зерттеушілер Дж. Хемфилл және С. Вести ұсынды). Біздің көзқарасымыз бойынша ең маңызды көрсеткіштерді бөліп көрсетеміз:

- баланың өзбетінділігі;
- баланың оң бейімделуінің көрсеткіші ретінде икемділік (комформділік);
- сыныпта болғанға қанағаттану;
- бірлігі;
- баланың ашықтығы;
- поляризация – бұл топтың кез-келген мақсатқа жетуге деген ұмтылысының көрсеткіші;
- стратификация – сынып құрылымындағы рөлдердің бөлінуін, жеке оқушылардың позициясын, тұтастықты, бірлестіктің бірлігі мен беріктігін және т. б. сипаттайтын көрсеткіш.

Бұл көрсеткіштерді социометриялық әдістермен зерттеуге болады, мысалы, мигрант балалардың ата-аналарына сауалнама жүргізу, бұл әлеуметтік тәрбиешінің немесе жалпы оқытушылар құрамының жұмысын бағалауға және жобалауға мүмкіндік береді. (Қосымша 12)

Осы өзекті (тірек) сипаттамалар негізінде мұғалімдер де, оқушылар да толтыратын диагностикалық талдауыш әзірленеді. Бұл балаларға талдау және бағалау үшін ұсынылатын нақты мәлімдемелер жүйесі. Диагностика нәтижесінде бейімделудің диагностикалық картасы жасалады. Әрі қарай, бір мәселеге екі көзқарас салыстырылады: ішінен — балалар оны қалай көреді, ал сыртынан – мұғалімдер мен ата-аналар оны қалай көреді. (7 қосымша).

Тесттер сонымен қатар әлеуметтік технологияның нұсқаларының бірі ретінде ұсынылады, бұл балалардың назарын өзін-өзі әлеуметтендіруге аударатын реципиент баланың әлеуметтік-мәдени бейімделуіне жеке көзқарас жасауға мүмкіндік береді. Диагностика бейімделу процесіне – ойындар, әңгімелер, кеңестер, сынып сағаттары кіреді (Қосымша 13).

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, реципиент баланы зерттеуге (диагностикалауға) қойылатын негізгі талаптарды бөліп көрсетуге болады:

1. Бастапқы диагностика – әлеуметтік-мәдени бейімделуге дайындықты анықтау.

2. Нәтижелерді қайталама және қорытынды бағалау-өткен және аралық диагностиканы салыстыру.

3. Зерттеу – тәсілдің тиімділігін талдау мақсатында баланың бейімделуінің бүкіл кезеңінде.

Жасөспірім кезіндегі өтпелі дағдарыс осы кезеңде өзін-өзі тану мен өзіндік сананың жаңа деңгейінің пайда болуымен байланысты, оның ерекшелігі жасөспірімдерде өзін ерекше қасиеттері бар адам ретінде білу қабілеті мен қажеттілігінің пайда болуы. Бұл жасөспірімдерде өзін-өзі растауға, өзін-өзі көрсетуге және өзін-өзі тәрбиелеуге деген ұмтылысты тудырады.

Сондай-ақ, осы кезеңдегі жасөспірімдердің өмірі ересектер мен құрдастарының оларға қойылатын жоғары талаптарымен сипатталады. Оқу жетістіктері соншалықты маңызды емес, олардың пікірлері жеке көзқарастарымен, қабілеттерімен, мінез ерекшеліктерімен, жасөспірімдер арасында қабылданған «Ар-намыс кодексін» сақтау қабілетімен анықталады. Бұл жасөспірімді өзін-өзі талдауға және өзін басқалармен салыстыруға итермелейтін басқа мотивтерді тудырады. Осыдан құндылық бағдарлары біртіндеп қалыптасады, салыстырмалы түрде тұрақты мінез-құлық үлгілері қалыптасады.

Егер баланың салыстырмалы түрде тұрақты жеке мүдделері болса (немесе мінез-құлықтың басқа тұрақты себептері), бұл өтпелі жастағы дағдарыс оңайырақ болады. Біз реципиенттің жасөспіріміне ғана емес, сонымен бірге бүкіл жасөспірімдер ортасына әсер ететін басым факторларды бөліп көрсетеміз:

- құндылық бағдары,
- коммуникативті мәдениет,
- жеке тұлғаның ұйымдастырушылық қасиеттері.

Осы факторларды ескере отырып, жасөспірімнің бейімделуі туралы көптеген зерттеулердің маңызды кезеңі болып табылады.

Оқушылардың құндылық бағдары – олардың «қанықсыздығымен» сипатталады: олар қаншалықты қанағаттандырылса, соғұрлым тұрақты және шиеленісті болады. Олар, мысалы, танымдық қызығушылықтар, эстетикалық қажеттіліктер және басқалар.

Мұндай қажеттіліктерді қанағаттандыру оларды қанағаттандыру тақырыбын белсенді іздеумен байланысты. Осылайша, жасөспірімдерде жағымды орнықты тұлғалық мүдделердің болуы оны мақсатты етеді, демек, ішкі жағынан неғұрлым жиналған және ұйымдасқан етеді.

Коммуникативтік мәдениет, ең алдымен, қарым-қатынас пен коммуникация құра білу қажеттілігін қамтиды. Қарым-қатынас жасау қажеттілігі жоғары жасөспірімдер адамдармен, құрдастарымен қарым-қатынас орнатуға ұмтылуымен, қарым-қатынасты қалпына келтіру үшін теріс қылықтарды кешіру қабілетімен, басқаларға көмектесу ұмтылысымен сипатталады. Коммуникативтік мәдениет деңгейін және қарым-қатынастағы функционалдық іскерлікті талдау әлеуметтік-мәдени талдаудың тағы бір категориясын құрайды.

Бұл жаста *ұйымдастырушылық қабілеттерді* қалыптастыру үшін, адамдардың өзара қарым-қатынасына байланысты іскерлік және басқа да көптеген пайдалы тұлғалық оның ішінде іскерлік байланыстар орната білу,

бірлескен істер туралы келісу, міндеттерді өзара бөлісу және т.б. жағдай жасалады. Жоғарыда аталған тұлғалық қасиеттер жасөспірім тартылған барлық қызмет түрлерінде табысты дамуы мүмкін және оқу-жаттығу, еңбек немесе ойын негізінде ұйымдастырылуы мүмкін.

Белгіленген факторларды бейімдеудің үш деңгейіне бөлуге болады:

- жеткілікті,
- орташа,
- төмен.

Бейімделудің *жоғары деңгейі* бала тұлғасының құндылық әлемінің жоғары орнықты жүйесімен, адамгершілік мінез-құлықтың орнықты және оң тәжірибесімен, коммуникативтік мәдениеттің және операциялық іскерліктің толық қалыптасуымен, қарым-қатынас пен өзара іс-қимылға орнықты психологиялық құрылымымен, белгілі бір дағдылардың болуымен, белсенді қоғамдық ұстанымның көрінісімен сипатталады.

Орташа деңгейге тұрақты оң мінез-құлық, реттеудің және өзін-өзі реттеудің болуы тән, бірақ белсенді қоғамдық ұстаным әлі көрінбейді және тұлғалық сипаттаманың тұтастығының бұзылуы, жеке коммуникативтік дағдылардың болуы байқалады.

Бейімделудің *төмен деңгейі* қанағаттанарлықсыз деңгеймен сипатталады, оның себебі әдетте ата-аналардың педагогикалық іске қосылуынан тұрады, атап айтқанда, мінез-құлықтың теріс тәжірибесінен, өзін-өзі ұйымдастырудың және өзін-өзі реттеудің дамымауынан, оның тұтастығын бұзатын немесе оның құрылымын бұзатын жеке тұлға компоненттерінің қалыптаспауынан көрінеді. Оң мінез-құлықтың нашар көрінуі, тұрақсыз мінез-құлық, жүйке бұзылыстары, жоғары эмоционалдылық, қарым-қатынас пен өзара іс-қимылға психологиялық дайындықтың нақты көрінбеуі.

Жоғарыда айтылғандарды негізге ала отырып, біз бейімделу тренингтерін әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс мынадай тәсілдерді ұсындық:

- өз тұлғасына және айналасындағыларға уәждемелік-құндылықтық қарым-қатынас жасау;
- өз мүдделерін ескере отырып, құндылықтардың жүйесі;
- зияткерлік даму деңгейі, танымдық мүдделер;
- адамгершілік мәдениеттің қалыптасу деңгейі;
- коммуникативтік және функционалдық іскерліктер мен дағдылардың даму деңгейін;
- жеке тұлғаның бағытталуы (өзіне, қарым-қатынасқа, іске);
- операциялық іскерліктердің қалыптасу деңгейі (жеке тұлғаның ұйымдастырушылық қасиеттері).

Бейімделу деңгейін диагностикалау үшін басым факторларды бөлу қажет болып табылады. Теориялық көздердің талдауына сүйене отырып, біз әлеуметтік-мәдени бейімделу деңгейінің төрт басым параметрін анықтадық:

- а) оқушылардың түрлі қызмет, қарым-қатынас және т.б. салаларға мүдделерін білдіретін құндылық бағдарлары;
- б) коммуникативтік мәдениет;
- в) жеке тұлғаның бағытталуы;
- г) функционалдық іскерліктер (жеке тұлғаның ұйымдастырушылық қасиеттері).

Біз мыналарды пайдалануды ұсынамыз:

1. «Өзін-өзі бағалау» әдістемесі (2-қосымша)
2. Балаларға сауалнама жүргізу (3-қосымшаны қараңыз)
3. Ата-аналарға сауалнама жүргізу (12-қосымшаны қараңыз)
4. «Мен және менің сынып жетекшім (психолог, әлеуметтік педагог)» сауалнамасы (13-қосымшаны қараңыз)
5. «Мен - Көшбасшы» әдістемесі (14-қосымшаны қараңыз).

Осы әдістемелер қажет, өйткені қазіргі уақытта адамдардың көші-қоны құбылыстарын этнопсихологиялық зерттеу өзекті болып отыр. Осы жұмысты жүргізу, олардың нәтижелерін талдау – әлеуметтік педагогтың табысты практикалық қызметінің қажетті шарты.

Мигрант балалармен, босқын балалармен, қандас балалармен жасалатын педагогикалық-психологиялық жұмыстар

Мигрант балалармен, босқын балалармен, қандас балалармен жұмыс жасау кезінде арнайы педагогикалық тәсілдерді талап ететін мәселелер:

–баланың үнемі психикалық стресстері (жанжал, апатия, шаршаудың жоғарылауы).

–қабылдамау және бас тарту сезімі (бала психикалық зорлық-зомбылықты, қысым көрсетуді сезінуі мүмкін);

–өзін-өзі тануын, құндылықтарын, сезімдерін жоғалтады;

–мәдени айырмашылықтардан туындайтын әртүрлі эмоцияларға (таңданыс, жеккөрушілік, наразылық, реніш) негізделген тұрақты мазасыздықты сезіну;

–әлсіздікті, толыққанды еместікті сезінеді.

Жоғарыда айтылғандардан қандастарға әлеуметтік-психологиялық бейімделу үшін олардың коммуникативтік және білім беру қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға бағытталған арнайы психологиялық-педагогикалық бағдарламалар қажет.

Коммуникативті құзыреттілікті жоғарылату қақтығыстарды шешу дағдыларын (ішкі және сыртқы) алуды, белгілі бір мінез-құлық үлгілерін қалыптастыруды қамтиды, содан кейін нақты өмір жағдайында қолдануға бағыттайды.

Қандас баласының білім алу қажеттіліктері ережелердің бес түрлі бағытымен байланысты: тіл, базалық білімдер, эмоционалдық жағдай,

әлеуметтік дағдылар, мәдени нормалар. Бұл білім беру қажеттіліктері, бірінші кезекте, мемлекеттік тілді үйренуді ұйымдастыруды қажет ететін тілдік мәселелермен байланысты. Сонымен қатар, кез-келген сабақта тілдік мәселелерді ескеру қажет және оқушыға білім алуға көмектесетін бірқатар әдістерді қолдануға болады. Атап айтқанда, балаға әдістерді таңдау (ауызша немесе жазбаша жауап нысаны, графикалық немесе сурет) және тапсырманың қарқыны, жұмыс уақытын арттыру, графикалық схемаларды, қысқа нұсқаулықтарды, пиктограммалар түріндегі алгоритмдерді қолдану мүмкіндігі беріледі.

Тілдік мәселелер білім бағдарламаларының мазмұнын игерудегі табыстармен бейнеленеді, сонымен қатар әлеуметтік қарым-қатынаста, коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың тиімділігі, білім беру бағдарламасының мазмұнын игеру табыста, және әлеуметтік қарым-қатынаста (құрбыларымен, ересектермен), коммуникативтік құзыреттілікті тиімді қалыптастырудан көрінеді. Өз кезегінде коммуникативтік біліктіліктің жеткіліксіздігі топтағы қарым-қатынас сипатын, конфликтілерді шешуге дайындығын/дайын еместігін, анықтайды. Мұндай мәселелерді шешуде ересек адам модератор рөлін алуға болады. Модератор қайшы тараптардың соқтығысуының себептерін, мәдени және әлеуметтік нормалардың сәйкес келмеуін түсіндіреді және келісім жолдарын таңдауда көмектеседі. Модератор үшін мәдениетаралық контекстер жағдайға қаншалықты әсер ететіні, мәдени немесе әлеуметтік айырмашылықтардан туындаған жоқпа, осылар өте маңызды. Модератор міндеті, сондықтан барлық тараптар үшін жағдайды түсіндіру [18].

Оқушылардың жеке дамуына көмектесу үшін педагог жасөспірім жаңа топтағы қарым-қатынас қиындықтарына байланысты мәселелерді шешуге жауапкершілік алады. Осы мақсатта жасөспірімдермен келесі мәселелерді талқылауға болады:

–Қандай әдістер балаға қиын жағдайдан шығуға көмектесті (жаңа қалада өз орнын тауып, жаңа жағдайға шығуға т.б.)?

–Сыныптағы басқа балада қандай қиын жағдайдан шығудың қандай тәсілдері бар?

–Ол «әдістен» өзіне не алады?

–Оған көмектесуге кім дайын?

Білім беру ұйымының осындай диалогтарын «мектепке арналған татуластыру қызметі», сондай-ақ төзімділікті қалыптастыру және этносаралық және діни экстремизмнің алдын алу бойынша әлеуметтік бағдарламаларды жүзеге асыруға болады. Мұндай бағдарламалар білім беру ұйымының негізгі білім беру бағдарламасы мен әдістемелік жұмыс бағдарламалары аясында жоспарлануы тиіс.

Әзірленген бағдарламалардың негізгі стратегиялық мақсаттары:

- қандастардың білім беру мекемесінің әлеуметтік-мәдени ортасына толығымен қосылуы,
- қандастарды білім беру мекемесінің әлеуметтік-мәдени ортасына бейімдеу (оның енгізілуін қамтамасыз ету);

–оқу орнында оң мәдениетаралық қарым-қатынас жасау үшін жағдай жасау,

–қандас-оқушылардың білім беру мекемесін дамытуға оң әсерін көрсету.

Мұндай бағдарламаларды іске асырудың ең тиімді түрі – тренинг; ұжымдық қызметке бағдарланған балалар және жасөспірімдер бірлестіктерде құндылық бағдарларын қалыптастыру табысты жүріп жатыр.

Білім берудің маңызды технологияларының бірі – білім беру жобасының және әлеуметтік жобаның технологиясы, ол балаға және жасөспірімдерге бірлескен қызметтің қажетті когнитивтік және әлеуметтік тәжірибесін береді.

Психологиялық-педагогикалық және әлеуметтік-ағартушылық әдебиеттерде мәдениетаралық қарым-қатынас саласында түрлі тренингтерге арналған нұсқалар ұсынылған:

- жеке тұлғаның өз мәдениетін білетін өзін-өзі ақпараттандыру бойынша оқыту;
- когнитивті тренинг, онда қатысушылар басқа мәдениеттер туралы ақпарат алады;
- қатысушыларға басқа мәдениет тұрғысынан серіктестердің жағдайлары мен әрекеттерінің себептерін түсіндіруге үйрететін атрибуция тренингі;
- басқа мәдениетте өмір сүру немесе өз өкілдерімен қарым-қатынас жасау үшін қажетті практикалық дағдыларды үйретуге бағытталған мінез-құлық тренингі;
- нақты мәдениетаралық қарым-қатынастарды талдау, сондай-ақ туындаған мәселерді талқылау [14].

Баланы қолдаудағы жеке педагогикалық жұмыстарда бағыттардың мазмұны, сондай-ақ психологиялық қолдау бағыттары мінез-құлық ерекшеліктері, оқушылардың эмоционалдық көріністерінің ерекшеліктері арқылы анықталады, олар туралы объективті бақылау және терең диагностика негізінде қалыптасады. Іс-әрекеттердің бірыңғай стратегиясы мұғалімдер, педагогтар, психологтар, әлеуметтік педагогтар жүргізетін дамушы (түзету) сыныптардың жеке және топтық формаларын, оқушылармен және ата-аналармен кеңес беру кездесулерін қамтиды.

Қандастардың балаларының психологиялық және әлеуметтік-мәдени бейімделуін қамтамасыз ету мынадай іс-әрекеттерді қамтиды:

1. қандастарды оқыту мен әлеуметтік-психологиялық бейімдеудегі қиындықтарды анықтау, диагностикалау және бағалау;
2. Қандастарды интеграциялау мәселелері бойынша психологиялық, медициналық және педагогикалық кеңестер өткізу және осы балалар мен

олардың отбасыларын психологиялық-педагогикалық қолдаудың бірыңғай стратегиясын әзірлеу;

3. Консультациялардың шешімдерін орындау.

Жалпы білім беру мекемелерінде жеке қолдаудың негізгі кезеңдері:

Баланың дамуындағы *бірінші кезең* - бұл бала туралы ақпарат жинағы.

Екінші кезең - алынған ақпаратты талдау.

Үшінші кезең балаға, мұғалімге, ата-ана үшін ұсыныстарды бірлесіп әзірлеу болып табылады: әрбір «проблемалы» оқушыға кешенді көмек көрсету жоспарын жасау.

Төртінші кезең - балалардың проблемаларын шешу жолдары мен тәсілдері бойынша кеңес беру.

Бесінші кезең - бұл мәселелерді шешу, яғни, әрқайсысының ұсыныстарын орындау.

Алтыншы кезең - барлық қатысушылардың ұсынымдарын талдау не (сәтті болды? не сәтті болмады? неге?)

Жетінші кезең - баланың дамуына қосымша талдау жасау (Бұдан әрі не істейміз?).

Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы әзірлеген «Психологиялық-педагогикалық консилиум туралы ережелері» негізінде мұндай жұмыстарды білім беру мекемелерінің психологиялық-педагогикалық кеңесі аясында жүргізу ұсынылады.

Жоғарыда көрсетілген сатылар шартты болып табылады, өйткені әрбір баланың өз проблемасы бар және оның шешімі жеке көзқарасты талап етеді.

Қандас баласын әлеуметтендіру бойынша қабылданған шаралардың табыстылығын сипаттайтын барлық педагогикалық іс-әрекеттердің нәтижесі:

- жеке немесе мәдени сәйкестік сезімі;
- жақсы психологиялық және физикалық денсаулық (өзін сезінуі);
- психологиялық қанағаттану мен оңтайлы өзін-өзі бағалау.

Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету

Ұлттық білім беру базасына сәйкес 2020-2021 оқу жылында:

- жалпы орта білім беру ұйымдарында 731 босқын бала және 20 349 мигрант бала;

- кәсіптік білім беру ұйымдарында 93 бала мигрант білім алуда.

Ұлттық заңнамада тегіне, нәсіліне және қай ұлтқа жататындығына, әлеуметтік және мүліктік жағдайына, жынысына, тіліне, біліміне, дінге көзқарасына, тұрғылықты жеріне, денсаулық жағдайына, балаға және ата-анасына немесе басқа заңды өкілдеріне қатысты өзге де мән-жайларға қарамастан, барлық бала тең құқыққа ие екендігі айқындалған («Қазақстан Республикасындағы Баланың құқықтары туралы» ҚРЗ 4-бабы»).

Қазақстан Республикасында (бұдан әрі – ҚР) тұрақты тұратын азаматтығы жоқ адамдарға білім алу құқығын беру «Білім туралы» ҚРЗ 8-бабының 2-тармағымен реттелген.

Қазақстан Республикасында тұрақты тұратын шетелдіктердің және азаматтығы жоқ тұлғалардың мектепалды, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім алу ережесін (*ҚР БҒМ-нің 2010 жылғы 28 қыркүйектегі N 468 бұйрығы*). Онда:

- ҚР-нда тұрақты тұратын шетелдіктердің;
- азаматтығы жоқ тұлғалардың;
- ҚР-нда уақытша тұратын тұлғалардың мектепалды, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім алу тәртібі реттелген.

ҚР қолданыстағы заңнамаға сәйкес көшіп-қонушы балалардың білім алуына ҚР ратификациялаған Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясының¹ 28-бабын орындау бойынша дәйекті шаралар қабылдайды [1].

Жергілікті атқарушы органдар көшіп-қонушыларға мектептерде және мектепке дейінгі ұйымдарда ҚР заңнамасында белгіленген тәртіппен орын беруді қамтамасыз етеді.

Ата-анасыз қалған көшіп-қонушы балалар, босқын балалар өңірлік кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарына (бұдан әрі – КТБО) және өмірлік қиын жағдайда жүрген балаларға арналған орталықтарға (бұдан әрі – ӨҚЖ балаларға арналған орталық) оларды өз отбасына орналастырғанға не өз отанына оралғанға дейін жіберіледі.

КТБО-да және ӨҚЖ балаларға арналған орталықта балалардың болған кезеңде барлық балалар арнайы әлеуметтік қызметтер стандартында айқындалған арнайы әлеуметтік қызметтерді алады.

Орталықтарда балаларға арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» ҚР Заңымен және білім беру мен балалардың құқықтарын қорғау саласындағы арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету стандартымен реттелген [2].

Арнаулы әлеуметтік қызметтер кешеніне әлеуметтік-тұрмыстық, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-еңбек, әлеуметтік-мәдени, әлеуметтік-экономикалық қызметтер кіреді (анықтама үшін: жыл басынан бастап КТБО-ға: Нұр-Сұлтан қаласында-134 көшіп – қонушы бала (Өзбекстан Республикасы – 132, Қырғызстан Республикасы – 1 бала), Алматы қаласында – 37 бала (Өзбекстан Республикасы – 15, Тәжікстан Республикасы – 10, Қырғызстан Республикасы – 11 бала, Ресей Федерациясы – 1 бала), Шымкент қаласына – 8 бала (Өзбекстан Республикасы-8) келіп түсті. Қазіргі уақытта ӨҚЖ балаларға арналған орталықта Өзбекстан Республикасынан (Нұр-Сұлтан (2 бала), Алматы (5 бала) және Шымкент (3 бала) қалаларынан көшіп-қонушылардың 11 баласы бар).

¹ ҚР Жоғарғы Кеңесінің 08.06.1994 ж. қаулысы

Қорыта айтқанда, еліміздің көші-қон саясатының салалық бағдарламасына сәйкес Қазақстан Республикасының әлеуметтік және еңбек заңнамасы көптеген кемшіліктерге қарамастан, мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі шараларды жүзеге асыруда, әлеуметтік қолдау мен олардың бейімделуіне ерекше назар аударылуда. Осы орайдағы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Көші-қон комитеті ұсынған 2007-2015 жылдарға арналған тұжырымдамасы еліміздегі көші-қон процестерін басқарудың қолданыстағы бағыттарын жетілдіруге және оның сапалы жаңа бағыттарын дамытуға бағытталған.

Қазақстан Республикасының миграциялық саясатының басты мақсаты – миграциялық процестерді басқару, мигранттардың интеллектуалдық және еңбек әлеуетінің жүзеге асуына, елдің және оның аймақтарының әлеуметтік-экономикалық берік дамуына, демографиялық дамуына, яғни халықтың көбеюіне немесе тұрақтануына ықпал ету.

3. Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар

Психологиялық әдебиеттерде балалардың құқықтарын қамтамасыз ету дегеніміз өмірді тандаудың қиын жағдайларында шешім қабылдауда даму субъектісіне көмектесу әдісі деп түсініледі. Сонымен қатар, даму субъектісі ретінде дамушы адам да, дамушы жүйе де қабылданады, ал өмірді тандау жағдайлары бойынша-көптеген проблемалық жағдайлар, оларды шешу кезінде субъект прогрессивті және регрессивті даму жолын анықтайды [11].

Қамтамасыз ету позициясы – «баланы жақтаушы» позиция. Қамтамасыз ету – бұл жол көрсетуші мен еруші субъектінің өзара әрекеттесуінің күрделі процесі, оның нәтижесі еруші субъектінің дамуындағы прогреске әкелетін шешім мен іс-әрекет болып табылады.

Әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесі әртүрлі бейіндегі мамандарды: психологтар, педагогтер, әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтік педагогтар, логопедтер, дефектологтар, педиатр-дәрігерлер, психоневролог-дәрігерлерді біріктіреді.

Осылайша, мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету әлеуметтік қолдау жүйесі білім беру, әлеуметтік қорғау мекемелерінің, медициналық мекемелер мен мәдениет мекемелерінің, мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың өзара іс - қимылын көздейтін ведомствоаралық жүйе ретінде қалыптасады. Жүйенің ерекшелігі демографиялық, әлеуметтік, тарихи, экономикалық және басқа да ерекшеліктер ескерілген кезде оның аймақтық ерекшелігімен шартталуы болып табылады.

Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз етуді әлеуметтік сүйемелдеудің тұтас жүйесі 4 негізгі компонентті: медициналық; психологиялық; педагогикалық; әлеуметтік қамтуы тиіс.

Әр компоненттің негізгі компоненттерінің тізімі, сондай-ақ компоненттерді іске асырудың мүмкін деңгейі 1-кестеде келтірілген.

2 Кесте. Әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесінің негізгі компоненттері

№	Бағалау	Бағалау критерийлері	Қамтамасыз етуді іске асыру деңгейі
Психологиялық компонент	1. Тұлғаның мотивациялық саласын бағалау	Мотивтер иерархиясы Құндылық бағдарларының жүйесі Мүдделер саласы	Білім беру мекемелері (психологтар, мұғалімдер)
	2. Тұлғаның эмоционалды-еріктік саласын бағалау	2.1. Эмоционалды тұрақтылық 2.2. Саналы ерікті күш салу қабілеті	

	3. Тұлғаның танымдық саласын бағалау	3.1. Танымдық іс-әрекеттің сапасы 3.2. Жұмыс қабілеттілігі 3.3. Психикалық белсенділік қарқыны	
Медициналық компонент	1. Соматикалық денсаулық деңгейін бағалау	1.1. Жалпы соматикалық мәртебе 1.2. Созылмалы аурулардың болуы 1.3. Аурудың жедел сатысында болуы	Медициналық мекемелер (әртүрлі бейінді дәрігерлер)
	2. Психикалық денсаулық деңгейін бағалау	2.1. Жалпы психикалық мәртебе 2.2. Психикалық бұзылулардың болуы (анамнезінде және өзекті)	
Әлеуметтік компонент	1. Әлеуметтік мүмкіндіктерді бағалау	1.1. Оқу процесіне ену 1.2. Кәсібилендіру процесіне қатысу	Білім беру мекемелері (психологтар, мұғалімдер)
	2. Отбасылық жағдайды бағалау	2.1. Отбасының әлеуметтік мәртебесі 2.2. Отбасылық қарым-қатынас түрі	Әлеуметтік қызметкерлер
	3. Басқа адамдармен қарым-қатынас жүйесін бағалау	3.1. Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасқа қосылу 3.2. Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынас стилі	Білім беру мекемелері (психологтар, мұғалімдер)
Құқықтық компонент	1. Деструктивті мінез-құлықты бағалау	1.1. Балалардың деструктивті мінез-құлық ерекшелігі 1.2. Балалардың құқықтық мінез-құлық мәртебесі	Білім беру мекемелері, құқық қорғау органдары (психологтар, инспекторлар)
	2. Құқық бұзушылық іс-әрекеттерін бағалау		

Психологиялық компонентті бағалау бақылау және психологиялық тестілеу әдістерін қолдана отырып жүргізіледі; әлеуметтік компонентті бағалау кезінде байқау, сұхбат, сауалнамалық деректерді талдау әдістері пайдаланылады; педагогикалық компонентті бағалау бақылау, сұхбат, оқу іс - әрекетінің өнімдерін талдау әдістері және педагогикалық диагностика әдістері арқылы жүргізіледі; құқықтық компонентте мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз етуде құжатпен жұмыс, анкета және тест әдістері қолданылады. Медициналық компонент әрбір жеке жағдайда қажетті әдістерді қолдана отырып, тиісті бейіндегі медициналық мекемелер мамандарының (логопедтер, дефектологтар, педиатр дәрігерлер, психоневролог дәрігерлер) қатысуымен бағаланады.

Сондай-ақ, «қиын өмірлік жағдай» және «тәуекел топтары» ұғымдарын Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңға енгізу керек. Өмірлік қиын жағдайда жүрген балалар –бұл ата – анасының қамқорлығынсыз қалған балалар; мүгедек балалар; психикалық және (немесе) дене дамуында

кемшіліктері бар балалар; Қарулы және ұлтаралық жанжалдардың, экологиялық және техногендік апаттардың, дүлей зілзалалардың Құрбан балалары; босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың отбасыларынан шыққан балалар; төтенше жағдайларда қалған балалар; зорлық – зомбылық құрбаны балалар; қалыптасқан мән-жайлардың салдарынан өзбетінше немесе отбасының көмегімен тыныс-тіршілігі шынайы бұзылған балалар.

«Тәуекел тобының» балалары – бұл кейбір жағымсыз факторлардың әсерінен қиын жағдайда қалған балалар. Балалар, әдетте, олардың толық дамуы үшін қалыпты жағдайлардың болмауына байланысты тәуекелге ұшырайды. Ерекше қажеттіліктері бар балаларға әсер ететін және олардың қолайсыз әлеуметтенуінің ықтималдығын жоғарылататын жағымсыз факторларға физикалық кемістіктер, әлеуметтік-педагогикалық немқұрайлылық, көші-қон, әлеуметтік жетімдік жатады.

Ауыр тәуекел тобының өкілдері ретінде жергілікті әскери қақтығыстар болған аймақтардан келген босқындар мен қоныс аударушылардың балаларына психологиялық қолдау көрсетуді біз осы балалар тобын және олардың отбасыларын әлеуметтік қолдаудың интегралды жүйесінің міндетті құрамдас бөлігі ретінде қарастырамыз.

Жергілікті әскери қақтығыстар болған аймақтардан келген босқындар мен ішкі қоныс аударушылардың балаларына психологиялық қолдау көрсету үлгісі

Көші-қон деп сол немесе басқа этностың (этномәдени топтың) өкілдері этникалық топтың құрылған жерінің (немесе оның ұзақ мерзімді мекенінің) аумағын өз еркімен немесе мәжбүрлі түрде тастап, басқа этнографиялық немесе мәдени кеңістікке қоныс аударуды айтамыз.

Миграцияның төрт негізгі себебі бар:

- 1) соғыстар мен дүлей зілзалалар салдарынан орын ауыстыру;
- 2) діни немесе мәдени сенімдер бойынша қудалау;
- 3) саяси және геосаяси себептер бойынша депортациялау;
- 4) еңбек миграциясы.

Себептеріне қарамастан, көші-қон жағдайы танымдық процестерге, мінез-құлық ерекшеліктеріне, тұлғааралық қатынастарға, өзін-өзі бағалауға және жалпы дүниетанымға әсер етеді. Зерттеуші Г.У. Солдатоваға мигрант балалардың бірқатар психологиялық мәселелерін анықтауға рұқсат етілді:

- когнитивті бұзылулар (зейіннің нашарлауы, есте сақтаудың бұзылуы, ойлаудың бұзылуы);

- эмоционалдық бұзылулар (тітіркену, агрессивтілік, жылап қалу);

- мінез-құлық бұзылыстары (жанжал, наразылық реакциялары, көңіл-күй).

Сонымен қатар, бұл мәселелердің көпшілігі басқа мәселелердің себептері ретінде әрекет етуі мүмкін: ашуланшақтық пен агрессивтілік құрдастарымен

қалыпты қарым-қатынас орнатуға кедергі келтіреді, ал қарым-қатынастың болмауы эмоционалдық бұзылулар мен мінез-құлық бұзылыстарына әкеледі [15].

Мигрант балалардың психологиялық және эмоционалдық мәселелерінің ішінде қарым-қатынасқа қатысты мәселелер ерекше орын алады. Бұл проблемалар ашуланшақтықта, басқа адамдарға агрессияда, сондай-ақ қоршаған әлемге қорқыныш пен сенімсіздікте көрінуі мүмкін. Мигрант балалар да басқа адамдардың пікіріне тәуелділігімен, сәйкестігімен, «басқалар сияқты болуға» ұмтылуымен сипатталады. Г.Г. Павловец 2-кестеде келтірілген мигрант балалардың әлеуметтік-психологиялық бейімделуіне ықпал ететін және оған кедергі келтіретін бірқатар тұлғалық қасиеттерді атап көрсетті.

Жергілікті қақтығыстар аймақтарынан босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларын әлеуметтік қолдаудың негізгі кезеңдерін қарастырыңыз.

1 кезең дайындық

Бұл кезеңде әлеуметтік қолдау жүйесінің психологиялық және әлеуметтік компоненттерін бағалау жүргізіледі:

- баланың микроәлеуметтік ортасын бағалау,
- сыныптағы әлеуметтік-психологиялық жағдайды бағалау,
- баланың этно-спецификалық психологиялық ерекшеліктерін анықтау,
- көшіп-қонушы бала жататын этностың мәдени ерекшеліктерін зерттеу,
- баланың отбасылық қарым-қатынасын бағалау.

Бұл кезеңдегі жұмысты мектеп психологтары-мұғалімдермен және баланың ата-аналарымен бірге.

Кесте 3. Жеке ерекшеліктер мен әлеуметтік-психологиялық бейімделу қабілетінің өзара байланысы

Бейімделуге ықпал ететін жеке ерекшеліктер	Бейімделуге кедергі келтіретін жеке ерекшеліктер
ойлаудың икемділігі шешім жылдамдығы қолайсыздықтарға төзімділік эмоционалды тұрақтылық төзімділік жұмыс қабілеттілігі пікірлердің реализмі жауапкершілік энергияны ашықтық қарым-қатынас дербестік	қиындықтарға төзімділік эмоционалды тұрақсыздық мазасыздық жұмсақтық өз-өзіне күмәндану мазасыздық сәйкестік пассивтілік қиындықтарға төзімділік

2 кезең тікелей сүйемелдеу

Бірінші кезеңде жиналған ақпараттың негізінде мектеп психологы мигрант баланы психологиялық-педагогикалық қолдау бағдарламасын әзірлейді, оның басты мақсаты баланың мектептегі сәтті әлеуметтік-

психологиялық бейімделуі және баланың жеке қабілеттерін ескере отырып, оның үлгерім деңгейін қолдау болып табылады. Осы мақсаттарды іске асыру үшін жүргізілуі мүмкін:

- мигрант бала мен оның сыныптастарына жеке психологиялық кеңес беру,
- этносаралық толеранттылықты дамыту және мигрант-фобияның алдын алу бойынша психологиялық тренингтер,
 - ұлттық мәдениет күндері,
- дарынды мигрант балаларға арналған конкурстар мен байқаулар.

Жергілікті қақтығыстар аймақтарынан босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларын әлеуметтік қолдау жүйесінің маңызды элементі толеранттылықты дамыту, ұлттық бірегейлікті сақтау және әртүрлі жастағы мигранттардың қабылдаушы қоғамға сәтті интеграциясы бойынша әртүрлі ұлт өкілдері үшін түрлі іс-шаралар өткізетін ұлттық диаспоралар болып табылады.

3 кезең – Аналитикалық

Әлеуметтік қолдаудың осы кезеңінде мигрант баланың қабылдаушы қоғамда және әсіресе мектеп ортасында әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің сәттілігі бағаланады. Мигрант балалардың мектеп ортасына әлеуметтік-психологиялық бейімделу ерекшеліктерін зерттей отырып, М. А. Лобас осы бейімделудің сәттілік критерийлерін анықтады [15]:

1. позитивті этникалық сәйкестілік,
2. жоғары социометриялық мәртебе,
3. этнобилизация,
4. альтруизм,
5. тұрақтылық,
6. қоршаған ортаға қарсылық мигрант балаларды әлеуметтік қолдаудың сәттілігінің маңызды құрамдас бөлігі – бұл баланың кәсіби бағдарлануы және одан әрі кәсіби өзін-өзі жүзеге асыруы, баланың академиялық ұтқырлығы мен білім беру процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ету.

Балалар босқындар мен жергілікті әскери қақтығыстар өңірлерінен амалсыз қоныс аударушыларды әлеуметтік сүйемелдеу моделі 1-суретте көрсетілген.

Мигрант балаларды әлеуметтік қолдау моделінің негізгі құрылымдық блоктарын қарастырыңыз.

I. балаларды медициналық және психологиялық қолдау мәселелерін шешуге бағытталған әлеуметтік қолдау блогы

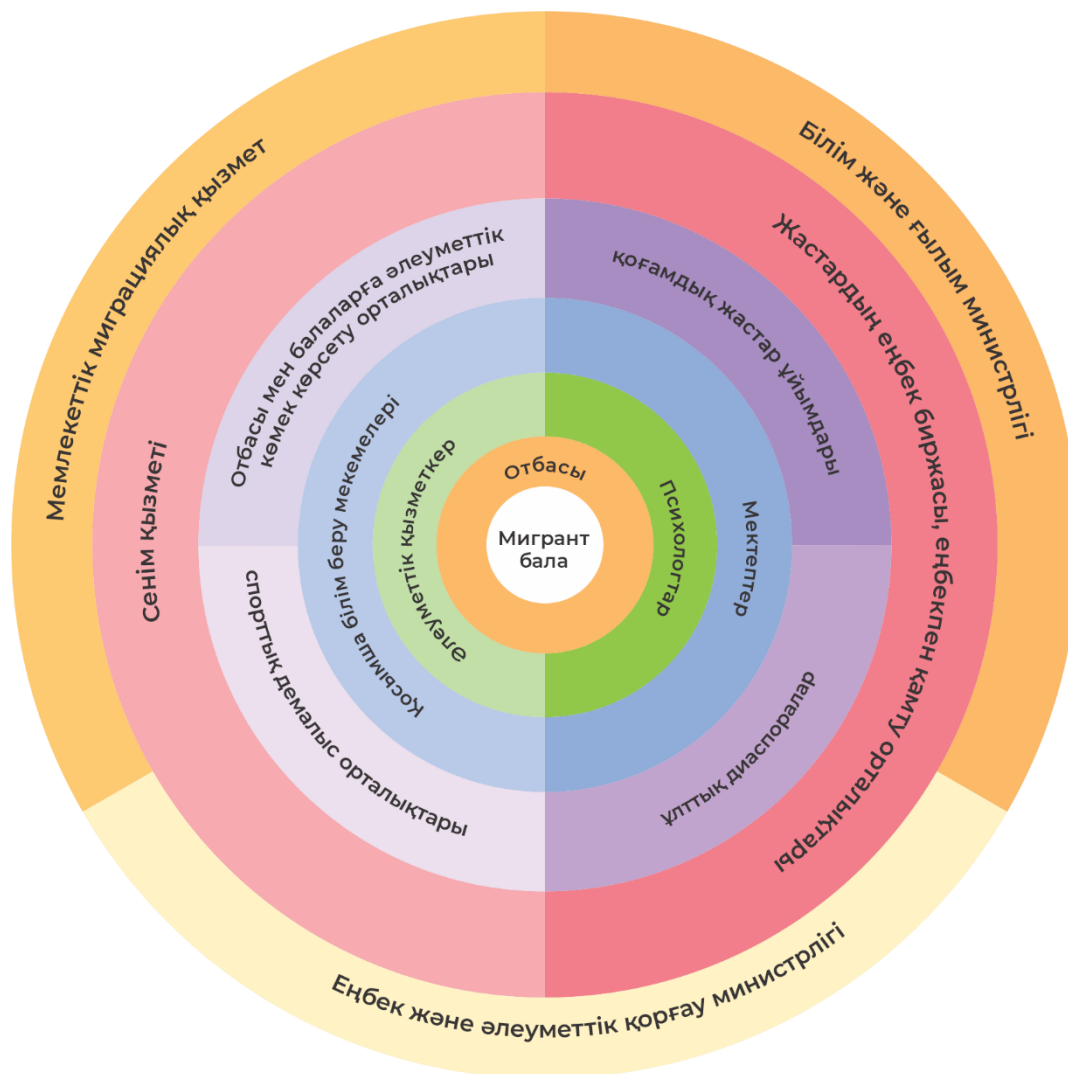
Тақырып: әлеуметтік қызметкерлер, білім беру мекемелері.

Мақсаты: балалардың сәтті әлеуметтік-психологиялық бейімделуі – қабылдаушы қоғамдағы мигранттар.

Міндеттері:

1. Мигрант баланың жаңа ортада кездесетін негізгі психологиялық проблемалары мен қиындықтарын анықтау үшін диагностикалық пакет қалыптастыру.

2. Толеранттылықты дамыту бойынша мигрант бала сыныптастарына арналған тренинг сабақтарының жоспарын құру.

Сурет 1. Мигрант балаларды, босқын балаларды, қандас балаларды әлеуметтік қолдау моделі

II. шамадан тыс жүктемелерге, білім алу трассына жеке бейімделуге, интернатта тұруға бағытталған баланы әлеуметтік қорғау блогы

Тақырып: мұғалімдер, мектеп психологтары.

Мақсаты: баланың қызығушылықтары мен қабілеттерінің бейінін және әлеуметтік бейімделудегі қиындықтарды (тілді, дәстүрді және т.б. білмеу) ескере отырып, жеке оқыту жоспарын әзірлеу.

Міндеттері:

1. Баланың бейімделу әлеуетін және мектеп ортасындағы бейімделудің қазіргі деңгейін анықтаңыз (тілді білу, мигранттардың сыныптастарының болуы).

2. Дарынды мигрант балаларға арналған жеке білім беру траекториясын әзірлеу.

III. Мигрант балаларды қажетті академиялық ұтқырлықты қамтамасыз ететін әлеуметтік қорғау блогы

Субъект: білім беру мекемелері (мектептер мен ЖОО), қайырымдылық қорлары.

Мақсаты: мигрант баланы өзін қызықтыратын салада білімін жалғастырудың түрлі бағыттарымен таныстыру.

Міндеттері:

1. Мигрант балаға Қазақстандағы және шетелдегі жоғары оқу орындарында білім алуды жалғастыру мүмкіндігі туралы толық ақпарат беріңіз.

2. Шетелдік жоғары оқу орындарында оқыту және тағылымдамадан өту бойынша қайырымдылық қорларының гранттық бағдарламаларын зерделеу.

3. Көшіп-қонушы баланың ішкі жеке маңызды уәждері мен бейімділіктеріне негізделе отырып, оның кәсіби өзін-өзі айқындауына психологиялық көмек көрсету.

IV. Көшіп-қонушы жасөспірімді кәсіптік бағдарлаудағы және мектептен кейінгі оқытудағы әлеуметтік көмек блогы

Тақырып: мұғалімдер, психологтар.

Мақсаты: көшіп-қонушы балаға кәсіби бағдар беру диагностикасын жүргізу.

Міндеттері:

1. Баланың кәсіби көзқарасын бағалаңыз.

2. Мамандық таңдау себептерін анықтау (жеке және әлеуметтік маңызды).

3. Кәсіптік бағдарлау курстарын әзірлеу, мигрант балаларға кәсіби бағдар беру бойынша жеке кеңестер ұйымдастыру.

Мигрант балаларды әлеуметтік қолдау моделіндегі құрылымдық блоктардың өзара іс-қимыл регламенті

Мигрант балаларды әлеуметтік қолдау моделінің тиімділігі модельдің барлық құрылымдық блоктарының тиімді қызметімен ғана емес, сонымен бірге тиімді өзара әрекеттесумен де анықталады. Бұл өзара әрекеттесудің мақсаты-орта және жоғары оқу орындарында оқу процесінде мигрант баланы үздіксіз әлеуметтік қолдаудың тұтас жүйесін құру.

Көшіп-қонушы баланы мектепте оқытудың бүкіл процесі барысында көшіп-қонушы балаларды әлеуметтік қолдау блогының оларды медициналық және психологиялық қолдау мәселелерін шешуге бағытталған өзара іс - қимылы және жеке оқу траекториясына бейімделуге, ықтимал шамадан тыс жүктемелерге, интернаттық тұруға бағытталған баланы әлеуметтік қорғау блогы жүзеге асырылуы тиіс, оның шеңберінде мектеп психологтары, мұғалімдер және әлеуметтік қызметкерлер көшіп-қонушы балаға психологиялық қиындықтары ең аз оқушылар-қабылдаушы қоғам өкілдері арасында бейімделуге көмектеседі.

Мақсаты: мектеп ортасында өзара төзімділікті дамыту. Өзара әрекеттесу формасы: психологиялық тренингтер өткізу, ұлттық мәдениет күндері, ұлттық мерекелер.

Өзара іс-қимыл тәртібі: көшіп-қонушы баланы оқытудың бүкіл процесі барысында мектепте көшіп-қонушылар мен қабылдаушы халықтың өзара толеранттылығын дамыту, коммуникативтік толеранттылықты дамыту бойынша тренингтер үнемі өткізіліп тұрады. Оқу бағдарламаларын мектеп психологы әр жеке сынып үшін ондағы мигрант балалардың санына және студенттер арасындағы әлеуметтік байланыстардың ерекшелігіне байланысты әзірлейді.

Сыныптастар арасында толеранттылықтың дамуы сыныптан тыс жұмыстар процесінде де жүреді: ұлттық мәдениет күндері, ұлттық мерекелерді тойлау.

Қажет болған жағдайда бұл өзара іс-қимылға ұлттық диаспоралардың өкілдері, шығармашылық ұжымдар қосыла алады.

Мектептің бітіру сыныптарында көшіп - қонушы балаларды әлеуметтік қорғау блогының оларға қажетті академиялық ұтқырлықты және жасөспірімді кәсіптік бағдарлауда және мектептен кейінгі оқытуда әлеуметтік көмек блогын қамтамасыз ететін белсенді өзара іс-қимылы жүзеге асырылуы тиіс, оның негізгі субъектілері мектеп пен ЖОО болып табылады.

Мақсаты: көшіп-қонушы баланың білім траекториясының үздіксіздігін қамтамасыз ету, кәсіптік бағдарлау іс-шараларын өткізу.

Өзара әрекеттесу формасы: психологтармен кәсіптік бағдар беру жұмыстарын, пәндік олимпиадалар мен конкурстарды ұйымдастыру, кәсіпорындарға экскурсия ұйымдастыру.

Өзара іс-қимыл тәртібі: жалпы білім беретін мектептің бітіруші сыныптары үшін штаттық психолог сауалнамаларды, белгіленген психологиялық әдістемелерді (тұлғалық анықтамалар, интеллект тестілері) қамтитын кәсіптік бағдар - ламалық диагностика бағдарламасын әзірлейді. Әрбір жоғары сынып оқушысы, әсіресе мигрант балалар, осы бағдарлама бойынша психологиялық тексеруден өтеді, нәтижесінде мектеп психологы кәсіптік бағдар беру бойынша жеке қорытынды жасайды. Психологиялық зерттеу нәтижелері баланың өзінің мансаптық жоспарларымен сәйкес келмеген

жағдайда психолог кейіннен қорытындыны түзете отырып, жеке кәсіптік бағдарлау консультацияларын өткізеді. Жоғары оқу орындары, өз кезегінде, дарынды балаларды анықтау және олардың дарындылық бейініне сәйкес келетін мамандыққа түсу үшін жеңілдік шарттарын ұсыну мақсатында жыл сайын пәндік конкурстар мен олимпиадалар өткізеді. Қажет болған кезде осы өзара іс-қимылға қайырымдылық қорлары мен қоғамдық ұйымдар тартылады.

Сонымен қатар, сипатталған модельдің құрылымдық блоктары баланы әлеуметтік қолдау процесінің үзілмеуін және оның тиімділігін бағалауды қамтамасыз ету үшін баланың отбасымен тұрақты өзара әрекеттеседі. Мигрант баланың отбасымен өзара әрекеттесу мұғалімдер мен психологтарға баланың ұлттық дәстүрлерін, әсіресе тәрбиесі мен мінез-құлқын жақсы білуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде баламен байланыс орнатуға және жанжалдарды болдырмауға көмектеседі.

Өзара іс-қимыл тәртібі: мектеп психологы тұрақты түрде (тоқсан сайын) көшіп-қонушы баланың ата-аналарымен мынадай тақырыптар бойынша консультациялар өткізеді:

- баланың отбасылық қарым-қатынасы;
- баланың мектепке қатынасы;
- ата-аналардың баланы мектепте оқытуға қатынасы;
- баланың және оның отбасының этно-спецификалық жеке ерекшеліктері,

олардың мәдени дәстүрлері;

- ата-аналарды қызықтыратын басқа да тақырыптар.

Өткізілген консультациялар негізінде тренингтік көшіп-қонушы балаға және оның сыныптастарына, балаға және оның сыныптастарына арналған сабақтар әлеуметтік бейімделу және өзара төзімділікті дамыту үшін ата-аналар мен микроәлеуметтік орта.

Көшіп-қонушы баланы әлеуметтік қорғау. Көшіп-қонушы балаларды әлеуметтік қолдау барысында шешілуі қажет негізгі әлеуметтік мәселелерге мыналар жатады:

- Әлеуметтік бейімделу (көбінесе мәдени айырмашылықтарға, тілді білмеуге байланысты)
- Қабылдаушы қоғамның құрдастарымен әлеуметтік байланыстардың болмауы (сегрегацияға ұмтылу)
- Мигрантофобияны жеңу және төзімділікті дамыту
- Ұлттық негіздегі жанжалдардың алдын алу
- Қадағалаусыз қалу мен құқық бұзушылықтың алдын алу
- Кәсіптік бағдарлау және кейіннен жұмысқа орналастыру

Мигрант баланы әлеуметтік қорғау жүйелері, ең алдымен, бағытталған жалпы, оны қабылдаушы қоғамға біріктіру және соның салдарынан құрдастарымен өзара толерантты қарым - қатынас орнату, академиялық үлгерімді арттыру. Өзара қарым - қатынасты дамыту оқушылар арасында мигранттар бар мектептерде жұмыс істейтін психологтар мен әлеуметтік

қызметкерлердің басым мақсаты болуы тиіс. Этникалық толеранттылықты дамыту бойынша тренингтер, ұлттық мәдениет күндерін, ұлттық диаспоралар өкілдерімен кездесулер және т. б. өткізу көшіп-қонушы балаға жаңа этномәдени ортаға психологиялық тұрғыдан қауіпсіз бейімделуге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде оның қабілеттерінің дамуына қолайлы жағдай жасайды. Көшіп-қонушы балалармен кәсіптік бағдар беру сабақтары баланы оның қабілеттерінің бейіні бойынша одан әрі жұмысқа орналастыруға, өзін - өзі танытуға және өзін-өзі танытуға және кәсіби жолды таңдауға қатысты этникалық стереотиптерді жеңуге бағытталған.

Әлеуметтік қорғау жүйесінің субъектілері мемлекеттік және қоғамдық ұйымдар, қайырымдылық қорлары, ұлттық диаспоралар болып табылады. Мигрант балаларды әлеуметтік қорғауда әлеуметтік жұмыстың арнайы қызметтері ерекше рөл атқарады: медициналық қызметтер, стационарлық мекемелер жүйесі, балаларға қосымша білім беру және дамыту мекемелері, психологиялық - медициналық-әлеуметтік және педагогикалық сүйемелдеудің мамандандырылған орталықтары, кеңес беру және оңалту қызметтері және т.б. әлеуметтік қорғау субъектілері Әлеуметтік қызметкерлердің өздері, әлеуметтік педагогтар және басқа да мамандар болып табылады.

2 тарау. Төзімділік диагностикасы және жергілікті әскери қақтығыстар аймақтарынан босқындардың және мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларының этникалық сәйкестілігі

Біз босқындар мен жергілікті қақтығыс аймақтарынан мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларының толеранттылығына екі кезеңде диагностика жүргізуді ұсынамыз. Бірінші кезеңде этникалық төзімділіктің психологиялық негіздерін, немесе басқаша айтқанда, баланың ұлтаралық қатынастардағы толерантты мінез-құлыққа психологиялық дайындығын зерттеу қажет. Ол үшін біз жалпы әлеуметтік ұстанымдарды өлшеуді, жалпы коммуникативтік төзімділік деңгейін анықтауды, сондай - ақ жоғары сынып оқушылары мен студенттің мектеп пен ЖОО-да білім берудің жаңа әлеуметтік жағдайларына бейімделу қабілетін толерантты мінез-құлық формаларының компоненті ретінде айқындауды ұсынамыз. Екінші кезеңде жергілікті әскери қақтығыстар аймақтарынан босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларының төзімділігі мен этникалық сәйкестігін диагностикалау жүргізіледі. Сондай-ақ, басқа әдістермен бірге қолдануға болатын сауалнамалар ұсынылған.

2.1. Этносаралық қатынастардағы толерантты мінез-құлыққа балалар мен жасөспірімдердің психологиялық дайындығын диагностикалау

Сауалнама

балалардағы жалпы әлеуметтік қатынастарды өлшеу үшін (Э. Френкель-Брунsvик)

Бұл сауалнама жасөспірімдердегі жағымсыздықтың қазіргі деңгейін жанама түрде зерттеуге мүмкіндік береді. Эльза Френкель-Брунsvик басқаларға қатты теріс пікір білдірді, этникалық топтар балалар этникалық көзқарастармен тікелей байланысты емес белгілі бір көзқарастармен бөліседі. Осының негізінде шығару онымен құрылды сауалнама өлшеу үшін жалпы әлеуметтік қондырғылардың балалар. Сауалнаманың әр мәлімдемесінің теріс пікірмен байланысы зерттеулермен расталады.

Әдістемелік бланк

Нұсқаулық: әр мәлімдемемен келісесіз бе, жоқ па, соны белгілеңіз.

№	бекіту	ия	жоқ
1.	Бір нәрсе жасаудың бір ғана дұрыс жолы бар		
2.	Егер адам ешкімнен қорықпаса, ол құлап кетуі мүмкін		
3.	Егер мұғалімдер жақсы болса тамаша болар еді		
4.	Тек адамға ұқсайтын мені, бар бакыт		
5.	Қыздар үй жұмыстарына не көмектесетінін ғана білуі керек		
6.	Соғыс әрқашан болады-бұл адам табиғатының бөлігі		
7.	Мінез мен тұлға адамға табиғаттан беріледі		

Нәтижелерді өңдеу

Әдістеме авторының пікірінше, бала неғұрлым көп талап етсе, оның басқа этникалық топтарға теріс көзқараспен қарау ықтималдығы соғұрлым жоғары болады [14].

«Әлеуметтік-психологиялық бейімделу» сауалнамасы А. К.Осницкий

Жоғары сынып оқушылары мен студенттің мектеп пен ЖОО - да оқытудың жаңа әлеуметтік жағдайларына бейімделу қабілетін толерантты мінез-құлық формаларының компоненті ретінде анықтау үшін 1954 жылы К. Роджерс пен Р. Даймонд әзірлеген "әлеуметтік-психологиялық бейімділік" (СПА) сұрақнамасын пайдалануға болады.

Роджерс-Даймонд сауалнамасы тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі бейімделу - бейімделу дәрежесін анықтайды және бейімделудің негізі ретінде өзін - өзі қабылдаудың төмен деңгейі сияқты бірқатар ұқсас жағдайларды болжайды, басқаларды қабылдаудың төмен деңгейі, яғни олармен қарама - қайшылық, табиғатта әр түрлі болуы мүмкін эмоционалды ыңғайсыздық, басқаларға қатты тәуелділік, яғни сыртқы келбеті, үстемдікке ұмтылу.

Қазіргі уақытта бұл әдіс Ресейде А.К. Осницкийдің редакциясында кеңінен қолданылады, ол оны өмірдің ісінген жағдайларына бейімдеді. Техниканы жасөспірімдердің, жасөспірімдер мен ересектердің бейімделуін диагностикалау үшін қолдануға болады.

Әдістемелік бланк

Нұсқаулық: сауалнамада адам туралы, оның өмір салты туралы мәлімдемелер бар: тәжірибе, ойлар, әдеттер, мінез-құлық стилі. Оларды әрқашан өзіміздің өмір салтымызбен байланыстыруға болады. Оқып немесе

тыңдап) кезекті пікір сауалнама, примерьте оның өз әдеттер, өзінің өмір салтына.

Жауап беру бланкісінде сіз бұл мәлімдемені қаншалықты дәрежеде көтере алатыныңызды көрсету үшін «0» - ден «6» – ға дейінгі цифрлармен нөмірленген бағалаудың жеті нұсқасының біреуін (сіздің пікіріңізше неғұрлым сәйкес келетінін) таңдаңыз:

"0" - Бұл маған мүлдем қолданылмайды;

"1" - Бұл маған ұқсамайды;

"2" - мұны маған жатқызуға болатынына күмәнім бар;

"3" - мен оны өзіме алуға батылым жетпейді;

"4" - бұл Мен сияқты, бірақ сенімділік жоқ;

"5" - бұл маған ұқсайды;

"6" - Бұл мен туралы.

Сіз таңдаған жауап нұсқасы мәлімдеменің реттік нөміріне сәйкес ұяшықтағы жауаптар үшін бланканы белгілеңіз.

	6	5	4	3	2	1	0
1. Біреулермен әңгімелескенде өзін ыңғайсыз сезінеді							
2. Басқалардың алдында ашылғысы келмейді.							
3. Ол барлық жерде жарысты, жарысты, күресті жақсы көреді.							
4. Өзіне жоғары талаптар қояды.							
5. Ол жиі жасаған ісі үшін өзін ұрады.							
6. Жиі маскара сезінеді.							
7. Күмән мүмкін ұнайды біреуге тұлғалардың бірі қарама-қарсы жынысты.							
8. Ол әрқашан уәделерін орындайды.							
9. Басқалармен жылы, мейірімді қарым-қатынас.							
10. Адам ұстамды, жабық; бәрінен сәл алшақ.							
11. Өзінің сәтсіздіктеріне өзін кінәлайды.							
12. Адам жауапты; оған сенуге болады.							
13. Ол, бір нәрсені өзгерте алмайтынын сезеді, барлық күш-жігер бекер екенін сезінеді.							
14. Құрдастарының көзімен көп нәрсеге қарайды.							
15. Ол тұтастай алғанда ұстануға тиісті ережелер мен талаптарды қабылдайды.							
16. Өз нанымдары мен ережелері жоқ.							
17. Жақсы көреді арман – кейде тікелей среди бела дня. Арманнан шындыққа оралу қиын-жаңалықтар.							
18. Әрқашан қорғауға және тіпті шабуылға дайын; кек алу тәсілдерін ақылмен сұрыптай отырып, қорлау тәжірибелеріне" жабысады".							
19. Өзін - өзі және өз іс – әрекетін басқара алады, өзін-өзі мәжбүрлей алады, өзін-өзі шеше алады; ол үшін өзін-өзі бақылау проблема емес.							

20.Көңіл-күй жиі нашарлайды:көңілсіздік, блюз.							
21.Басқаларға қатысты бәрі маңызды емес; өзіне бағытталған; өзімен айналысады.							
22.Адамдар оған ұнайды.							
23.Өз сезімдерінен ұялмайды, оларды ашық білдіреді.							
24.Халықтың үлкен жиынтығының арасында аздап жалғыз.							
25.Қазір бұл өздігінен емес. Мен бәрін тастағым келеді, бір жерге тығылғым келеді.							
26.Әдетте басқалармен тіл табысады.							
27.Ең қиын нәрсе-өзіңізбен күресу.							
28.Көздері незаслуженное деген мейірім сыйлау.							
29.Жан - оптимист, жақсылыққа сенеді.							
30.Адам қатал, қыңыр; оларды қиын деп атайды.							
31.Адамдарға критичен және судит олардың, егер деп санайды олар осы лайық.							
32.Әдетте өзін жетекші емес, құл сияқты сезінеді: ол әрқашан өз бетінше ойлауға және әрекет етуге қабілетті емес.							
33.Оны білетіндердің көпшілігі оған жақсы қарайды, оны жақсы көреді.							
34.Кейде мен ешкіммен бөліскім келмейтін ойлар болады.							
35.Тартымды келбеті бар адам.							
36.Өзін дәрменсіз сезінеді, оған жақын адам керек.							
37.Шешім қабылдағаннан кейін ол оған ереді.							
38.Тәуелсіз болып көрінетін шешімдер қабылдайды, басқа адамдардың әсерінен босатыла алмайды.							
39.Бастан кінә сезімі, тіпті кінәлі, өзіне жатқандай емес қарағанда.							
40.Ол айналасындағыларға ұнамайды.							
41.Барлығына ризамын.							
42. бағыт жоғалту: жинақтай алмайды, өзін өзі қолға ала-алмайды, ұйымдастыра алмайды							
43.әлсіздікті сезінеді; бұрын ойлағанның бәрі кенеттен немқұрайды болды.							
44.Теңдестірілген, тыныш.							
45.Ашуланған ол жиі ашуланады.							
46.Жиі ренжіді.							
47.Адам шапшаң, шыдамсыз, ыстық; ұстамдылық жетіспейді.							
48.кейде өсек айтады.							
49.Ол өзінің сезімдеріне көп сенбейді: олар кейде оны сәтсіздікке ұшыратады.							
50.Өзіңмен өзің болу өте қиын.							
51.Бірінші кезекте сезім емес, ақыл: ештеңе жасамас бұрын, ол ойлайды.							
52.Оқиғаларды онымен толқулет на свой лад қабілетті напридумывать артық. Сөз – жоқ дүниенің.							

53.Адамдарға төзімді адам және ол бәрін қабылдайды.							
54.Өз проблемалары туралы ойламауға тырысады.							
55.Ол өзін қызықты адам деп санайды - адам ретінде тартымды, көрнекті.							
56.Адам ұялшақ, оңай сөндіріледі.							
57.Еске салуды ұмытпаңыз, істі аяғына дейін жеткізу үшін итеріңіз.							
58.Жаны сезінеді үстемдігі үстінен басқа.							
59.Өзін білдіретін, өзінің жеке басын, өзін көрсететін ештеңе жоқ.							
60.Басқалар ол туралы не ойлайтынынан қорқады.							
61. Шыншыл, табысқа немқұрайлы, мақтаныш; ол үшін ол ең жақсы болуға тырысады.							
62.Қазіргі уақытта көп нәрсені құрметтемейтін адам.							
63.Белсенді, жігерлі, бастамаларға толы адам.							
64.Қиындықтар мен асқынуларға қауіп төндіретін жағдайларға тап болады.							
65.Өзін жеткіліксіз бағалайды.							
66.Табиғаты бойынша көшбасшы және басқаларға әсер ете алады.							
67.Өзіне жалпы жақсы қарайды.							
68.Адам табанды, сенімді; ол әрқашан өзіне талап етуі керек.							
69.Ол біреумен қарым-қатынастың нашарлауын ұнатпайды, әсіресе егер келіспеушіліктер айқын болуға қауіп төндірсе.							
70.Ұзақ уақыт шешім қабылдай алмайды, содан кейін оның дұрыстығына күмәнданады.							
71.Айғайлап бәрін шатастырды							
72.Өзіне риза.							
73.Сәтсіз.							
74.Адам өзіне жағымды, жағымды.							
75.Адам, мүмкін, өте жақсы емес, бірақ адам ретінде адам ретінде пайда болуы мүмкін.							
76.Қарама-қарсы жыныстағы адамдарды жек көреді және олармен байланысты емес.							
77.Керек болған нәрселерді қамтиды қорқыныш: ал кенеттен емес, шеше аламын, ал кенеттен – жоқ.							
78.Оңай, жанға тыныш, алаңдататын ештеңе жоқ.							
79. Қажырлы еңбек керек екенін біледі.							
81. кейде өзі мүлдем түсінбейтін нәрсе туралы айтады.							
82.Әрқашан тек шындықты айтады.							
83.Қобалжулы, алаңдаушылығы жоғары.							
84.бірнәрсе істеуге мәжбүрлесе, онда не істеу керек екендігін біледі, соған ол келіседі.							
85.Өз-өзіне күмәндану.							

86. Жағдайлар көбінесе өздерін қорғауға, ақтауға және іс-әрекеттерін негіздеуге мәжбүр етеді.							
87. Адам басқалармен қарым-қатынаста үйлесімді, икемді, жұмсақ.							
88. Адамды жақсы көреді, ой елегінен өткізеді.							
89. Мақатнғанды жақсы көреді.							
90. Шешімдер қабылдайды және оларды өзгертеді; өзін жанартуға ерікті							
91. Тырысады сүйенеді өз күшін жоқ деп сенеді біреудің көмек.							
92. Ешқашан жүктеме.							
93. Қаттылық, ішкі еркіндік сезімін сезінеді							
94. Басқалардан ерекшеленеді.							
95. Өте сенімді жолдас емес, бәріне сене алмайсыз.							
96. Өзінде бәрі анық; ол өзін жақсы түсінеді.							
97. Ашық, ашық адам; адамдармен оңай араласады.							
98. Күштер мен қабілеттер шешуге тура келетін міндеттерге сәйкес келеді; бәрін жеңе алады.							
99. Ол өзін бағаламайды: оны ешкім байыпты қабылдамайды; ең жақсы жағдайда олар оған мейірімді, жай ғана шыдайды.							
100. Қарама-қарсы жыныстағы адамдар туралы көп ойлайды							
101. Ол өзінің барлық әдеттерін жақсы деп санайды.							

Деректерді өңдеу және нәтижелерді түсіндіру:

Алынған деректерді өңдеу оларды бланк-кілт шкаласымен байланыстыру арқылы жүзеге асырылады. Санау сыналушы жауап беру кезінде бланкіде белгілеген ұпайларды қарапайым қосу арқылы жүргізіледі.

№		Көрсеткіштер	Айтылымдар	Нормалар	
				Жеткіншектер	Жастар, ересектер
1	а	Бейімделу	4, 5, 9, 12, 15, 19, 22, 23, 26, 27, 29, 33, 35, 37, 41, 44, 47, 51, 53, 55, 61, 63, 67, 72, 74, 75, 78, 80, 88, 91, 94, 96, 97, 98	68–170	68–136
	б	Бейімсіздік	2, 6, 7, 13, 16, 18, 25, 28, 32, 36, 38, 40, 42, 43, 49, 50, 54, 56, 59, 60, 62, 64, 69, 71, 73, 76, 77, 83, 84, 86, 90, 95, 99, 100	68–170	68–136
2	а	Алдау	34, 45, 48, 81, 89,	18–45	18–36
	б		8, 82, 92, 101		
3	а	Өзіңізді қабылдау	33, 35, 55, 67, 72, 74, 75, 80, 88, 94, 96	22–52	22–42

	б	Өзіңізді қабылдамау	7, 59, 62, 65, 90, 95, 99	14–35	14–28
4	а	Басқаларды қабылдау	9, 14, 22, 26, 53, 97	12–30	12–24
	б	Басқаларды қабылдамау	2, 10, 21, 28, 40, 60, 76	14–30	14–28
5	а	Эмоционалды жайлылық	23, 29, 30, 41, 44, 47, 78	14–35	14–28
	б	Эмоционалды ыңғайсыздық	6, 42, 43, 49, 50, 83, 85	14–35	14–28
6	а	Ішкі бақылау	4, 5, 11, 12, 13, 19, 27, 37, 51, 63, 68, 79, 91, 98	26–65	26–52
	б	Сыртқы бақылау	25, 36, 52, 57, 70, 71, 73, 77	18–45	18–36
7	а	Үстемдігі	58, 61, 66	6–15	6–12
	б	Ұсыным	16, 32, 38, 69, 84, 87	12–30	12–24
8		Эскапизм (проблеманы жою)	17, 18, 54, 64, 86	20–25	10–20

Нормаға (белгісіздік аймағына) дейінгі нәтижелер өте төмен деп түсіндіріледі, ал белгісіздік аймағындағы ең жоғары көрсеткіштен кейін - жоғары деп түсіндіріледі.

Интегралды көрсеткіштер келесі формулалар бойынша есептеледі:

Бейімделу: Өзін-Өзі қабылдау: $S = \frac{a}{a+1,6 \cdot b} \cdot 100\%$

Өзгені қабылдау $A = \frac{a}{a+b} \cdot 100\%$

$$L = \frac{1,2 \cdot a}{1,2 \cdot a + b} \cdot 100\%$$

Интернационалдық

$$I = \frac{a}{a+1,4 \cdot b} \cdot 100\%$$

$$E = \frac{a}{a+b} \cdot 100\%$$

Эмоционалды жайлылық:

$$D = \frac{2 \cdot a}{2 \cdot a + b} \cdot 100\%$$

Ұмтылу үстемдік:

Жалпы алғанда, осы нұсқадағы SPA әдісі жаңа әлеуметтік ортаға бейімделу кезеңінде жас адамның бірқатар қиындықтарын анықтау үшін қолданылуы мүмкін және басқа әдістермен бірге түзету жұмыстарында психологтың сенімді көмегі бола алады [12].

Диагностика әдістемесі жалпы коммуникативтік төзімділік (В.В. Бойко)

В. В. Бойко ұсынған жалпы коммуникативті толеранттылықты диагностикалау әдісі (практикалық психодиагностика, 1998 – әдебиеттер тізімінде жоқ) қарым-қатынас процесінде көрінетін жеке тұлғаның толерантты және толерантты көзқарастарын диагностикалауға мүмкіндік береді.

Әдістеме авторына сәйкес коммуникативті толеранттылық немесе қарым - қатынастағы толеранттылық ситуациялық, ТИ-жұмсақ, кәсіби және жалпы болып бөлінеді. Ситуациялық толеранттылық деңгейі адамның белгілі бір қарым – қатынас серіктесіне (жұбайына, әріптесіне, кездейсоқ танысына), типологиялық-ұжымдық типке немесе адамдар тобына (қандай да бір ұлттың, кәсіптің, әлеуметтік қабаттың өкілдеріне) қатынасы арқылы анықталады. Кәсіби коммуникативті толеранттылық жұмыс жағдайында, қызмет түрімен айналысатын адамдармен (клиенттермен, пациенттермен) өзара әрекеттесу кезінде көрінеді. Жалпы коммуникативті толеранттылық өмірлік тәжірибеге, мінез-құлық қасиеттеріне, адамгершілік принциптеріне байланысты және коммуникативті толеранттылықтың басқа түрлерін анықтайды.

Төменде 9 шкалаға топтастырылған сауалнаманың элементтері берілген.

Бланк респонденттерге масштаб атауларынсыз ұсынылады.

Әдістеме бланкі

Нұсқаулық: төмендегі пайымдаулар Сізге қатысты қаншалықты дұрыс екенін бағалаңыз. Жауап беру кезінде 0-ден 3-ке дейінгі ұпайларды қолданыңыз

0-мүлдем дұрыс емес,

1-белгілі бір дәрежеде дұрыс,

2-көп дәрежеде дұрыс, 3-жоғары дәрежеде дұрыс.

Шкала 1.

Басқа адамның жеке басын қабылдамау немесе түсінбеушілік

№	Тұжырым	Ұпай
1.	Баяу адамдар әдетте менің нервтеріме әсер етеді	
2.	Мені мазасыз, тыныш адамдар ашуландырады	
3.	Шулы балалар ойындары мен қиындықпен жүремін	
4.	Түпнұсқа, стандартты емес, жарқын тұлғалар көбінесе маған теріс әсер етеді	
5.	Барлық жағынан мінсіз адам мені ескертеді	
Барлығы:		

Шкала 2.

Өзіңізді анықтама ретінде пайдалану басқа адамдардың мінез-құлқы мен ойлау тәсілін бағалау кезінде

№	Тұжырым	Ұпай
6.	Мені әдетте теңдестірмейтін әңгімелесуші шығарады	
7.	Мені тітіркендіреді әуесқойлары сөйлесу	
8.	Мен оның бастамасымен басталған пойызда (ұшақта) маған бей-жай қарамайтын саяхатшымен сөйлесуді қиындатамын	

9.	Мен білім мен мәдениеттің деңгейінен төмен кездейсоқ саяхатшының әңгімелерімен ауырар едім	
10.	Маған қарағанда басқа интеллектуалды деңгейдегі серіктестермен ортақ тіл табу қиын	
Барлығы:		

Шкала 3.

Басқа адамдардың бағалауындағы категориялық немесе консерватизм

№	Тұжырым	Ұпай
11.	Қазіргі жастар сыртқы келбетімен жағымсыз сезімдер тудырады (шаш, косметика, киім)	
12.	"Жаңа орыстар" деп аталатындар әдетте мәдениеттің жоқтығы немесе жыртылу арқылы жағымсыз әсер қалдырады	
13.	Менің айналамдағы кейбір ұлттардың өкілдері маған ашық емес	
14.	Мен көтермейтін ерлердің (әйелдердің) түрі бар	
15.	Мен Интеллектуалды немесе кәсіби деңгейі төмен іскери серіктестерге шыдай алмаймын	
Барлығы:		

Шкала 4.

Серіктестердің коммуникабельді емес қасиеттерімен кездескенде жағымсыз сезімдерді білдіртпеу немесе жасыра алмау

№	Тұжырым	Ұпай
16.	Менің ойымша, дөрекілікке бірдей жауап беру керек	
17.	Егер адам маған жағымсыз болса, маған жасыру қиын	
18.	Мені мазалайтын адамдар, дауда өз шешімін қорғауға ұмтылыс	
19.	Өзіме сенімді адамдар маған жағымсыз	
20.	Әдетте маған көлікте итеріп жатқан ашуланған немесе жүйке адамға қатысты ескертуге қарсы тұру қиын	
Барлығы:		

Шкала 5.

Серіктестерді тәрбиелеуге, дұрыстауға ұмтылу

№	Тұжырым	Ұпай
21.	Менің айналамдағыларды үйрететін әдетім бар	
22.	Дөрекі адамдар мені ашуландырады	
23.	Мен біреуді тәрбиелеуге тырысқанымды жиі ұстаймын	
24.	Мен үнемі біреуге ескерту жасаймын	

25.	Мен жақындарымды басқарғанды ұнатамын	
Барлығы:		

Шкала 6.

Серіктесті өзіне сәйкестендіруге, оны «ыңғайлы» етуге деген ұмтылыс

№	Тұжырым	Ұпай
26.	Қариялар мені қалалық көлікте немесе дүкендерде асығыс кезде жүргендері ашуландырады	
27.	Қонақ үй нөмірінде бөтен адаммен тұру мен үшін жай ғана азапталу	
28.	Егер серіктес менің дұрыс ұстанымыммен келіспесе, онда бұл мені ашуландырады	
29.	Мен қарсылық білдірген кезде шыдамсыздық танытамын	
30.	Егер серіктес мен қалағандай емес, өз жолымен бірдеңе жасаса, мені ашуландырады	
Барлығы:		

Шкала 7.

Өзгелердің қателіктерін, ұялшақтықтың, кешіре алмау сізге кейде қиындық тудырады.

№	Тұжырым	Ұпай
31.	Әдетте мені ренжіткендер өздеріне лайықты жазасын алады деп үміттенемін	
32.	Мені жиі қорлайды	
33.	Мен өзім бағалайтын немесе құрметтейтін адамдардың маған жасаған реніштері ұзақ уақыт есімде	
34.	Сіз әріптестеріңізді әдепсіз әзілдермен кешіре алмайсыз	
35.	Егер іскер серіктес байқаусызда менің мақтанышыма әсер етсе, мен оған ренжідім	
Барлығы:		

Шкала 8.

Басқа адамдар жасаған физикалық немесе психикалық жағдай туғызғанына төзбеушілік

№	Тұжырым	Ұпай
36.	Мен біреуге жылап жатқан адамдарды айыптаймын	
37.	Ішінде мен достарымды мақұлдамаймын, олар әркез аурулары туралы айтады	
38.	Мен біреудің отбасылық өміріне шағымдана бастағанда, әңгімеден кетуге тырысамын	
39.	Әдетте мен достарымның (достарымның) мойындауын көп тыңдамаймын	

40.	Мен кейде туыстарымнан немесе достарымнан біреуді ызаландырғанда ұнатамын	
Барлығы:		

Шкала 9.

Басқалардың мінезіне, әдеттеріне және қалауына бейімделе алмау

№	Тұжырым	Ұпай
41.	Әдетте, маған серіктестерге жеңілдік жасау қиынға соғады	
42.	Маған мінезі нашар адамдармен тіл табысу қиын	
43.	Әдетте мен жаңа бірлескен серіктестерге әрең бейімделемін	
44.	Мен бірнеше оғаш адамдармен қарым-қатынас жасамауға тырысамын	
45.	Көбінесе мен серіктес дұрыс екенін түсінсем де, Мен өз принципімнен талап етемін	
Барлығы:		

Нәтижелерді өңдеу

Әрбір шкала бойынша баллдардың жалпы сомасы есептеледі. Әр шкала бойынша максималды балл саны – 15, барлық шкала бойынша жалпы – 135. Респонденттің жинаған балдарының саны неғұрлым жоғары болса, оның басқаларға төзбеушілік деңгейі соғұрлым жоғары болады. Орта есеппен сұралғандар: мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері – 31 балл, медбикелер – 43 балл, дәрігерлер – 40 балл жинайды. Жеке шкала бойынша жауаптарды қарастыру коммуникативтік төзімділік пен интолерантизмнің ең тән аспектілері мен үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді. [14]

2.2. Жергілікті әскери қақтығыстар өңірлерінен босқындар мен мәжбүрлі қоныс аударушылардың балаларының төзімділігі мен этникалық сәйкестігін диагностикалау

Жасөспірімдерге арналған төзімділікті өлшеуге арналған сауалнама (В. С. Магун, М. С. Жамкочян, М. М. Магура)

Бұл сауалнама толеранттылық тренингінің (Солдатова, Шайгерова, Шарова, 2000) жоғары сынып оқушыларының санасына әсерін бағалау үшін жасалды.

Әдістеменің мазмұны аталған тренингтің нақты ерекшеліктерімен тығыз байланысты емес және оны кең контексте қолдануға болады.

Сұрақтарды таңдау мен құрастыруда авторлар толеранттылық туралы жалпы теориялық идеяларға және батыс әлеуметтік психологиясындағы осы сипаттаманы өлшеу тәжірибесіне сүйенді. Әдістеменің барлық мәселелері әртүрлі көзқарастарды анықтауға бағытталған, сондықтан бұл сауалнама, басқа

сауалнамалардың басым көпшілігі сияқты, ең алдымен, адамдардың ауызша мінез - құлқына төзімділікті өлшейді.

Сауалнаманың құрамына толеранттылықтың әртүрлі түрлерін анықтауға бағытталған мәлімдемелер кірді: басқа ұлттардың өкілдеріне, басқа жерлерден келген адамдарға, басқа мәдениеттердің өкілдеріне төзімділік; басқа көзқарастарға, оның ішінде азшылықтың көзқарастары мен пікірлеріне төзімділік; жалпы қабылданған нормалардан, ережелерден және стереотиптерден ауытқуға төзімділік; қоршаған әлемнің күрделілігі мен белгісіздігіне төзімділік.

Сауалнама бастапқыда жасөспірімдерге қолданылғанымен, оның құрамына кіретін тарамдарда жас ерекшелігі жоқ, сондықтан шамалы модификациямен бұл әдіс әртүрлі жас категорияларының өкілдерін зерттеуге арналған. Тренингтің әсер ету тиімділігін зерттеу кезінде әдістеме екі рет – тренингке дейін және одан кейін жүргізіледі.

Әдістеме бланкі

Нұсқаулық: келесі пайымдауларға өз көзқарасыңызды білдіріңіз. Жауап бермес бұрын, сұрақты және оған жауап берудің барлық нұсқаларын мұқият оқып шығыңыз. Содан кейін жеке пікіріңізді көрсететін жауапты таңдаңыз.

Сіз таңдаған жауап нұсқасының алдына кез-келген белгіні қоюыңыз керек. Мәселелерде №№ 1, 18, 21, 31, 36, 40 сіз таңдаған жауап нұсқасына сәйкес келетін санды дөңгелектеуіңіз керек. Сізден бір де бір сұрақты жіберіп алмауыңызды сұраймыз.

жауап нұсқаларына сәйкес бағандар:

Мүлдем келіспеймін-1

Мүмкін келіспеймін-2

Келісемін немесе келіспеймін деп айту қиын - 3 мүмкін келісемін-4

Толық келісемін-5

№	Тұжырымдама	1	2	3	4	5
1.	Қашан көрсемде ұқыпсыз, лас адамдар: (бір нәрсені таңдаңыз) Мен оған мән бермеймін-1 дұрыс нәрсе – 2 олар мені жек көреді және ұнатпайды-3					
2.	Жақсы жұмыс – бұл не және қалай жасау керектігі әрдайым айқын болатын жұмыс					
3.	Жақсы қарым-қатынас жасау қиын халықтар мен ұлттар бар					
4.	Қазіргі жастар бүгінгі күні еркін түрде өзіне ұнамайтынды жасауға қарсы тұра алады бұл өте керемет					
5.	Менің досым басқа сенімнің адамы болады деп елестету қиын					
6.	Мінез-құлықтағы жеке бостандық әдептіліктен гөрі маңызды					

7.	Мені бөтен және бейтаныс сөздерді қолданатын Жазушылар ашуландырады					
8.	Адамды ұлты бойынша емес, тек моральдық және іскерлік қасиеттері бойынша бағалау керек					
9.	Маған қоғамда қабылданған мораль ережелерін елемейтін қыздар ұнамайды					
10.	Белгіленген тәртіпке сәйкес өмір сүретін адамдар өмірде көптеген қуаныштардан айырылады					
11.	Бір ғана дін шынайы болуы мүмкін					
12.	Қылмыс жасаған адам жақсы жаққа айтарлықтай өзгере алмайды					
13.	Мұғалім не айтқысы келетінін нақты анықтай алмаса, бұл тітіркендіргіш					
14.	Ресейдің көпұлтты ел екендігі оның мәдениетін насихаттайды					
15.	(Бұл сұраққа тек ерлер жауап беру сұраймыз) мен қыздардан нағыз әйелдікті қалаймын					
16.	(Бұл сұраққа тек қыздарға жауап беруді сұраймыз) жігітім үшін мен нағыз еркектікті қалаймын					
17.	Біз дәстүрлі отбасылық құрылымнан тезірек арыламыз, онда әке немесе ана бұйырады, ал балалар сөзсіз мойынсұнуға міндетті, соғұрлым жақсы					
18.	Басқа көзқарасы бар адам әдетте мені шақырады: (бір нәрсені таңдаңыз) қызығушылық пен оның пікірін түсінуге деген ұмтылыс-1 оны сендіруге деген ұмтылыс-2 тітіркену-3					
19.	Елде не болып жатқанына қарап, бізге қылмыскерлер мен паракорлардан саятшылық жасау үшін "күшті құралдарды" пайдалану керек					
20.	Маған бәріне күмәнданатын адамдар ұнайды					
21.	Қалай ойлайсыз, күйеуі (әйелі) жақсы таңдау адамдар арасында өз ұлты немесе ұлты жоқ ұялатып, мәні? ұлты бар адамдар арасында таңдау керек - 1 ұлтқа мән бермеу керек - 2 жауап беру қиын-3					
22.	Адамдардың санасында толқуды тудыратын кез-келген сөйлеушілерді тыңдаудан гөрі, беделді адамдарға (мамандарға, құрметті азаматтарға немесе діни жетекшілерге) сену әрқашан оңай					
23.	Біздің елге қоғамдағы бейбітшілік пен келісім үшін жеңілдіктер жасауға дайын адамдар көп төзімді адамдар қажет					

24.	Мен өзім үшін нақты өмірлік ережелерді орнаттым және басқалар да солай етуі керек деп санаймын					
25.	Мен шет елде тұрғым келеді					
26.	Басқа мәдениеттің адамы әдетте басқаларды қорқытады немесе алаңдатады					
27.	Некеге дейін жыныстық қатынаста ештеңе жоқ					
28.	Үлкендерді құрметтеу-балаларға үйрету керек ең маңызды құндылықтардың бірі					
29.	Күшті тұлға өз сезімдерін көрсетпейді					
30.	Азшылықтағы және басқаларға ұқсамайтын адамдардың құқықтары мен мінез-құлқын қорғау өте маңызды					
31.	Иә – 1 тазаланбаған бөлменің көрінісі мені қатты ашуландырады					
32.	дұрыс нәрсе-2 жоқ-3					
18.	Басқа көзқарасы бар адам әдетте мені шақырады: (бір нәрсені таңдаңыз) қызығушылық пен оның пікірін түсінуге деген ұмтылыс-1 оны сендіруге деген ұмтылыс-2 тітіркену-3					
19.	Елде не болып жатқанына қарап, бізге қылмыскерлер мен паракорлардан саятшылық жасау үшін "күшті құралдарды" пайдалану керек					
20.	Маған бәріне күмәнданатын адамдар ұнайды					
21.	Қалай ойлайсыз, күйеуі (әйелі) жақсы таңдау адамдар арасында өз ұлты немесе ұлты жоқ ұялатып, мәні? ұлты бар адамдар арасында таңдау керек - 1 ұлтқа мән бермеу керек - 2 жауап беру қиын-3					
22.	Адамдардың санасында толқуды тудыратын кез-келген сөйлеушілерді тыңдаудан гөрі, беделді адамдарға (мамандарға, құрметті азаматтарға немесе діни жетекшілерге) сену әрқашан оңай					
23.	Біздің елге қоғамдағы бейбітшілік пен келісім үшін жеңілдіктер жасауға дайын адамдар көп төзімді адамдар қажет					
24.	Мен өзім үшін нақты өмірлік ережелерді орнаттым және басқалар да солай етуі керек деп санаймын					
25.	Мен шет елде тұрғым келеді					
26.	Басқа мәдениеттің адамы әдетте басқаларды қорқытады немесе алаңдатады					
27.	Некеге дейін жыныстық қатынаста ештеңе жоқ					

28.	Үлкендерді құрметтеу-балаларға үйрету керек ең маңызды құндылықтардың бірі					
29.	Күшті тұлға өз сезімдерін көрсетпейді					
30.	Азшылықтағы және басқаларға ұқсамайтын адамдардың құқықтары мен мінез-құлқын қорғау өте маңызды					
31.	Иә – 1 тазаланбаған бөлменің көрінісі мені қатты ашуландырады					
32.	дұрыс нәрсе-2 жоқ-3					

Нәтижелерді өңдеу

Жауаптардың бес нұсқасы көзделген тармақтар бойынша алынған балл былайша есептеледі.

Тікелей сұрақтар (№ 4, 6, 8, 10, 14, 17, 20, 23, 25, 27, 30, 32, 34, 35, 38, 43, 45, 46, 47):

Жауаптар нұсқасы	аллы
мүлдем келіспеймін	2
мүмкін келіспеймін	1
келісемін немесе келіспеймін деп айту қиын	
мүмкін келісемін	
толық келісемін	

Кері сұрақтар (№ 2, 3, 5, 7, 9, 11, 12, 13, 15, 16, 19, 22, 24, 26, 28, 29, 33, 37, 39, 41, 42, 44, 48):

Жауаптар нұсқасы	аллы
мүлдем келіспеймін	
мүмкін келіспеймін	
келісемін немесе келіспеймін деп айту қиын	
мүмкін келісемін	1
толық келісемін	2

Үш таңдау сұрақтары(№ 1, 18, 21, 31, 36, 40):

Бөлім №	1			18			21			31			36			40		
Жауап варианттары	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3	1	2	3
Баллы	2	0	-2	2	0	-2	-2	2	0	-2	0	2	-2	0	2	2	0	-2

Сұрақтар № 1, 3, 7, 10, 12, 13, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 29, 34, 35, 37 тренингтің әсеріне әсіресе сезімтал болды төзімділік. Қажет болса, толеранттылық аспектілерін өлшеу үшін, ең алдымен, осы мәселелермен ғана шектелуге болады. [14]

**Мен кімін?» 20 жауаптар тұратын тест
(М. Кун және т. Макпартланд)**

Этномәдени мәселелер аясында бізді, ең алдымен, әлеуметтік бірегейлік немесе "топтағы адам бейнесі"деп аталатын әлеуметтік өзін-өзі бейнелеу қызықтырады. Жеке басының мұндай бағыты кездейсоқ таңдалмады: адамдардың көпшілігі өздері туралы сөйлескенде, олардың өміріндегі басқалар туралы, өздеріне тиесілі топтар туралы, олардың көзқарастары мен жалпы әлеуметтік ортаның динамикасын түсіну үшін ерекше маңызды құбылыстар туралы сөйлесетіні бұрыннан белгілі болды. Бұған мысал ретінде М. Кун және т. Макпартланд ұсынған әйгілі "20 жауап" тесті келтірілген. Сыналушыларға сұрақ қояды: "Кім"? оған жиырма жауап беру керек.

Нұсқаулық: қарапайым сұраққа 20 түрлі жауап жазыңыз:

«Мен кімін?». Басқа біреуге емес, өзіңізге қалай жауап беретініңізге жауап беріңіз. Жауаптарды олар сіздің ойыңызға келетін ретпен жазыңыз. Жауаптардың логикасы мен маңыздылығы туралы ойламаңыз.

Мен кімін?

1. _____ 11. _____

2. _____ 12. _____

3. _____ 13. _____

4. _____ 14. _____

5. _____ 15. _____

6. _____ 16. _____

7. _____ 17. _____

8. _____ 18. _____

9. _____ 19. _____

10. _____ 20. _____

Нәтижелерді өңдеу

Осы әдіс бойынша нәтижелерді өңдеу кезінде барлық жауаптар төрт топқа бөлінеді:

А-физикалық өзін-өзі (уақыт пен кеңістіктегі объект ретінде: «мен аққұбамын», «мен Алматыда тұрамын»),

Б-әлеуметтік өзін (Топтағы орны, әлеуметтік рөлі: «мен-студентпін», «мен қызбын»),

В-рефлексивті өзіндік (жеке мінез-құлық стилі, ерекше мінез: «мен көңілдімін», «мен рок музыкасын жақсы көремін»),

Г-трансцендентальды өзін-өзі (нақты әлеуметтік жағдайға байланысты емес дерексіз рефлексия: «мен тірі жанмын»,

«Мен ғаламның бір бөлігімін»).

Әдетте А және Г топтарының жауаптары азшылықты құрайды, сондықтан әдетте В және В топтарының жауаптары талданады. мұндай жауаптардың саны өлшенеді, онда адам жауап бере отырып, өзін белгілі бір топқа жатқызады («мен – әкемін», «мен – есепшімін», «мен – аңшымын» және т. б.) және ол негізінен өзінің жеке қасиеттерін немесе мінез – құлқын белгілейді («мен - тез ашуланшақпын», «мен – педантпын», «мен – сенімді емеспін» және т. б.). Көптеген зерттеулер бұл мөлшерді анықтады

«Рөлдік есептер әрқашан жеке жауаптардың санынан едәуір асып түседі.

«Этникалық қатыстылықты түсіну» сауалнамасы

Нұсқаулық: төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз. Сізден бір де бір сұрақты жіберіп алмауыңызды сұраймыз.

1. Өзіңді қай ұлтта жатқызасың? _____

2. Неге? _____

3. Өзіңді сол ұлтта жатқызатын екінші ұлт бар ма? _____

4. Ата-аналарың мен бауырларың қай ұлтқа жатады?

Әкең _____

Анаң _____

Әке жағынан атаң _____

Әке жағынан әжең _____

Ана жағынан атаң _____

Ана жағынан әжең _____

Сен үшін өте маңызды болып табылатын бауырларың _____

5. Егер саған ұлт таңдау керек болса, сен қайсысын таңдар едің? _____

Сауалнама

"Этникалық сәйкестіліктің қалыптасу кезеңдерін түсіну"

Нұсқаулық: төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз.

Сізден бір де бір сұрақты жіберіп алмауыңызды сұраймыз.

Сіз қай жаста алғаш рет ұлтыңыз туралы ойладыңыз?

Бұл қандай оқиғаларға байланысты болды?

Сіз қандай сезімдерді бастан өткердіңіз?

Сіздің ұлтыңыз туралы хабардар болу процесі сізге жақын адамдардың қайсысымен байланысты?

Сіздің өміріңіздегі этникалық сезімдеріңіз өзгерді ме?

Олай болса, бұл өзгеріс қандай тарихи, әлеуметтік немесе жеке оқиғаларға байланысты?

Осы кезеңде сіздің этникалық сезімдеріңізге кім әсер етеді?

Сауалнама

«Этникалық өзін-өзі сәйкестендіру белгілерін анықтау»

Жалпы алғанда, жеке адамның да, қоғамдастықтың да этникалық өзін-өзі тануы салыстыру негізінде

зін-өзі оқшаулау болып табылады. Этникалық топтың тек өзін-өзі тануы бар, сондықтан одан ерекшеленетін бірқатар белгілер бойынша басқа этникалық топтар бар екендігі туралы өзіндік сана бар. Бұл ерекшелікті белгілі антрополог Дж.Де Вос, оны түсіндіруде этникалық қауымдастық-бұл"өзін-өзі танитын, ол байланыста болған басқа топтармен бөлінбейтін жалпы дәстүрлерді ұстанатын адамдар тобы".

Осылайша, этникалық өзін-өзі сәйкестендіру этноконстрификация және этнодифференция белгілері туралы идеяны қамтиды.

Нұсқаулық: төмендегі сұрақтарға жауап беріңіз. Сізден бір де бір сұрақты жіберіп алмауыңызды сұраймыз.

«Қасиеттерді анықтау» сауалнамасы

Этникалық ауто-және гетеростереотиптерді зерттеу үшін "биполяры про - филдер сауалнамасының" әртүрлі модификацияларын қолдану ұсынылады.

Нұсқаулық: ұсынылған тізімнен сіздің ұлтыңыздың өкілін неғұрлым толық және дәл сипаттайтын 15 қасиетті таңдаңыз және бөлектеңіз (зерттеу мақсаттарына байланысты Сіздің қалауыңыз бойынша алынуы мүмкін басқа ұлт өкілдерін де бағалау ұсынылуы мүмкін).

Импульсивті	Елеулі	Шыдамды
Төзімді	Өзімшіл	Мақсаткер

Қарапайым	Рухани	Алкогольді теріс пайдалану
Ақырын	Бейімделгіш	Табысқа ұмтылу
Мақтаншак	Гуманистік	Тәртіпті
Оптимистік	Баяу	Тапқыр
Патриоттық	Қатал	Тіл табысқыш
Күшті	Тұйық	Тәртіпке адал
Консервативті	Жауапсыз	Ұқыпты
Тәуелсіз	Прагматикалық	Мейірімді
Басылған	Қыңыр	Төзімді
Тынышсыз	Ұқыпты	Аяушылық
Бәсекелес	Индивидуалистік	Іскер
Агрессивті	Қайырымды	Ашуланшак
Еңбекқор	Қонақжай	Ақылды Жомарт
Дамушы	Адал	Өзіл сезімі бар
Ұстамды	Сенімсіз	Айналадағыларға қамқор
Шынайы	Жасырын	Өзіндік қадір-қасиетті
Сыпайы	Күдікті	Артықшылықты материалдық құндылықтар
Қатыгез	Жігерлі	Иесіз
Жабық	Өжет	Мейірбан
Тілалғыш	Адал	Эмоционалды
Жасырын	Жалқау	
Пассивті	Батыл, өзіне-өзі	
Қаперсіз	Күдікті	

Нәтижелерді өңдеу

Топтың пікірін қорытындылауға тырысыңыз және алынған типтік портреттерді талқылаңыз. Өз стереотиптеріңізді талдаңыз.

этникалық сәйкестілік түрлері (Д. В. Солдатова әдістемесінің модификациясы, с. Гр. Рыжова)

Бұл әдістемелік даму этникалық өзін-өзі тануды және этносаралық шиеленіс жағдайында қайта құру эго-ны диагностикалауға мүмкіндік береді. Этникалық сәйкестіліктің өзгеруінің бір көрсеткіші – этникалық төзбеушіліктің өсуі (интолерантизм).

Толеранттылық/төзімсіздік – этносаралық қатынастардың басты мәселелері (халықтар арасындағы шиеленістің өсуі жағдайында-осы сауалнаманы құрастыруда негізгі психологиялық ауыспалы болып табылды. Респонденттің этникалық толеранттылық дәрежесі келесі критерийлер негізінде бағаланады: «негативизм» деңгейі этникалық топтардың өзіндік және басқа атауларына, шетелдік ортаға эмоционалды жауап беру шегіне, агрессивті және дұшпандық реакциялардың ауырлығына байланысты.

Блан әдістері

Нұсқаулық: төменде ұлттық қатынастар, ұлттық мәдениет мәселелері

бойынша әртүрлі адамдардың пікірлері келтірілген. Сіздің пікіріңіз осы адамдардың пікірімен қаншалықты сәйкес келетінін қарастырыңыз. Осы мәлімдемелермен келісіміңізді немесе келіспеушілігіңізді анықтаңыз.

жауап нұсқаларына сәйкес бағандар бойынша:

Біз – 1

Керісінше, біз-2

Жауап беруге қиналамын-3

Керісінше, солай емес-4

Келіспеймін-5

№	Мен адаммын...ол	1	2	3	4	5
1	өз халқының өмір салтын ұнатады, бірақ басқа халықтарға үлкен қызығушылықпен қарайды					
2	ұлтаралық неке халықты бұзады деп санайды					
3	көбінесе басқа ұлт адамдарының артықшылығын сезінеді					
4	ұлт құқығы әрқашан адам құқығынан жоғары деп санайды					
5	күнделікті қарым-қатынаста ұлттың маңызы жоқ деп санайды					
6	тек өз халқының өмір салтын ұнатады					
7	әдетте өз ұлтын жасырмайды					
8	нағыз достық тек бір ұлттың адамдары арасында болуы мүмкін деп санайды					
9	өз ұлтының адамдары үшін ұят жиі кездеседі-жаңалықтар					
10	кез-келген құрал өз халқының мүдделерін қорғау үшін жақсы деп санайды					
№	Мен адаммын...ол	1	2	3	4	5
11	ол кез-келген ұлттық мәдениетке, оның ішінде өзінің мәдениетіне артықшылық бермейді					
12	көбінесе өз халқының басқалардан артықшылығын сезінеді					
13	ол өз халқын жақсы көреді, бірақ басқа халықтардың тілі мен мәдениетін құрметтейді					
14	ұлттың тазалығын сақтау қатаң қажет деп санайды					
15	өз ұлтының адамдарымен тіл табысу қиын					
16	басқа ұлттардың адамдарымен өзара әрекеттесу жиі қиындық тудырады деп санайды					
17	өзінің ұлтына немқұрайлы қарайды					
18	ол айналасындағы біреудің сөзін естігенде шиеленісті сезінеді					

19	ұлттық айырмашылықтарға қарамастан кез-келген халықтың өкілімен күресуге дайын					
20	оның халқы өз проблемаларын басқа халықтардың есебінен шешуге құқылы деп санайды					
21	көбінесе өзінің ұлтына байланысты өзін төмен сезінеді					
22	ол өз халқын басқа халықтармен салыстырғанда анағұрлым дарынды және дамыған деп санайды					
23	басқа ұлт өкілдері оның ұлттық аумағында тұру құқығымен шектелуі керек деп санайды					
24	кезінде жақын адамдармен қарым-қатынас барысында өзге ұлтты ұнатпайды					
25	әрқашан ұлтаралық дауда бейбіт келісімге келуге мүмкіндік табады					
26	өз халқының мәдениетін басқа мәдениеттердің әсерінен «тазарту» қажет деп санайды					
27	өз халқын құрметтемейді					
28	ол өз жерінде табиғи және әлеуметтік ресурстарды пайдаланудың барлық құқықтары тек өз халқына тиесілі болуы керек деп санайды					
29	ешқашан ұлтаралық мәселелерге мән бермеген					
30	оның халқы басқа халықтардан жақсы немесе жаман емес деп санайды					

Нәтижелерді өңдеу

Сыналушылардың жауаптары шкалаға сәйкес баллдарға ауыстырылады:

«келісемін» – - 4 балл;

«келісемін» - 3 ұпай;

«бір нәрсемен келісемін, бір нәрседе жоқ» - 2 балл;

«келіспеймін» - 1 ұпай;

«келіспеймін» - 0 ұпай.

Содан кейін этникалық сәйкестіліктің әр түрі бойынша ұпай саны есептеледі (жақшада осы түрге жұмыс істейтін тармақтар көрсетілген):

1. Этнонигилизм (тармақтар: 3, 9, 15, 21, 27).

2. Этникалық индифференция (5, 11, 17, 29, 30).

3. Норма (оң этникалық сәйкестік) (1, 7, 13, 19, 25).

4. Этноэгоизм (6, 12, 16, 18, 24).

5. Этноизоляциялизм (2, 8, 20, 22, 26).

6. Этнофанатизм (4, 10, 14, 23, 28).

Белгілі бір шкала бойынша пән жинаған баллдардың қосындысына

байланысты (мүмкін диапазон – 0 - ден 20 баллға дейін) этникалық сәйкестіліктің тиісті түрінің ауырлығын бағалауға болады, ал нәтижелерді барлық шкала бойынша салыстыру бір немесе бірнеше басым типтерді бөлуге мүмкіндік береді. [14]

ҚОРЫТЫНДЫ

Адам құқықтарын құрметтеуді қамтамасыз ету және халықтың неғұрлым осал топтарын, оның ішінде зорлық-зомбылықтың барлық түрлерінен қорғау орнықты және үдемелі дамуды қамтамасыз етудің кешенді стратегиясының ажырамас компоненттері болып табылады. Жалпыға ортақ мақсаттарға қол жеткізуге ұмтылуда бірде-бір бала (оның көші-қон мәртебесіне қарамастан) назардан тыс қалмауы үшін миграциялық және босқындық жағдайдағы адамдардың мүдделеріне назар аудару қажет.

Мемлекеттерге 2016 жылғы 19 қыркүйекте қабылданған босқындар туралы Нью-Йорк декларациясында (Бас Ассамблеяның 71/1 қарары) [45] көрсетілген міндеттемелерді орындауға, атап айтқанда, барлық мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың мәртебесіне қарамастан, олардың адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғауға және барлық жағдайларда бірінші кезекте балалардың мүдделерін басшылыққа алуға шақыру беріледі. Олар сондай-ақ осындай балалардың барлығына келгеннен кейін бірнеше ай ішінде білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз етуге шақырады. Сонымен қатар, бұл балалар өздерінің немесе ата-аналарының көші-қон жағдайына байланысты қылмыстық жауапкершілікке тартылмауы немесе жазаланбауы керек және ешқандай жағдайда көші-қон тұрғысынан қамауға алынбауы керек [46].

Бала құқықтарын қорғау жөніндегі Комитет қатысушы мемлекеттерді көші-қонға ұшыраған балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға байланысты нақты міндеттерді орындай отырып, Конвенцияның сақталуын бақылауды жүзеге асыруда негізгі рөл атқара алуы үшін Ұлттық ведомстволардың және адам құқықтарын қамтамасыз етуге жауапты адамдардың, соның ішінде омбудсмендер мен тең құқықтық мәселелері жөніндегі органдардың мүмкіндіктерін кеңейтуге шақырады.

Қазақстан Республикасы халықаралық-құқықтық міндеттемелерді орындау үшін қандас, босқын және мигрант мәртебесін алғысы келетін немесе қолданыстағы халықаралық немесе ішкі құқық пен рәсімдерге сәйкес мәжбүрлі қоныс аударушы болып саналатын баланы ата-анасы немесе кез-келген басқа адам сүйемелдейтін және сүйемелдемейтін баланы тиісті қорғауды қамтамасыз ету үшін қажетті шаралар қабылдайтынын мойындау керек және қолданылатын құқықтарды пайдаланудағы гуманитарлық көмек, Бала құқықтары туралы Конвенцияда және адам құқықтары жөніндегі басқа да халықаралық құжаттарда немесе Қазақстан мемлекеті қатысатын гуманитарлық құжаттарда баяндалған.

Зерттеу жұмысы барысында босқын баланың құқықтық мәртебесінің ерекшеліктері осы құқықтық мәртебе мыналарға негізделгендігімен анықталатындығы көрсетілген: а) баланың жалпы құқықтық мәртебесі; б) шетелдік азаматтың (азаматтығы жоқ адамның) құқықтық мәртебесі; в) халықаралық құқық пен Қазақстан заңнамасында мәжбүрлі қоныс аударушыға берілген арнайы құқықтық мәртебе.

Нәтижесінде балалардың қатысуымен – балалық шақ аясындағы қатынастардың әртүрлі сипаттамаларын талдау олардың құқықтық реттелуінің маңызы мен қажеттілігін түсінуге әкелетіні, осы қатынастардың ерекше субъектісі ретінде баланың құқықтық мәртебесін, сондай-ақ барлық мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтық мәртебесін қоса алғанда, осы мәртебенің ерекше түрлерін қалыптастыру және ғылыми негіздеу үшін қажетті ақпараттық база жасайтыны анықталды.

ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Конвенция о правах ребенка. Принята резолюцией 44/25 Генеральной Ассамблеи от 20 ноября 1989 года.
2. Определения «мигрант» и «беженец» в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. // Текст декларации опубликован в Сборнике «ООН. Резолюции Генеральной Ассамблеи на XXV сессии», Нью-Йорк., 1970 г., с. 151 – 155 [Электронный ресурс]. 2021. URL: <https://refugeesmigrants.un.org/ru/definitions> (дата обращения: 15. 05.2021).
3. Демографический понятийный словарь / Под ред. А.А. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. М., 2013. С. 169.
4. Ковтунова А.Н. Глоссарий терминов и понятий, используемых специалистом по социальной работе с мигрантами / автор-составитель А.Н. Ковтунова. - Екатеринбург: УрГПУ, 2017. – С. 57.
5. Ravenstein E.G. The Laws of Migration // Journal of the Statistical Society of London, Vol. 48, No. 2. (June, 1885), pp. 167–235.
6. Метелев С.Е. Международная трудовая миграция и нелегальная миграция в России. Москва : «ЮНИТИ-ДАНА» -2007.
7. Денисенко М.Б., Ионцев В.А., Хорев Б.С. Миграциология. М.: Издательство Московского университета. 1989.
8. Алтынбеков.А.Б. «Миграциялық процестерді теориялық зерттеу». Алматы-2014.
9. Положение о психолого-педагогическом консилиуме в организациях образования. Методические рекомендации. – Астана: НАО имени И.Алтынсарина, 2016.
10. «Конвенция о правах ребенка» (одобрена Генеральной Ассамблеей ООН 20.11.1989) (вступила в силу для СССР 15.09.1990). [Электронный ресурс]. - URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/childcon.shtml (дата обращения: 30.04.2021 г.)
11. Европейская социальная хартия (пересмотренная) ратифицирована Федеральным законом от 03.06.2009 N 101-ФЗ. [Электронный ресурс]. – URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=LAW;n=120807> (дата обращения: 02.05.2021 г.)
12. Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 9 сентября 2016 года // <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N16/283/52/PDF/N1628352.pdf?OpenElement>

Иностранная литература

13. Arowolo O. Return migration and the problem of reintegration // International Migration. 2014. Vol. 38. №5. P.71-78.
14. Joly D. Some structural effects of migration on receiving and sending countries // International Migration. 2014. Vol. 38. №5. P.25-40.
15. Zolberg A R. The Next Waves: Migration Theory for a Changing World // International Migration Review. 2013. №3. P.65-67.

Книга одного автора

16. Бритвина И.Б. Мигранты как объект социальной работы. Учебное

пособие. Курган: Курганский гос. ун-т., 2013. 117 с.

17. Декларация прав ребенка. Принята резолюцией 1386 (XIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 20 ноября 1959 года

18. Демографический понятийный словарь / Под ред. А.А. Рыбаковского; Центр социального прогнозирования. М., 2013. 169 с.

19. Ибрагимова Р. А. Нелегальная миграция в Российской Федерации // Тенденции и закономерности развития современного российского общества: сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием 15 апреля 2016 г.: в 2 ч. Казань, 2016. Ч. 2. 92 с.

20. Ковтунова А.Н. Глоссарий терминов и понятий, используемых специалистом по социальной работе с мигрантами / автор-составитель А.Н. Ковтунова. - Екатеринбург: УрГПУ, 2017. –57 с.

21. Петрова Л. Е. Мигранты о здравоохранении: доступность и качество медицинской помощи по результатам интервью в разных этнических группах / Л.Е. Петрова//Международная междисциплинарная конференция «Идентичность и миграция в меняющемся мире: методология, опыт эмпирического исследования», [г. Екатеринбург, 10-11 апреля 2015 г.]. - Екатеринбург: [УрФУ], 2015. 274 с.

22. Мельникова А. С. Современные подходы к организации мониторинга трудовых миграций / А. С. Мельникова // XI Международная конференция

«Российские регионы в фокусе перемен». Екатеринбург, 17-19 ноября 2016г.: сборник докладов. — Екатеринбург: Издательство УМЦ УПИ, 2016. — Ч. 1. — 367 с.

23. Попова Э. Ю. Лингвистические особенности преподавания русского языка детям-мигрантам / Э. Ю. Попова // Русский язык: человек, культура, коммуникация: сб. ст. -Екатеринбург, 2008. – 80 с.

24. Смирнова, Н. Л. Социально-культурная адаптация детей мигрантов в образовательной среде образовательных учреждений: методический материал / Н. Л. Смирнова; Государственное автономное образовательное учреждение дополнительного профессионального образования Свердловской области «Институт развития образования», Кафедра филологического образования. - Екатеринбург: ГАОУ ДПО СО "ИРО", 2015. - 32 с.

25. Сухов А. Н., Трыканова С. А. Миграция в Европе и ее последствия: учеб. пособие. М., 2017. 74 с.

26. Хомра А.У. Миграция населения: вопросы теории, методики исследования. Киев. Наукова думка, 2013. 125 с.

27. Юдина Т.Н. Социология миграций: Учебное пособие. М.: Академический Проект, 2006. 209 с.

Бірнеше авторлар кітабы

28. Антонова Н. Л. Медицинское обслуживание иностранной рабочей силы в России: проблемы и противоречия / Н. Л. Антонова, М. В. Клейменов // Международная междисциплинарная конференция «Идентичность и миграция в меняющемся мире: методология, опыт эмпирического исследования», [г. Екатеринбург, 10-11 апреля 2015 г.]. - Екатеринбург: [УрФУ], 2015. – 33 с.

29. Валиев, И. Х., Рычков, С. Ю. Роль образования детей в интеграции мигрантов в социокультурное пространство России // Теоретические и прикладные аспекты современной науки: сборник научных трудов по материалам VIII Международной научно-практической конференции 27 февраля 2015 г.: в 7 ч /Под общ. ред. М.Г. Петровой. - Белгород: ИП Петрова М.Г., 2015. - Часть VI. 12 с.

30. Организация образования детей мигрантов: (информац.-метод. материалы) / М-вообщ. и проф. образования Свердл. обл., ГОУ ДПО «Ин-т развития регион. Образования Свердл. обл.»; авт.-сост. Л. В. Узлова, Л. И. Денисенко, Д. И. Архарова, Н. М. Кислякова. -Екатеринбург: ИРРО, 2007. - 72 с. - Библиогр.: 170 с.

31. Халиуллина А. И., Шагиева Л. А. Нелегальная миграция в России и методы борьбы с ней // Молодой ученый. 2016. 128 с.

Авторефераты, диссертации, монографии

32. Бедрина Е.Б., М.Н. Вандышев, Е.А. Илинбаева. Комплексная оценка влияния трудовой миграции на социально-экономическое развитие принимающей территории в вопросах формирования региональной миграционной политики: кол. моногр. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2015. – 111 с.

33. Бедрина Е.Б., М.Н. Вандышев, Н.Л. Струин Современные подходы к оценке влияния потоков трудовых миграций на социально-экономическое благополучие принимающей территории: кол. моногр. - Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2014. —105 с.

34. Жукова И. А. Социальная адаптация мигрантов в социокультурном пространстве региона: автореферат дисс. канд. соц. наук. - М., 2017. 263 с.

35. Коморникова О. М. Особенности ценностных ориентаций молодежи на толерантное взаимодействие с иноэтничными мигрантами: автореф. дис. канд. социолог. наук. Екатеринбург, 2013. 151 с.

36. Матвеевская А. С. Социальная адаптация иммигрантов в Швеции: автореф. дис. ... канд. географ. наук. СПб., 2013. 187 с.

37. Ситникова Е. Л. Социальная адаптация трудовых мигрантов: дис. ... канд. социолог. наук. Н. Новгород, 2013. 199 с.

Статья из журнала

38. Вандышев, М. Н. Проблемы и перспективы обучения детей из семей мигрантов в Свердловской области/ М. Н. Вандышев, Е. В. Прямикова, А. П. Чудинов // Педагогическое образование в России. - 2013. - № 4. – 131 с.

39. Затулин К.Ф. Сущность, политическое содержание и соотношение явлений «миграция», «миграционный процесс» // Постсоветский материк: научно- аналитический журнал. №4(12). М., 2016. 48 с.

40. Карасова Ю.В., Березовский Д.П., Бутенко О.С. Правовые основы оказания медицинской помощи гражданам, временно находящимся на территории РФ // Правовые вопросы в здравоохранении. 2014. №12. С.89

41. Кононов Л.А. Миграционная политика России: проблемы и пути их решения// Аналитические обзоры Института научных исследований и информации при Президенте РФ (открытая серия). 2010. № 4. 105 с.

42. [Электронный ресурс]. -URL:
<http://demoscope.ru/weekly/2012/0515/analit02.php> (дата обращения: 30.04.2021г.)
. Ястребова А. Ю. Международно-правовые основы регулирования статуса
трудящихся-мигрантов на универсальном и региональном уровне //
Московский журн. междунар. права. 2015. № 4. 38 с.

Библиографические ссылки на электронные ресурсы

- 43.Круглова Ю. Д., Киселев М. И. Технологии социокультурной интеграции
детей из семей мигрантов // Молодой ученый. - 2016. - №11. - С. 1389-
1392. - URL <https://moluch.ru/archive/115/30854/> (дата обращения:
29.05.2021).
- 44.Левада Центр, Интолерантность и ксенофобия. [Электронный ресурс].
ЛЕВАДА-ЦЕНТР. URL: <http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2016/10/Prezentatsiyajpg> (дата обращения: 15.04.2021 г.)
- 45.Определения «мигрант» и «беженец» в соответствии с Уставом
Организации Объединенных Наций от 24 октября 1970 г. // Текст
декларации опубликован в Сборнике «ООН. Резолюции Генеральной
Ассамблеи на XXV сессии», Нью-Йорк., 1970 г., с. 151 - 155 [Электронный
ресурс]. 2021. URL: <https://refugeesmigrants.un.org/ru/definitions> (дата
обращения: 15. 05.2021).
- 46.Опрос проведен 22-25 августа 2014 года по репрезентативной
всероссийской выборке городского и сельского населения среди 1600
человек в возрасте 18 лет и старше в 134 населенных пунктах 46 регионов
страны. Распределение ответов приводится в процентах от общего числа
опрошенных. Статистическая погрешность данных не превышает 3,4%.
[Электронный ресурс]. - URL: [http://www.levada.ru/17-09-
2014/udovletvorennost-sistemoi-zdravookhraneniya](http://www.levada.ru/17-09-2014/udovletvorennost-sistemoi-zdravookhraneniya). - ЛЕВАДА-ЦЕНТР. -
(дата обращения: 15.04.2021 г.)

ҚОСЫМШАЛАР

Қосымша 1

16- форма

Білім алушының ата-анасымен әңгіме жүргізудің хаттамасы
(ппқ қызметінің мамандары толтырады)

баланың аты, тегі _____

туған жылы _____

-жайы _____ Отбасы құрамы:

әкесі– (ажт, туған жылы, білім, жұмыс орны, қызметі, жұмыс телефоны, байланыс телефон)

анасы – аajt, туған жылы, білім, жұмыс орны, қызметі, жұмыс телефоны, байланыс телефон

Отбасының басқа да мүшелері: _____

Отбасының әлеуметтік сипаты: толық/толық емес/көпбалалы/ әлеуметтік жайсыз. жоғары, орташа материалдық табысы бар (қамтамасыз етілген)/ төмен материалдық табысы бар отбасы (табысы аз); әлеуметтік көмекті алуға мұқтаж

тұру шарттары: жоқ/ өзінің үйі бар, пәтерді жалға алады және т.б.

баланың бөлек бөлмесі бар/ бала отбасы мүшесімен бірге бір бөлмеде/

бала сабақ оқу үшін және ұйықтау үшін жеке бөлмесі жоқ/және т.б. Отбасылық және балалар-ата-ана қатынастарының ерекшеліктері Отбасындағы психологиялық ортасы.

тәрбиелеу түрі (гиперопека, ги-

поопека және қараусыз, авторитарлық тәрбие, тиянақсыз). ата-аналардың баланы оқытуға, үй тапсырмаларын орындауға қатысуы. _____

ата-аналардың мектеп педагогтарымен қарым-қатынасы _____

2. бала туралы мәлімет

1. пмпк-ның қорытындысы мен ұсыныстары.

2. Денсаулық күйі (медициналық қорытынды, анықтама).

-есту _____

- көру _____

- қимыл сфера _____

созылмалы аурулардың болуы, емдеу (педиатр, невропатолог, баскадәрігерлердің

мүгедектік: жоқ/ иа (қандай ауру бойынша)

3. логопед, психолог, дефектолог, басқа мамандармен дамытушысабақтарға

қатысады/қатысқан _____

4. спорттық секцияларға, үйірмелерге, билерге қатысады__

5. ата-аналардың бала туралы пікірі (ата-аналармен әңгімелесу, сауанама жүргізу және коммуникативтік паспорт жасау нәтижелері бойынша маман толтырады)

баланы дамыту мен оқытуда ата-аналарды не мазалайды?

баланың күшті жақтары (ата-аналардың пікірі) _

баланың әлсіз жақтары (ата-аналардың пікірі) __

ата-аналардың сұраулары (баланы сыныпта оқыту және психологиялық- педагогикалық

қолдау бойынша ата-аналардың ұсыныстары мен тілектері)

бала дамуының әлеуметтік жағдайын зерттеу бойынша жалпы қорытындылар мен ұсыныстар:

Сабақ барысында оқушыға бақылау жасау хаттамасы (бірнеше күн ішіндегі ағымдағы баға)

Оқушының аты-жөні _____

мұғаліммен мамандар (логопед, психолог, арнайы педагог) хаттамада көрсетілген критерийлерді пайдалана отырып, мінез-құлықтың немесе қызметтің бірде-бір белгісін жібермей оқушының сабақ барысындағы әрекеттерімен мінез-құлқын жеке қадағалайды.

егер көрсетілген белгі әлсіз көрінсе, онда тиісті бағанда «1» қойылады, егер белгі елеулі дәрежеде көрінсе, онда «2» қойылады. егер кесте- де сипатталған мінез-құлық сипаттамасы байқалмаса, онда баған бос қалдырылады.

егер баланың мінез-құлқының қандай да бір сипаттамасын қалай атап өтуге болады деген күдік туындаса, баланың таяуда өзін қалай ұстағанын еске алу керек. бақылау бірнеше күн бойы жүргізіледі, бақылау түрлісабақтарда жүргізіледі.

Бағалау сипаты	Бақылау күні.					
	Оқу пәні.					
I. Сыныпта өзін-өзі ұстау (мінез-құлқы)						
сабақтарда тынымсыз, зейіні тұрақсыз, істі аяғына дейін жеткізбейді.						
тапсырмаларды бірнеше рет қайталауды және ересектің тұрақты бақылауына мұқтаж.						
мұғалімнің нұсқаулықтарын, талаптарын бірден емес, баяу қабылдайды. артта қалушылық.						

жұмысқа бірден қосылмайды, ұзақ «ойланады».						
мұғалімнің талабын, сыныптың күнделікті күн тәртібін орындамайды.						
мұғалімнің фронтальды нұсқаулықтарын қабылдамайды, сынып жұмысына өз бетінше кірмейді (өзін жоқ деп санайды) және сынып тапсырмаларын ересек адамның көмегінсіз орындамайды.						
II. Қызмет қарқыны						
баяу, жайбасар, үлгермейді. балаларға ілесе алмайды,						
жұмыс қарқыны тұрақсыз. тез шаршап, әлсірейді: енжар немесе керсінше, ширақ болу.						
ынтамен жұмыс істемейді, көп қателіктер жібереді, сабақ барысын қадағаламайды, көп алаңдайды.						
жұмыс қарқыны жылдам, бірақ ретсіз және «орынсыз» жұмыс істейді.						
III. Танымдық дамуы						
жеткілікті деңгейде зерек емес: қарапайым тапсырмалар мен сұрақтарға жауап беруге қиналады.						
жиі қосымша көмек пен түсіндіруге мұқтаж.						
Оқу үшін білік пен дағды, қоршаған орта туралы білім көлемі жеткіліксіз.						
көру арқылы ақпаратты қабылдаудағы қиындықтар: суреттен қажетті белгілерді бірден көрмейді, дәптердің, жазулардың, оқулықтың кеңістігінде нашар бағдарланады.						
IV. Сөйлеу тілінің дамуы						
сөйлеу тілі анық емес. Дыбыс айтудың қиындықтары бар.						
басқа балалармен салыстырғанда сөздік қоры аз. сөйлеудің грамматикалық құрылымында бұзылыстары бар.						
айқын пікір білдіру мен әңгімелеп беруде қиындықтар бар. бір буынды сөздермен сөйлеуге тырысады.						
есту арқылы ақпаратты қабылдауы баяу, ауызша өтініштер мен түсініктемелерді түсінудің қиындықтары.						
V. Құрдастары және ересек адамдармен қарым-қатынасы						
балалардан қашады, қарым-қатынас аз жасайды, өзі жалғыз ойнауды қалайды.						
балалармен көп төбелеседі, ашуланады.						
Ойнай алмайды және әңгіме жүргізе алмайды.						
балалармен, мұғаліммен, басқа да ересектермен қарым-қатынас жасау дистанциясын сезінуі						

төмен, шектен тыс қарым-қатынас жасай береді						
VI. Эмоционалдық ерекшеліктер						
көңіл-күй аясы жоғары, көп сөйлейді, «бүкіл жерде жүреді», ескертулер мен сындарға әлсіз жауап береді.						
Эмоционалық «көңіл түсуі»: жеңіл долдана қалады, қозу мен ашудан бірден жылау мен ренішке көшеді. Эмоционалды тұрақты емес болуы мүмкін: ретсіз күлу, айқайлау, өзімен өзі сөйлеу (қажетісін сызу қажет)						
бала және ересек адаммен қатынас жасау кезінде агрессия танытады.						
көңіл-күйі төмен, қорқады және алаңдайды, жылап, өзкүшіне сенімсіз болады.						
төмен бағаға, ескертулерге, сәтсіздіктерге адекватты емес реакция танытады: мазасыздану, айқайлау, жылау, мұғаліммен дауласу, қызметтен бас тарту (қажеттінің астын сызу)						
VII. Моторлық дамуы						
графикалық әрекеті нашар дамыған, жазуы, жазуы қисық, түсініксіз.						
жалпы координациясы бұзылған. епсіз, икемсіз						
еңбек және сурет салу пәнінен айтарлықтай жетістікке жетпейді.						
жиі сол қолымен жұмыс жасауға құмар						
VIII. Әлеуметтік-тұрмыстық дағды						
Өз бетінше түйме, бауды тағуда, киімді шешу мен киюде қиындықтар						
Өз бетінше сабаққа дайындала алмайды: сабақ үшін қажетті дәптер, оқулық, оқу құралдарын алу.						
Ұқыпты тамақтанбайды, ұқыпсыз киінеді, «лас», барлық уақытта өз заттарын жоғалтады немесе ұмытып кетеді (керегінің астын сызу керек).						

«Өзін-өзі бағалау деңгейі» тесті

өте жиі ойлаймын – 4 ұпай;
 жиі ойлаймын – 3 ұпай;
 анда – санда – 2 ұпай;
 сирек- 1 ұпай;
 мүлде ойламаймын – 0 ұпай.

1. Менің достарым мені әрдайым сергітіп жүрулерін қалаймын.
2. Үнемі жұмысты орындау барысында өзімді әрдайым жауаптымын деп сезінемін.
3. Мен өз болашағым жайлы жиі ойланамын.
4. Мені адамдардың көбі жек көреді.
5. Менің өзгелерге қарағанда ұйымшылдығым аздау.
6. Мен өзімнің психикалық күйім жайлы көп ойланамын.
7. Мен ақымақ болып көрінуге қорқамын.
8. Өзгелердің бет-әлпеті мен сымбаты маған қарағанда әлдеқайда жақсы.
9. Мен танымайтын адамдардың алдына шығып сөйлеуге жүрексінемін.
10. Мен жиі қателіктер жасаймын
11. Менің адамдармен дұрыс сөйлесе алмайтындығым өкінішті.
12. Менің өзіме деген сенімділігімнің аздығы өте өкінішті.
13. Мені істеген іс-қимылдарымды өзгелер жиі қолдаса жақсы болар еді.
14. Мен өте сыпайымын.
15. Менің өмірімнің ешкімге пайдасы жоқ.
16. Көп адамдар мен жайлы дұрыс ойда емес.
17. Мен өз ойымды ешкіммен бөлісе алмаймын.
18. Менен адамдар көп нәрсе күтеді.
19. Адамдар менің жетістіктерім жайлы білгілері келе бермейді.
20. Мен аздап ұялшақпын
21. Мені көп адамдардың түсіне бермейтінін сеземін.
22. Мен өзімді бейқам сезінбеймін
23. Мен жиі орынсыз уайымдай беремін.
24. Мен адамдар отырған бөлмеге кіруге қысыламын.
25. Мен адамдардың артымнан мен жайлы әңгіме айтатындарын сеземін.
26. Мен тұйықпын
27. Менің ойымша менен басқа адамдардың барлығы да кез-келген нәрсені әлдеқайда оңай қабылдайды.
28. Маған мен де бір келеңсіз жағдай болатын сияқты сезім бар.
29. Өзге адамдардың маған деген қарым-қатынасы мені қатты ойландырады.
30. Менің адамдармен сирек араласатындығым өкінішті.
31. Пікірталас туған жағдайда мен өз ойыма кәміл сенімді болған жағдайда ғана өз ойымды білдіремін.
32. Менен қоғам не нәрсе күтеді деп жиі ойланамын.

0-35 ұпай. Жоғары деңгей. Мұндай адамдар өз істеріне кәміл сенімді және өзге адамдардың айтқан ескертулерін дұрыс қабылдайды.

36-45 ұпай. Орташа деңгей. Бұл топтағы адамдар да өз іс-әрекеттеріне сенімді, бірақта кейде өзге адамдардың ойына, сөзіне аздап еріп кетеді.

46-128 ұпай. Төменгі деңгей. Бұл топтың адамдары сөз көтермейді ашуланшақ, ренжігіш, өз ойы жоқ, үнемі өзгелердің ойына қосылып жүреді.

Анкета

1. Тренингтен не күттіңіз?
2. Тренинг деген не екенін білдің бе?
3. Тренинг сіздің үмітіңізді ақтады ма?
4. Тренинг сізге не ұнады?
5. Тренингте не ұнамады?
6. Тренинг барысында (адам ретінде, тұлға ретінде) өзгердіңіз бе?
7. Егер өзгерсе, саған не болды
8. Сіздің көзқарасыңыз бойынша балалардан тағы кім өзгерді,
9. Тренинг жаттығуларының қайсысы сізге көбірек әсер етті? Топ үшін?
10. Топта қызықсыз болды ма? Қашан?
11. Топта қорқып қалдыңыз ба? Қашан?
12. Тренинг кезінде болған кез келген нәрсеге өкінесіз бе? Не жайлы?
13. Топта алғаныңыздың қайсысын дәл қазір күнделікті өмірде пайдалана аласыз?
14. Айналаңыздағы адамдардың мінез-құлқын талдау сізге оңай болды ма?
15. Сіз өзіңізді жақсырақ түсіне бастадыңыз ба?
16. Сізге мұндай тренинг тобы қажет болды ма?
17. Тренингтердің тағы бір циклі қажет деп ойлайсыз ба?
18. Қандай мәселелерді талқылағыңыз келеді?
19. Жаттығу кезінде сіз кім үшін көбірек алаңдадыңыз?
20. Өзіңізге, Басқа тренинг қатысушыларына, жетекшіге не тілер едіңіз?
21. Сіз үшін тренингтің ең маңызды оқиғасы. Онда болды ма? Не болды?

Сабақта оқушының әрекеті мен мінез-құлқын психологиялық-педагогикалық бағалау
(бірнеше күнгі бақылау қорытындылары енгізіледі)

баланың аты-жөні _____ жасы: _____
мұғалім/психолог, педагог, логопед _____
сыныбы _____
бақылау күні _____

2 б -форма сабақ барысында оқушыны бақылау нәтижесі бойынша толтырылады.
бақылау хаттамасында жиі қолданылған балдар әр графикке қойылады

№	бағалау сипаты	балдық жүйеде бағалау
	I. Сыныпта өзін-өзі ұстау (мінез-құлқы)	
1.	Сабақтарда тынымсыз, зейіні тұрақсыз, зейінін аяғына дейін жеткізбейді.	
2	тапсырмаларды бірнеше рет қайталауды және ересектің тұрақты бақылауына мұқтаж.	
3.	мұғалімнің нұсқаулықтарын, талаптарын бірден емес, баяу қабылдайды. артта қалушылық. жұмысқа бірден қосылмайды, ұзақ «ойланады».	
4.	сабақта мұғалімге немесе балаға кедергі келтіреді.	
5	мұғалімнің талабын, сыныптың күнделікті күн тәртібін орындамайды.	

6.	мұғалімнің фронтальды нұсқаулықтарын қабылдамайды, сынып жұмысына өз бетінше кірмейді (өзін жоқ деп санайды) және сынып тапсырмаларын ересек адамның көмегінсіз орындамайды.	
II. Қызмет қарқыны		
1.	баяу, жайбасар, басқа балаларға ілесе алмайды, үлгермейді.	
2.	жұмыс қарқыны тұрақсыз. тез шаршап, әлсірейді: енжар немесе керсінше, ширақ болу.	
3.	ынтамен жұмыс істемейді, көп қателіктер жібереді, сабақ барысын қадағаламайды, көп алаңдайды.	
4.	жұмыс қарқыны жылдам, бірақ ретсіз және «орынсыз» жұмыс істейді.	
III. танымдық дамуы		
1.	жеткілікті деңгейде зерек емес: қарапайым тапсырмалар мен сұрақтарға жауап беруге қиналады.	
2.	жиі қосымша көмек пен түсіндіруге мұқтаж.	
3.	Оқу үшін білік пен дағды, қоршаған орта туралы білім көлемі жеткіліксіз.	
4.	көру арқылы ақпаратты қабылдаудағы қиындықтар: суреттен қажетті белгілерді бірден көрмейді, дәптердің, жазулардың, оқулықтың кеңістігінде нашар бағдарланады.	
IV. Сөйлеу тілінің дамуы		
1.	сөйлеу тілі анық емес. Дыбыс айтудың қиындықтары бар.	
2.	басқа балалармен салыстырғанда сөздік қоры аз. сөйлеудің грамматикалық құрылымында бұзылыстары бар.	
3.	айқын пікір білдіру мен әңгімелеп беруде қиындықтар бар. бір буынды сөздермен сөйлеуге тырысады.	
4.	есту арқылы ақпаратты қабылдауы баяу, ауызша өтініштер мен түсініктемелерді түсінудің қиындықтары.	
V. Құрдастары және ересек адамдармен қарым-қатынасы		
1.	балалардан қашады, қарым-қатынас аз жасайды, өзі жалғыз ойнауды қалайды.	
2.	балалармен көп төбелеседі, ашуланады.	
3.	Ойнай алмайды және әңгіме жүргізе алмайды.	
4.	балалармен, мұғаліммен, басқа да ересектермен қарым-қатынас жасау дистанциясын сезінуі төмен, шектен тыс қарым-қатынас жасай береді	
VI. Эмоционалдық ерекшеліктер		
1.	көңіл-күй аясы жоғары, көп сөйлейді, «бүкіл жерде жүреді», ескертулер мен сындарға әлсіз жауап береді.	
2.	Эмоционалдық «көңіл түсуі»: жеңіл долдана қалады, қозу мен ашудан бірден жылау мен ренішке көшеді. Эмоционалды тұрақты емес болуы мүмкін: ретсіз күлу, айқайлау, өзімен өзі сөйлеу (қажетісін сызу қажет)	
3.	бала және ересек адаммен қатынас жасау кезінде агрессия танытады.	
4.	көңіл-күйі төмен, қорқады және алаңдайды, жылап, өз күшіне сенімсіз болады.	
5.	төмен бағаға, ескертулерге, сәтсіздіктерге адекватты емес реакция танытады: мазасыздану, айқайлау, жылау, мұғаліммен дауласу, қызметтен бас тарту (қажеттінің астын сызу)	

	VII. Моторлық дамуы	
1.	Жазуы графикалық түсініксіз. әрекеті нашар дамыған, жазуы қисық,	
2.	жалпы координациясы бұзылған. епсіз, икемсіз	
3.	еңбек және сурет салу пәнінен айтарлықтай жетістікке жетпейді.	
4.	жиі сол қолымен жұмыс жасауға құмар	
	VIII. әлеуметтік-тұрмыстық дағды	
1.	Өзбетінше түйме тағуда, бауды шешу мен киімді киюде қиындықтар бар	
2.	Өзбетінше сабаққа дайындала алмайды: сабақ үшін қажетті дәптер, оқулық, оқу құралдарын алу.	
3.	Ұқыпты тамақтанбайды, ұқыпсыз киінеді, «лас», барлық уақытта өз заттарын жоғалтады немесе ұмытып кетеді (керегінің астын сызу керек).	

толтырған күні «_____» _____ ж. _____

педагог/маманның қолы.

кмм № жалпы білім беру орта мектебі

Қосымша 4

ППКҚ-дің шешімімен қабылданды
«Бекітемін» жм №
№ жм Директоры
«__» _____ 20

ЖЕКЕ БАҒДАРЛАМА

Психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету
... сынып оқушысы 20... оқу жылына

1. Оқушы туралы жалпы мәлімет

ажт. туған жылы: сынып:
ата-ананың айт:
ата-ананың баланы оқыту мен дамытуда не мазалайды:
ата-ананың сұранысы:
сынып жетекшінің айт:
пмпк-ның қорытындысы мен ұсыныстары:
Қолдау көрсететін маманың айт:
мұғалім-дефектолог:

психолог:
логопед:
Оқыту формасы: орта сыныпта, арнайы сыныпта, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету (% оқу уақыты), үйде (қажеттісін сызу керек).
жеке және топтық сабаққа бару графигі:
логопедпен-
мұғалім-дефектологпен-
психологпен-

2. Оқушының жиынтық сипаттамасы

(командалық талқылау және материалдарды жалпылау нәтижелері бойынша: бастапқы бақылау, мұғалімнің педагогикалық зерттеуі, мамандардың терең тексеруі, ата-аналардың әңгімелесу және сауалнама деректері, коммуникативтік тәлқұжаттың мазмұны)

Оқытудың қиындықтарының байқалуы мен себептері	күшті жақтары қызығушылығы, әуестері	психологиялық (эмоционалдық, мінез-құлық) ерекшеліктері

ескертүүлەر.

Оқытудағы қиындықтар - мұғалімдер мен мамандардың ата-аналармен сауалнама жүргізу және әңгімелесу, оқушының сабақта бақылау, оның қызметінің өнімдерін (дәптерлер, суреттер және т. б.) зерттеу барысында айқындалады.

себептер мамандар күрделі психологиялық-педагогикалық зерттеудің көмегімен оқытудағы қиындықтардың себептерін жүйелеу негізінде анықтайды.

Оқушының ерекше білім алу қажеттілігі АЖ сынып бірінші (екінші) жартыжылдық

ерекше білім алу қажеттілігі	ерекше білім алу қажеттілігін қанағаттандыру үшін оқытудың арнайы жағдайы (қаралатын жағдайға сәйкес келетін тармақтар ғана белгіленеді, қажетті деректер жазылады)
1. Оқу жоспарын өзгерту (қажеттісін сызу керек).	талап етілмейді. талап етіледі
2. пән бойынша оқу жоспарын өзгерту (қажеттісін сызу керек).	талап етілмейді. талап етіледі: а) мжмбс бағдарлана отырып қысқартылған немесе бейімделген; б) арнайы/жеке бағдарлама
3. Оқытудың әдістері	1) 2) 3) 4) 5)

4. Оқыту нәтижесін бағалау әдістері (оқушының жетістіктері)	бақылау тапсырмаларының санын азайту, тапсырманың нұсқаулығын оңайлату, нұсқаулықты бірнеше бөлікке бөлу жұмысты орындау уақытын ұлғайту, тапсырманы ауызша/жазбаша түрде орындауды таңдау иллюстрациялық және басқа тірек материалдарды (жаднамалар, алгоритмдер, жоспар) қолдану педагогтың көмегі (нақты нені көрсетеді). дараландырылған мазмұндағы бақылау тапсырмалары басқа :...
5. оқулықтар, оқу құралдарын таңдау, жеке оқу материалдарын даярлау	Оқулықтар: жұмыс дәптері: ... арнайы дидактикалық материалдар:...
6. Оқу орнын және оқыту ортасын бейімдеу	бірінші парта жұмыс үстелінде жалғыз отыру көмекші мұғалімнің жанында отыру және т.б. жарты сабақ тұрып тұрады жарты сабақ ресурс кабинетінде жұмыс жасайды басқа: ...
7. техникалық құралдарға қажеттілігі	Оқушы қандай техникалық құрылғыларға мұқтаж және сыныпта қандай құрылғылар бар екенін көрсету (мысалы: планшет, компьютер, дыбыс күшейткіш аппаратура және т.б.).)
8. арнайы педагогтың көмегі	жарты жылға арналған негізгі мақсаттар мен міндеттер. арнайы педагогпен аптасына сабақтардың жиілігі, сабақтың ұзақтығы, сабақ түрі (жеке, кіші топ).
9. логопедтің көмегі	жарты жылға арналған негізгі мақсат пен міндеттер. аптасына логопедпен сабақтардың жиілігі, сабақтың ұзақтығы, сабақ түрі (жеке, топтық).
10. педагог-ассистенттің көмегі	мұғалімнің көмекшісі тарапынан оқушыға көмек көрсету шаралары мен қызметтері. Қажет болған жағдайда осы көмекті өзгерту ерекшеліктері.
11. психологиялық көмек	жарты жылға арналған негізгі мақсаттар мен міндеттер. аптасына сабақ жиілігі, сабақтың ұзақтығы, психологпен сабақ түрі (жеке, топтық, топтық).
12. әлеуметтік	жарты жылға арналған негізгі мақсаттар мен

педагогикалық көмек	міндеттерді көрсету.
---------------------	----------------------

Мұғалімге ұсыныс

Оқушының сабаққа белсенді қатысу үшін не көмектеседі (оқыту әдістері мен амалдары, жұмыс орынын бейімдеу, қарым-қатынас жасау амалы, тапсырманы орындау және бағалау және т.б.)	не қиындық тудырады

Ата-аналарға ұсыныс

Мүмкін іс-шаралар (денсаулыққа қатысты, күн тәртібі, үй қызметінің түрлері, отбасында бос уақытты өткізу, қосымша білім беру сабақтарына бару және т.б.)	Қол жеткізілген нәтижелер

. ... сынып оқу-ның....оқу жылының бірінші (екінші) жартыжылдығына арналған Жеке оқу жоспары

Оқу жоспарындағы пәндер тізімі	Орта бағдарлама	мжмбс негізіндегі қысқартылған/бейімдеу бағдарламасы	жеке бағдарлама, (мжмбс бағдарланбаған)

ескерту: оқу жоспарының пәні бойынша оқушы үшін таңдалған оқу бағдарламасының түрі " + " белгісімен белгіленеді

9.оқу жылының бірінші (екінші)жартыжылдығына ... сыныпоқу-на арналған қысқартылған/жеке бағдарламасы

бағдарламаның бөлімі, бөлімшелер	күтілетін нәтижелер	жартыжылдықтың соңындағы нақты нәтижелері (+, -, комментарии)
	ана тілі (қысқартылған/ жеке)	

Оқытуда қолданылатын әдістер (белгілеу қажет, басқаларды қосқауға болады)
оқушыға ұсынатын тапсырмалар саны азаяды
оқу тапсырмасының көлемі азаяды
оқу тапсырмасының мазмұны жеңілдетіледі

оқушыға оқу тапсырмасы мұғалімнің кезең-кезеңмен бақылауымен бөлім бойынша ұсынылады

оқулықтан тапсырмалар мұғалім құрастырған тапсырмалармен ауыстырылады

тапсырмаларды орындау үшін қысқа және анық нұсқаулар беріледі

оқушыға дауыстап немесе сыбырлап сөйлесуге рұқсат етіледі.

оқу бойынша тапсырмалар саны азаяды

сынып алдында дауыстап оқуды талап етпейді

қайталауға көп уақыт бөлінеді

теориялық материалдардың саны азаяды

абстрактылы ақпаратта түсіндіріледі, нақты сөздер, суреттер, заттармен көрсетіледі

құралдарды (қарындаш, сызғыш, трафарет және т.б.) қолдану арқылы мәтінді оқу реттілігін қадағалау

қызмет түрі өзгереді

жаттауға қажет ақпараттар саны азайтылады

оқу үшін абзацтарға бөледі, басты ақпарат сызықпен сызылады

оқылған немесе тыңдалған мәтінге сұрақтар қою қысқартылады. Сабақ кезінде қолдануға мүмкіндік береді:

ережелер жинағы

ұқсас жаттығуларға мысал

диктанттың жартысын жазады

диктанттың әр екінші сөйлемін жазады зейін шоғырландыру үшін

орындалатын тапсырманың мақсатына міндетті түрде назар аударады

тапсырманы орындау кезеңдеріне мақсатты түрде назар аударылады

жетістіктері ескеріледі

мадақтаудың әр түрлі әдістері қолданылады

Екінші тіл (қысқартылған/жеке)

Оқытуда қолданылатын әдістер (белгілеу қажет, басқаларды қосуға болады)

оқушыға ұсынатын тапсырмалар саны азаяды

оқу тапсырмасының көлемі азаяды

оқу тапсырмасының мазмұны жеңілдетіледі

оқушыға оқу тапсырмасы мұғалімнің кезең-кезеңмен бақылауымен бөлім бойынша ұсынылады

оқулықтан тапсырмалар мұғалім құрастырған тапсырмалармен ауыстырылады

тапсырмаларды орындау үшін қысқа және анық нұсқаулар беріледі

оқушыға дауыстап немесе сыбырлап сөйлесуге рұқсат етіледі.

оқу бойынша тапсырмалар саны азаяды

сынып алдында дауыстап оқуды талап етпейді

қайталауға көп уақыт бөлінеді

теориялық материалдардың саны азаяды

абстрактылы ақпараттар түсіндіріледі, нақты сөздер, суреттер, заттармен көрсетіледі

құралдарды (қарындаш, сызғыш, трафарет және т.б.) қолдану арқылы мәтінді оқу реттілігін қадағалау

қызмет түрі өзгереді

жаттауға қажет ақпараттар саны азайтылады

оқу үшін абзацтарға бөледі, басты ақпарат сызықпен сызылады сабақ кезінде қолдануға мүмкіндік береді:

Ережелер жинағы

Ұқсас жаттығуларға мысал

Диктанттың жартысын жазады зейін шоғырландыру үшін

орындалатын тапсырманың мақсатына міндетті түрде назар аударады

тапсырманы орындау кезеңдеріне мақсаты түрде назар аударылады

жетістіктері ескеріледі

мадақтаудың әртүрлі әдістері қолданылады

10. арнайы педагогтың жеке және топтық сабақтарының бағдарламасы
11. логопед мұғалімнің жеке және топтық сабақтарының бағдарламасы
12. психологтың жеке және топтық сабақтарының бағдарламасы

психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қызметінің басшысы: _____

психолог _____ арнайы педагог _____

логопед _____ ата-аналар (қамқоршылар) _____

6-форма**Ата-аналардың келісім беру формасы**

ата-ананың тек біреуінің (қамқоршы) аты және тегі

ата-ананың (қамқоршының) мекен-жайы және телефоны

(№ ... жбм-нің психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қызметі)

КЕЛІСІМ

Күні:

(құрастыру орны)

мен, _____ ұлымның (қызымның) _____ білім алуы
барысындағы жетістіктерін бағалауды жүргізу мен қиындықты және оның күрделілігін
анықтауға келісімімді беремін.

мен, өз баламның арнайы білім алу қажеттілігі туралы мәліметті оқушылар туралы
ақпараты бар базаға жіберуіне келісімімді беремін.

ата-ананың біреуі (қамқоршы)
(қолы)

(аты және тегі)

7-форма Мұғалімдерге арналған сауалнама

мұғалімге сұрақ	мұғалім жауабы
1.сіздің ойыңызша, оқушыда оқу процесінде қиындықтар неден туындай-ды?	
- оқу материалын меңгеруде;	
-сатып алу оқу дағдысын меңгеру кезінде;	
- қиын мінез-құлық.	
2.оқушы оқу тапсырмаларын орындау кезінде қандай нақты қиындықтарға тап болады? (қиындық тудыратын нақты әрекетті атаңыз)	
3.Оқушы қиындыққа тап болғандағы жауап реакциясы ?	
4. сіздің ойыңызша, оқушының қандай қасиеттері оған қиындықтарды жеңуге көмектеседі?	
5. сіздің ойыңызша, оқушының қандай қасиеттері оған қиындықтарды жеңуге кедергі келтіреді?	
6.Оқушы өз бетінше қандай тапсырмаларды, қандай жұмыс түрлерін орын- дайды?	
7.сіздің ойыңызша, қандай оқу қызметінде табысты?	
8. сіз оқушыға қандай көмек түрін ұсынасыз? - жалпы қолдау: "сен істей аласың, сенің күшін жетеді»	
- жетекші сұрақ " бұл тапсырма қандай ережеге сай?»	
- әрекеттің басталуын көрсету.	
- барлық шешімді көрсету «мен қалай істеу керектігін көрсетемін, ал сен қайтала»	
9. сіз, оқушымен жеке жұмыс жасайсыз ба? сабақта? сабақтан тыс?	
10.жеке көмек көрсету қалай жүзеге асырылады?-тапсырманы нақты, терең қайталап түсіндіру.	
-оқушының меңгеру барысындағы қиындықтарын анықтайсың	
-тапсырманы орындалуына бақылау жүргізу үшін баланы сабақтан соңалып қаласыз ба.	
11. Дәл осы оқушымен жұмыс жасау барысындағы проблемаларды қорытындылаңыз	

Ескерту. бұл форманы мұғалімнің психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету қызметіне жүгінген кезінде қолданылады

Оқытудағы қиындықтар түрлері (себептері)

жұмыс қабілеттілігі төмен	Өз еркімен реттеу, жоспарлау және басқарудағы қиындықтар	көру арқылы қабылданған ақпаратты қайта өңдеудегі қиындықтар	көру-кеңістіктік ақпаратты қайта өңдеудегі қиындықтар	есту-сөйлеу ақпараттарды қайта өңдеудегі қиындықтар
1.жұмысқа қосылудың баяулығы; бір күн немесе сабақ барысында жұмыс қабілеттілігінің тұрақсыздығы немесе тез әлсіреуі. 2.Шаршау кезінде: -қызмет қарқыны баяулайды, енжарлық, жалқаулық күшейеді (парта үстінде жатады, төмен қарай сырғиды); -қимыл мазасыздығы байқалады: орындықта бір орында отыра алмайды, кез келген қоздырғыштарға көңіл аударады; - жазу, оқу,	1.аландаушылық, қимыл мазасыздығы, албырттық жоғары; 2.тапсырмаға қосылу, оның шарттары мен мақсаттарына (басқа нәрсеге көңіл бөлу, бастағанды соңына дейін жеткізбеу) бағдарлана алуындағы қиындықтар; Өзін-өзі басқарудағы қиындықтар: жұмысты үлгімен салыстырмайды, қателіктерді елемейді; Қателіктің көптігі: әріп, буын, сөзді ендіру кезінде қалдырып кету; сөзді бірге және бөлек жазу, сөйлемді жазу кезінде шектеусіз жаза береді және т.б. көптеген қателіктермен жасырынды оқу; есептеу операциясында, тапсырма-	1. әріп, цифр-лерді, заттар бейнесін танудағы қиындықтар; заттар бейнесін ұзақ қарайды, бірден тани алмайды. 2.көру жадысы нашар: әріп пен цифрлардың графикалық бейнесін қиындықпен меңгереді және есте сақтайды. 3.баяу, болжамды оқу.	1.кеңістіктік қатынасты бейнелейтін сөздерді түсіну және кеңістікте бағдарланудағы қиындықтар: оң-сол, алды-арты; астында-үстінде және т.б. 2. Қағаз бетінде бағдарланудағы жаңа жолдан жазу, жазуды жазу тәртібін сақтаудағы қиындықтар. 3. әріп, цифрді тегіс жазу, мысалдарды тегіс (қатесіз) оқу. 4.сандардың разрядтық құрылымын меңгерудегі	1.жылдам және күрделі сөйлеуді қабылдаудың баяулығы. сұрақты түсіну үшін уақыт қажет. мұғалімнен жиі қайта сұрайды . 2.естуге қысым түсіру кезінде әлсіздену, есту арқылы қабылдауының төмендеу, сөйлеу тілін түсінудегі қиындықтар. 3.есту-сөйлеу жадысының нашарлығы. 4.сөздің мағынасын, оның грамматикалық құрылымының айырмашылығын математикалық

есептеу барысында қателіктер байқалады; -жазуы өзгереді: әріптерді үлкейтеді, қисайтады, кішірейтеді. жазу жұмыстары жиі аяқталмай қалады Қателіктің байқалуы жұмыс қабілеттілігі не байланысты. - ашулы және маза-сыз болуы мүмкін	ларында орындау кезіндегі қателіктер. мазмұндау кезінде: мәтінің өзекті бөліктерін қалдырып кету, алмастырып жіберу, үзіп-үзіп айту. Оқу жетістіктеріне жетуге қызығушылықтың жоқтығы, оқу ынтасының төмендігі болуы мүмкін.		қиындықтар; көптаңбалы сан-дарды жазудағы қиындықтар, разрядқа көшу арқылы мысалдарды шешу. 5.логикалық-грамматикалық құрылымдарды түсінудегі қиындықтар (математикалық тапсырмалар мәтінінде).	тапсырмаларды және сөйлемнің мәнін түсінуде қиындықтар. 5.жазуында: диктант барысында әріптерді дыбысталу ұқсастығына қарай алмастыру, сөздерді, сөйлемнің жаратысын қалдырып кету. 6.сөздік қорының төмендігі. аграмматизмы. мазмұнын айтып берудегі қиындықтар. 7.психологиялық ерекшеліктері: белгілі бір шектеулігі бар және аңғал бала ретінде көрінеді.
---	--	--	---	---

Оқуында әртүрлі қиындықтары бар балаларды оқыту бойынша мұғалімдерге ұсыныстар			
жұмысқа қабілеттілігі төмен	Өз еркімен реттеу, жоспарлау және басқарудағы қиындықтар	көру және көру кеңістіктік ақпаратты өңдеу қиындықтары	есту-сөйлеу ақпараттарды қайта өңдеудегі қиындықтар
1. Оқу тапсырмалар көлемін бөлу. 2. сабақта жұмыс қарқыны мен қызмет түрлерін ауыстыру. 3. Оқушы шаршамағанда және жұмысқа қабілетті болғанда сабақ уақытында бақылау жұмысының тапсырмалары мен негізгі материалдарды ұсыну 4. Қатты әлсізденген кезде сабақ уақытында қысқа демалыс беру. 5. сергіту сәтін өткізу 6. Ойын түрінде, мадақтау арқылы ын-таларын	1. Оқушыны мұғалімге жақын отырғызып, ұйымдастырушылық және бағыттаушылық көмек беру, қалай жасау қажет екеніне жеке нұқсау беру. 2. сыртынан бақылау және кезең бойынша нұсқаулықты қолдана отырып, аз-аздап тапсырманы ұсыну. 3. сыртқы ортаға сүйене отырып, оқушының өз қызметін жоспарлауға көмектесу: (жоспар, схема, жаднама) тапсырманы орындауын бақылау 4. Оқушының сыныпта өз бетінше жұмыс жасау дағдысын бірте-бірте дамыту. 5. Оның жетістіктерін айту және мотивациясын жоғарылату.	1. Қағаз бетінде бағдарлана алуы үшін жеке көмек көрсету. 2. Дәптердің жолақтарын түсті қарындашпен сызу, бастапқы жолды нүктелеу, ірі торы, енді сызықтары бар дәптерге жазу 3. суреттерді, иллюстрацияларды, графикалық бейнелерді ауызша айтып беру. 4. Визуалды ақпараттарды (кесте, график, жоспар және т.б.) құрастыру, ірі жазбамен, басқа түспен ерекшелеу	1. бірінші қатарда отыру. ауызша ақпаратты баяу және неғұрлым нақты етіп хабарлау. 2. ауызша нұсқаулықтарды және түсініктерді түсінбесе қайта айту, мадақтау. 3. жылдам жауап беруді талап етпеу. жауап беру үшін уақыт беру 4. Қарапайым сөз тіркестерін қолдану арқылы анық, қысқа сөйлеу. 5. көрнекі материалдармен (сурет, схема, жоспар және т.б.) қосымша ауызша түсіндіру 6. естуге қысым көрсетуге жол бермеу: шаршаған кезде жазба-ша тапсырмалар беру. 7. Диктант жазу кезінде сөйлемді бірнеше рет қайталау.

жоғарылату.			
Оқуында қиындығы бар балаларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету мамандарына ұсыныстар			
психолог 1.психикалық және дене тонусы мен жұмысқа білеттілігін көтеру: тыныс алу, дене және қимыл жаттығулар, зейін тұрақтылығын дамы-ту үшін ойындар мен амалдар. 2.Үйде және сабақта отыру қалпын сақтауға жағдай жасауда мұғалім мен ата-аналарға көмек.	психолог 1.Ойындар мен жаттығулар: - өз еркімен назар аударуын дамыту, ашушандықты жеңуге; - ішкі жоспарлау мен сөйлеуін реттеумен сыртқы ортаның сүйеніштерінің көмегімен моторлық деңгейде жоспарлау дағдыны дамыту; - өзін-өзі басқару дағдысын қалыптастыру 2.сабақта және үйде баланың мінез-құлқын отбасында дұрыс ұйымдастыруға көмектесу.	психолог кеңістікте бағдарлануын дамыту: дене бөліктерінде; қоршаған кеңістікте; жазықтықта (қағаз бетінде) логопед - логикалық-грамматикалық конструкцияларды, кеңістіктік қатынасты білдіретін сөздің мағынасын түсіну, жазудағы спецификалық қателіктерді (оптикалық дисграфия) жеңу бойынша жұмыстар.	психолог - есту арқылы қабылдауын және есту-сөйлеу жадысын дамыту логопед - есту арқылы қабылдауын және фонематикалық естуін дамыту; - өзінің сөйлеуін түсінуін және жазудағы спецификалық (акустикалық дисграфия) қателіктерін жеңе білуін дамыту

ЕБҚ бар оқушыларға психологиялық-педагогикалық қолдау көрсетудің жеке бағдарламасының үлгісі

ЖЕКЕ БАҒДАРЛАМА

ППКҚ-дің шешімімен қабылданды

«бекітемін» жм №

№ жм Директоры

«__» _____ 20

1-сынып оқушысының аж ----- 2021-2022 оқу жылының бірінші жарты жылдығы бойынша математикаға арналған қысқартылған бағдарламасы

1. Оқушы туралы жалпы мәлімет

А.Ж.Т: б.	туған жылы: 05.04.2011. сынып: 1 «В»
ата-ананың ажт:	
ата-ананы баланы дамыту мен оқытуда не уайымдатады: ақыл-ой және сөйлеу тілінің тежелуі. естудің шамалы төмендеуі (аденоид 2-3ст). бірден ести алмайды және түсінбейді, бірден жауап бере алмайды. Шыдамсыз, ынтасыз. балалар- мен және ересек адамдармен қарым-қатынас жасаудағы қиындықтар. жоғары дауыспен, ескертпей бірден сөйлесуден қорқады. Үй жұмысын орындауда жалқаулықты танытады, анасы не істерін білмейді.	
ата-ананың сұранысы: оқытуда жеке амалдар: бірінші қатарда отыру, мұғалімнің жеке көмегі (бөлек тапсырма) мен қолдау көрсетуі, сұрақты бірнеше рет қайталау және мысал ретінде көрнекі құралдармен көрсету.	
дефектолог, логопед, психолог, тьютормен (жеке көмекші) сабақ өткізу	
сынып жетекшінің а.ж.т.:	
ппкк-ның қорытындысы мен ұсыныстары: мұғалімнің жеке амалдарымен қысқартылған жалпы білім беру бағдарламасы бойынша 1 сыныпта сынап оқыту.	
Қолдау көрсету қызметкерінің а.ж.т.:	
арнайы педагог:	
психолог:	
логопед:	
Оқыту формасы: жалпы сыныпта, арнайы сыныпта, үйде (қажеттісін сызу керек).	
жеке және топтық сабақтарға қатысу кестесі: логопедпен- аптасына 3 рет педагог-дефектологпен- аптасына 2 рет, психологпен- аптасына 2 рет	

2. Оқушының жиынтық сипаттамасы

(бастапқы бақылаудың нәтижелерін жалпылау, мұғалімнің педагогикалық зерттеуі, мамандардың терең тексеруі, ата-аналардың әңгімелесу және сауалнама деректері, коммуникативтік төлқұжаттың мазмұны)

Оқытудағы қиындықтарының байқалуы мен себептері	күшті жақтары қызығушылығы, әуестері	психологиялық (эмоционалдық, мінез-құлық) ерекшеліктері
Оқытудағы қиындықтарының байқалуы: 1. мұғалімнің сөздік қатынасын қиындықпен түсінеді, сұраққа жауап бермейді, айтылған сөзді қайталауды және қосымша түсіндіруді талап етеді. 2. сынып жұмысына жиі қосылмайды, оқу тапсырмаларын өз бетінше орындай алмайды, мұғалімнің көмегіне мұқтаж. 3. баяу, тез шаршайды, жылдам басқа жаққа назар аударады және бір тапсырмадан екінші тапсырмаға қиындықпен ауысады. 4. Оқуға қажетті дағдылар мен білім көлемі жеткіліксіз. 5. Үйде үй тапсырмасын орындағысы келмейді, ал анасы тапсырманы балаға орындата алмайды. себептері: 1. есту-сөйлеу қабылдауының баяулығы (аденоидқа байланысты). жалпы сөйлеу тілінің дамымауының 2-деңгейі. 2. есту-сөйлеу жады көлемінің аздығы: (екі және үш сөзден құралған сөз тіркестерін қабылдайды және түсіне	1. мұғалімнің көмегін қуана қабылдап, көмек көрсетілсе ғана тапсыр-маны орындайды. 2. егер тапсырма қолжетімді болса, тырысады және ынталанады. 3. мұғалімнің мадақтауын оңды қабылдайды және оның көңілін аударуға ынталанады.. 4. қимыл дағдылары мен кеңістік туралы түсініктері жақсы қалыптасқан. 5. сабақта дұрыс отыру ережесін орындайды, тәртіпті, кеңпейіл, сабырлы. 6. жол салуды және құрастыруды ұнатады (ұзақ уақыт айналыса беруі мүмкін), қимыл ойындар, компьютерлік ойындар.	1. ащы, жоғары дауыс-спен сөйлегеннен қорқады. 2. тікелей қарым-қатынаста шамалы кідіреді, қобалжиды. 3. балармен ойнауды, әңгімелесуді жүргізе алмайды, шамалы кідіреді, байланыс шасаудан алшақтайды. 4. мұғалім және сы-нып-та-с-та-ры-м-е-н қарым-қатынас жасауды ұнатпайды; сыныпта өзі жалғыз отырғанды жөн көреді, бірақ психологиялық-педагогикалық қолдау көрсету кабинетінде бір-екі баламен ойнауды жақсы көреді. 5. егер оны мадақтап, қолдау көрсетсе өз-өзіне сенімді, белсенді және жетістікке жете алады.

алады).		
3. сөйлеу тілінің және сөйлеуді түсінудің бұзылуы (дыбыстарды айту, лексико-грамматикалық жақтары, байланыстырып сөйлеуі).		

Қосымша 9

4. Оқушының ерекше білім алу қажеттілігі және оны қанағаттандыру үшін арнайы шарттар

бірінші жарты жылдық

ерекше білім алу қажеттілігі	Оқушының ерекше білім алу қажеттілігі және оны қанағаттандыру үшін арнайы шарттар (тек қарастырылатын жағдайларға сәйкес келсе ғана белгілеу қажет)
1. Оқу жоспарын өзгерту	1. Қажет етпейді.
2. пән бойынша оқу жоспарын өзгерту	а) мжмбс сәйкес тілдік пәндер бойынша қысқартылған оқу бағдарламасы.
3. Оқыту әдістері	жеке б-ға бағытталған қысқа, баяу нұсқау (2-3 сөз) және нені орындау қажеттілігін түсінбеген жағдайда көрсетуді және ымды қолдану арқылы қайта түсіндіру; жауап беруі үшін ұзақ уақыт бөлу; жазба тапсырмаларын орындау кезінде дәптер парағында бағдарлана алуына көмектесу; оқу тапсырмаларының мәнін түсінуді жеңілдету үшін жұмысты орындаудың суреттік жоспарын, үлгілер мен көрнекі құралдарды қолдану; жұп пен топта жұмыс жасау (көшіріп алуды алдын ала ескерту); формативті бағалау тапсырмалары, жұмыс дәптері, оқулықтағы тапсырмаларға нұсқаулықтарды жеңілдету және қысқарту; оқу бойынша жеке тапсырмалар.
4. Оқыту нәтижесін бағалау амалдары (оқушының жетістіктері)	тілдік пән бойынша (логопедтің келісімімен) жеке бақылау тапсырмалары; бақылау тапсырмаларын орындау үшін уақытты ұлғайту;

	тапсырманы жазбаша түрде орындауды мақұлдау; бақылау тапсырмаларындағы (қарапайым қысқа сөз тіркестер) нұсқаулықтарды жеңілдету және қысқарту; бақылау тапсырмаларының мәнін түсінуді жеңілдету үшін тірек және иллюстративті материалдарды қолдану; педагогтың көмек ұсынуы: қысқа, баяу, қайталау үшін ауызша нұсқаулық, жауап дайындау үшін уақытты арттыру.
4. Оқулықтарды, оқу құралдарын таңдау, жеке оқу материалдарын дайындау	Оқулықтар: 1 сыныптың бағдарламасы бойынша жұмыс дәптері: сыныптың бағдарламасы бойынша арнайы дидактикалық материалдар: жазу және оқу бойынша жеке карточкалар
6. Оқу орнын және оқыту ортасын бейімдеу	1) бірінші партадағы жұмыс орны
7. техникалық құралдарға қажеттілік	Қажет емес
8. арнайы педагогтың көмегі	жартыжылдықтың негізгі мақсаты мен міндеті: 1) қоршаған орта туралы білім мен түсінік қорын кеңейту, тиісті сөздік қорын жинақтау; буындап оқу, айту бойынша буындап жазу және қарапайым сөздерді жазу, оқылған және жазылған сөздерді түсіну дағдыларын қалыптастыру; 10 шамасындағы сандарды есептеу операциясын орындау, математикалық терминдермен сөздік қорларын кеңейту. арнайы педагогпен сабақты өту жиілігі - аптасына 2 рет, сабақтың ұзақтығы – 30-40 минут, сабақтың формасы (жеке, топтық).
9. логопедтің көмегі	жартыжылдықтың негізгі мақсаты мен міндеті: 1) сөйлеу тілін түсінуді дамыту 2) дыбыстарды қою және автоматизациялау, буын құрылымдарын өңдеу, сөйлеудің грамматикалық құрылымын қалыптастыру, фразалық сөйлеу тілін дамыту. логопедпен сабақты өту жиілігі - аптасына 3 рет, сабақтың ұзақтығы – 30 минут, сабақтың формасы (жеке, топтық).
10. психологиялық көмек	жартыжылдықтың негізгі мақсаты мен міндеті: 1) есту еркін зейін мен есту-сөйлеу қабылдауын дамыту (4 сөздің көлемінде); 2) есту-сөйлеу жадысын дамыту (4 сөздің көлемінде); 3) сыныптастарымен қарым-қатынас жасау мен өзара әрекеттесу дағдысын дамыту. психологпен сабақты өту жиілігі - аптасына 2 рет, сабақтың ұзақтығы – 30 минут, сабақтың формасы (жеке, топтық).
11. әлеуметтік-педагогикалық көмек	Қажет емес

• Мұғалімге ұсыныс

Оқушының сабаққа белсенді қатысу үшін не көмектеседі (оқыту әдістері мен амалдары, жұмыс орынын бейімдеу, қарым-қатынас жа- сау амалы, тапсырманы орындау және бағалау және т.б.)	не қиындық тудыр-тады
1. б-ға бағытталған қысқа нұсқаулық (2-3 сөзден) - сандарды ата (көрсет, жаз) ... - мысалды оқы (жауап)... - сурет сал... - не жаздын айт (салды, жасады) 2. б жауап айту алдында сұрақтан кейінгі үзіліс. 3. тапсырмалар (сөйлеу нұсқаулығын түсінуді жеңілдету үшін) жазбаша орындау алдында дәптер парағында бағдарлануға көмек көрсету. көмек көрсеткілік қимылмен сүйемелденуі керек, мысалы: - мұнда бастау керек ... - жазу (штрихтау, бояу, астын сызу және т.б.)...; бұл әріптерді, буындарды жазу; осы мысалдар шешу. 4. тапсырманы орындау алдында, оқулық бетіне бағдарлануға көмек көрсету. Оқулықтағы тапсырмаларды бірнеше кезеңге бөлу қажеттілігі талап етілуі мүмкін. әрбір кезеңге қысқа нақты нұсқаулық қажет: - суреттен тап...; көрсет...; ата ... (түсі, пішіні, өлшемі, заты...); белгі қой; - бірдейді тап ...(көп, аз, басқа, ұқсас...). 5. жұмысты орындаудың көрнекілік құралдарын, үлгісін, сурет жоспарын пайдалану арқылы тапсырмалар (мысалы, көркем еңбек сабақтарында). 6. тақтада тапсырманы орындау үшін б. шақыру басқа балалар осындай тапсырманы орындағаннан кейін. б. тапсырманың мәнін түсіну оңай болады. тапсырма түсінікті болуы керек, сөйлеу даму деңгейіне сәйкес болуы керек. 7. топта және ұжымда жұмыс жасау. б. басқа балаларға қарап жақсы оқиды (басқа оқушының қызметі ол үшін үлгі. Ол басқа балалардың жасағанын бақылайды. бұл оған сабаққа қатысуға	1. сынып оқушыларына арналған көрнекі материалмен бекітілмеген көп сөзді нұсқаулық. 2. мұғалім, сыныптастардың тез сөйлеу қарқыны. 3. тек ауызша түрде берілетін оқу тапсырмасы. 4. терминдер мен өрнектерді түсіну («Дауысты», «үнсіз» дыбыстар, «алдыңғы», «кейінгі» сандар); 5. заттардың, объектілердің кеңістіктік қатынасын білдіретін көмекші сөздер мен үстеулерді түсіну. 6., заттармен әрекет ету, суреттермен, иллюстративті картинкаларсыз мәтін-

көмектеседі. бұл ретте б. партада бірге отыратын көршінің жұмысында арифметикалық көшіруге тыйым салу керек. Ол әр оқушы өзі орындау қажет екенін түсіну қажет. 8. б. мұғалім сабақ барысында шақырған кезде шешу қиындық әрқашан өз атына жауап бермейді. атын атап, иғынан түртуге болады .тұдыртады. ыммен тақтаға шығуды немесе партадан тұруды көрсету.	
. математика сабағында б. сыныптастары қандай тапсырма орындайды негізінен дәл соны да орындайды. Оқу мен жазу сабақтары үшін тапсырмаларды логопедпен келісіп жасау керек. 2. сабақ жоспарында, бөлімдерде, мысалы: ескертпелер, б үшін жеке тапсырмалардың мазмұнын көрсету керек. б. тақтаға міндетті түрде шақыру керек, орнынан жауап беруді сұрау, шыдамдылық таныта отырып, оны қатты сөйлеуді өтіну. б. жетістіктерді бағалау үшін тапсырманы ұсына отырып, нұсқаулықты тұжырымдауды оңайлату қажет. Ол анық және нақты болуы керек. екі сөйлемнен тұратын нұсқауға жол берілмейді. Оның назарын оның өзін-өзі бағалауын және өзіне деген сенімділігін арттыра отырып, басты назар аудару маңызды.	

• Ата-аналарға ұсыныс

Мүмкін іс-шаралар күн тәртібі, үй қызметінің түрлері, отбасында бос уақытты өткізу	Қол жеткізілген нәтижелер
аденоидты емдеу, естуін тексеру. күн тәртібін сақтау: ұйықтаудың, сабақтардың, демалудың белгіленген уақытын; үй тапсырмаларын орындауды (20 мин.) демалумен (10 мин.) кезектестіру. Үй тапсырмаларын орындау арасындағы демалыс: дене жаттығулар. күн режиміне үй тапсырмасын орындауды қосу: бөлмеде өз заттарын алып та-стау, төсектерді түзеу, ойыннан кейін ойыншықтарды жинау, үстел даярлауға және т. б. Үй міндеттерін және күн режимін міндетті орындауды талап ету. Үйде өз міндеттерін және оқу тапсырмаларын орындауды ынталандыру (марапат, мадақтау, рұқсат 15 мин компьютерде сүйікті ойын ойнау). тапсырманы уақытында орындағаны үшін мақтау, жетістіктеріне қуану. Дербестік пен жауапкершілікті мадақтау (үй тапсырмаларын және үй жұмысын орындау кезінде өз көмегін біртіндеп азайту). ата-аналар баланың мүмкіндіктеріне сенімділікпен қарау қарым-қатынасын құру, табысқа сену, оптимист болу. сабақта және балалармен қарым-қатынас жасау ережелерін түсіндіру. баланы оның күні қалай өткенін, қандай эмоцияларды сезгенін (не қуанды, не ренжітті) айтуға үйрету.	

• **Б 1-сынып оқушының 2021-2022 жылдың бірінші жарты жылдығына арналған жеке оқу жоспары**

Оқу жоспары пәндерінің тізімі	жалпы білім беру бағдарламасы (мжмбс)	мжмбс негізінде қысқартылған (бейімдеу) бағдарламасы	жеке бағдарлама (мжмбс бағдарланбаған)
қазақ тілі		+	
сауат ашу		+	
ағылшын тілі		+	
математика	+		
жаратылыстану	+		
Дүниетану	+		
Өзін-өзі тану	+		
музыка	+		
көркем еңбек	+		
Дене шынықтыру	+		

• **Б 1-сынып оқушының 2021-2022 оқу жылының бірінші тоқсанға арналған «Сауат ашу» оқу пәні бойынша қысқартылған бағдарлама**

сөйлеу қызметінің түрі	күтілетін нәтиже	жартыжылдықтың соңындағы айқын нәтижелер (+, -, комментарий)
сауат ашу		
1. тыңдау және айту	1.1.1.1 мәтінді 2-3 фраздан, сөйлемнен, сөзден білу және ажырату. 1.1.2.1 ересек адам оқыған шағын мәтіннің басты кейіпкерін атау. 1.1.5.1 Қарым-қатынас жағдайында сөйлеу этикетін пайдалану: талап етілетін жерлерде, мектепте, сыныпта, психологиялық-педагогикалық қолдау кабинетінде, т.б. амандасу және қоштасу. 1.1.9.1 Дыбыстарды сөзде бөліп, олардың белгілерін (дауысты/ үнсіз; үнсіз: жуан/жіңішке) ажырату. 1.1.9.2 сөздегі буындардың саны мен тәртібін анықтау. 1.1.9.3 сөздегі екпінді анықтау. 1.1.3.1 мұғалім атаған қарапайым сөйлемнен құралған сұраққа жауап беру. 1.1.8.1 сурет бойынша сөйлем құру: Қыз кітап оқиды. анам ботқа дайындайды. сюжеттік сурет бойынша әңгіме құрастыру (мысалы, «Отбасы»: Анам сорпа пісіреді. Әже жүн байпақ тоқиды. Әкем кітап оқиды	
2. Оқу	1.2.4.1 негізгі пәндер бойынша оқулықтар мәтіндерінде кездесетін сөздердің мағынасын түсіну 1.2.1.1 сөздер/сөйлемдердің сызбасын оқу 1.2.9.1 әріптің бейнесін тану және оны дыбыспен	

	салыстыру. 1.2.1.2 тұтас сөздермен оқуға көшумен бірқалыпты буынды оқуды қолдану.	
3. жазу	1.3.8.1 әріптердің элементтерін, бас (бас) және кіші әріптерді және олардың қосылыстарын жазу; каллиграфия нормаларына сәйкес анық жазу; 1.3.9.3 Өз есімдерінің бірінші әріпін, сөйлемнің басында бас әріпті жазу (мұғалімнің көмегімен). 1.3.4.1 мұғалімнің көмегімен, суреттің, схеманың, белгілердің көмегімен тыңдалған/оқылған мәтіндерден ақпарат беру.	

Оқыту әдістері

оқушыға ұсынатын тапсырмалар саны азаяды
оқу тапсырмасының көлемі азаяды

оқу тапсырмасының мазмұны жеңілдетіледі

оқушыға оқу тапсырмасы мұғалімнің кезең-кезеңмен бақылауымен бөлім бойынша
ұсынылады

оқулықтағы тапсырмалар мұғалімнің арнайы даярлаған тапсырмаларымен
алмастырыла- ды

тапсырмаларға нақты нұсқаулықтар, нақты сұрақтар ұсынылады

жазып отырған нәрсені оқушыға дауыстап және ақырын оқуға рұқсат беріледі

оқу бойынша тапсырмалар азайтылады

сынып алдында дауыстап оқу талап етпейды

көп уақыт қайталауға беріледі

теориялық материалдардың көлемі азайтылады

абстрактылы ақпаратты түсіндіру үшін нақты заттар, арнайы дидактикалық
материалдар, иллюстрациялар қолданылады

құралдарды (қарындаш, сызғыш, трафарет және т.б.) қолдану арқылы мәтінді оқу
реттілігін қадағалау

қызмет түрі өзгереді

жаттауға қажет ақпараттар саны азайтылады

оқу үшін абзацтарға бөледі, басты ақпарат сызықпен сызылады

тыңдалған немесе оқылған мәтінге сұрақтар қою қысқартылады

Сабақ кезінде қолдануға мүмкіндік береді: ұқсас жаттығуға мысал жазу жұмысының тек жартысын жазады зейін шоғырландыру үшін орындалатын тапсырманың мақсатына міндетті түрде назар аударады тапсырманы орындау кезеңдеріне мақсаты түрде назар аударылады жетістіктері ескеріледі мадақтаудың әртүрлі әдістері қолданылады.
жарты жылдық оқу нәтижелері (бағдарламаның әрбір бөлімі шеңберінде нені үйренді): жарты жылдық оқу нәтижелері (бағдарламаның әрбір бөлімі шеңберінде нені үйренді): әрі қарай оқытуға ұсыныстар: жалпы бағдарламамен оқытуды жалғастыру мұғалімнің жеке тұғырымен (әдіс, оқытудың амалдары, жетістіктерін бағалау тәсілдері) жалпы бағдарламамен оқытуды жалғастыру мұғалімнің жеке тұғырымен (әдіс, оқытудың амалдары, жетістіктерін бағалау тәсілдері) қысқартылған бағдарламасы бойынша оқытуды жалғастыру бағдарламаны қайта қарастыруды талап етіледі басқа ескертулер, комментариілер:

2021-2022 оқу жылының бірінші тоқсанында 1-сынып оқушысы Б-мен логопед жүргізетін жеке сабақтар бағдарламасы

жеке, топтық, шағын топ сабақтары (оқушылар тобы)	жұмыстың бағыты. мақсат және күтілетін нәтиже	жетістіктерін белгілеу + немесе -	ескерту (нәтижеге қол жеткізбеудің себебі)
---	---	-----------------------------------	--

жеке сабақ	I. сөйлеудің фонетикалық-фонематикалық құрамы 1. [Ш] дыбысын қою және дыбысты автомат-тандыру. [Ш] дыбысын айту: 2. тікелей буындар: ша, шо, шу, ши, ше 3. сөздерде: шар, шаш, шана. 2. Дауысты және дауыссыз дыбыстардың айырмашылығы Дауысты және дауыссыз ды-быстарды ажырату. - жуан және жіңішке - тұйық және ашық 3. Дыбыс-буынды талдауын дамыту. - сөздегі бірінші және соңғы буынды, дыбы- сты ерекшелеу; - сөздегі дыбыс, буындардың реттілігін анықтау.		
	II. лексиканы дамыту (өзінің сөйлеуі және түсіну). 1. Сөздік қорын кеңейту, мектеп бағдарламасын меңгеру үшін (мұғалімнің күнтізбелік жоспа- рына сәйкес өткеніне қарай барлық пәндер бойынша оқулықтардың мәтіндерінен сөздерді алу) сөздер тізімін (қосымша) жасау. Оқулықтан сөздер мен сөз тіркестерін түсіну «алға ұмтылу» принципі бойынша өңделеді -зат: -етістіктер: - сын есімдерді: - шылау: да, де үшін - үстеу: алыс-жақын, жақын 2.сөздерді атау және ажырату: - сөздер-заттар: тірі («бұл кім?»), және тірі емес («бұл не?»); - сөздік әрекеттер (не істейді?), - белгі сөздер (қандай?).	тізімдегі барлы қ сөздерді түсінеді және атайды түсінеді және атайды тізімдегі сөздерді 75% түсінеді және атайды тізімдегі сөздерді ің 50% тізімнен 50% - дан кем сөздерді түсінеді және атайды + немесе -	
	- III. грамматикалық құрылымын қалыптастыру (өзінің сөйлеуі және түсіну).	+ немесе -	

	1.сөз өзгерту дағдыларын қалыптастыру: септік бойынша түсіну және өзгерту: а) зат есімнің табыс септігі - 1 және 3 жағы - 2 жағы б) көмектес септігі сұрағымен: немен? Қайда? В) барыс септігі кімге? (1 жағы.- анаға) кімге ? (2жағы - ағаға) түрі бойынша а) зат есімінің жекеше және көпше түрі - 1 және 2 жіктелуі (қол-қолдар, мұрын-мұрындар) б) етістіктің жекеше және көпше түрі жүгіріп жүр –жүгіріп бара жатыр (осы шақ)жүгірді (өткен шақ)		
	IV. Фразалық және байланыстырып+ немесе - сөйлеуді дамыту. 1. сөйлем 3-сөзден құралған сұрақты түсіну және жауап беру: анам ыдыс жуады (кім жуып жатыр? анаң не істеп жатыр? не жуып жатыр?) 2. Үш сөзден құрылған сөз тіркесін айту: мен көріп тұрмын (жақсы көремін, сатып аламын) алмұрт, алматты, (з.е 1 және 3 ж.), тілді, үй, (з.е. 2ж.) 3. сурет бойынша сөйлем құрастыру, мысалы: Қыз кітап оқып отыр. анам ботқа қайнатып жатыр. 4. сюжеттік картинка бойынша әңгіме құрастыру (мысалы, «Отбасы»: анам ботқа қайнатып жатыр. әжем шұлық тоқып отыр. . әкем кітап оқып отыр және т.б.. 5. сөйлем 4-сөзден құралған сұрақты түсіну және жауап беру: мен (ұлмын) жерде отырмын. (орындықта, кілемде, креслода). мен (ұлмын) анама келе жатырмын (мұғалімге, әжесіне, ағасына) 6. сюжеттік картинка бойынша әңгіме		

	кұрастыру. 7. Жоспар бойынша әңгіме құрастыру(мысалы, «менің күнім»: таңертең мен мектепке бардым. сыныпқа кірдім. партаға отырдым. мұғалімге жақындадым. содан кейін мен дүкенге бардым...)		
--	---	--	--

2021-2022 жылдың бірінші тоқсанында 1-сынып оқушысы Б-мен психолог жүргізетін жеке және шағын топшаларға арналған сабақтар бағдарламасы

жеке, топтық, шағын топ сабақтары (оқушылар тобы)	жұмыстың бағыты. мақсат және күтілетін нәтиже	жетістіктерін белгілеу + немесе -	ескерту (нәтижеге қол жеткізбеудің себебі)
жеке сабақ	есту-сөйлеу қабылдауын, зейінін дамыту берілген іс-қимылдарды («тоқта-жаттығулар») орындау.: - бір рет сөйлемей немесе сөздік сигнал екі сигнал бір әрекеттен екіншісіне ауысу арқылы орындау 2. сөз командаларын орындау («Робот» ойыны) екі іс-әрекеттер үш іс-әрекеттер ауысу («қате робот») 3. еркін зейін қойып естуіне ойын шартын орындау. «иә және жоқ» «мен көрсеткендей емес, айтуым бойынша орында» Доп ойыны	жетістіктерді бағалау критерийлері: 4-дұрыс орындау 3-дұрыс, бірақ баяу және қиын орындау. 2 - баланың өзіндік түзететін қателіктермен орындау. 1 - психологтың көмегімен орындау 0-орындау мүмкін емес	

	есту-сөйлеу есте сақтауын дамыту. 3 сөзді есте сақтау және айту («Дүкен» ойыны және т. б.)) - 3 сөзден құралған сөз тіркесі 2. 4 сөзді есте сақтау және айту. - 4 сөзден құралған сөз тіркесі.	+ немесе -	
	III. ақыл-ой жұмыс қабілетін, психикалық тонусын арттыру. 15 минут ішінде сыныпта оқу тапсырмаларын орындау кезінде жұмысқа қабілеттілігін көрсету (сақтау). 20 минут ішінде сыныпта оқу тапсырмаларын орындау кезінде жұмысқа қабілеттілігін көрсету (сақтау).	мұғаліммен, ата-аналармен әңгімелеудің нәтижелері бойынша жетістіктерді бағалау және сыныптағы сабақтарда бақылау (2 а, б нысандарын қолдану арқылы)	
Шағын топ сабақтары	1. төмендегі формаларды қолдану арқылы басқа баламен ойында және әңгімелесуде қарапайым диалогты қолдану: - табыс септік; - көмектес септік; - барыс септік. 2. төмендегі формаларды қолдану арқылы сюжеттік-рөлдік ойындарда таңдалған кейіпкерге сәйкес 3-4 сөзден құралған сөз тіркестері мен сөздерді қолдану: - табыс септік; - көмектес септік; - барыс септік.	+ немесе -	
	3. сабақта және балалармен қарым-қатынаста сенімділік, дербестік, белсенділік көрсету.	мұғаліммен, ата-аналармен әңгімелеудің нәтижелері бойынша жетістіктерді бағалау және сыныптағы сабақтарда бақылау (2 а, б нысандарын қолдану арқылы)	

Ата-аналарға арналған сауалнама

Мақсаты: балалардың ата-аналарының білім беру ұйымдарының жұмысына қанағаттану деңгейін анықтау.

Пікірлер 1-15

Мақсаты: баланың бейімделуін психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу жұмысы туралы ата-аналардан мәліметтер жинау.

Сауалнамада ұсынылған тұжырымдар 0-ден 4 баллға дейін бағаланады:

4 - сөзсіз келісемін;

3-келісемін;

2 айту қиын;

1-келіспеймін;

0- мүлдем келіспеймін.

1. Мен балам оқитын сыныптың тату екеніне келісемін.
2. Сыныпта балам өзін жайлы сезінеді.
3. Педагогтар жалпы менің балама мейірімді.
4. Менің балам оқитын мектептің барлық қызметкерлерімен өзара түсіністігім бар.
5. Мен сынып жетекшісі, әлеуметтік педагог және педагог-психологқа ризамын.
6. Ұстаздар менің балама білім алу мәселесінде әділ әрі ықыласпен қарайды.
7. Барлық мұғалімдер, психолог, әлеуметтік педагог менің баламның жеке ерекшеліктерін ескереді.
8. Мектепте балама қызық, себебі менің балама пайдалы және қызықты іс-шаралар өткізіледі.
9. Мектепте балам айналыса алатын түрлі үйірмелер, клубтар, секциялар жұмыс істейді.
10. Ұстаздар менің балама жан-жақты және мықты білім береді.
11. Оқу орны менің баламның лайықты мінез-құлқын (қоғамдағы дұрыс әлеуметтік-мәдени бейімделуді) қалыптастыруға ықпал етеді.
12. Менің балам оқитын мектептің оны шын мәнінде дербес өмірге дайындайтынына келісер едім.
13. Мектеп (психолог, әлеуметтік педагог) балаға өз күшіне сенуге көмектеседі.
14. Мектеп (психолог, әлеуметтік педагог) балаға өмірлік проблемаларды шешуді үйренуге және өмірлік қиындықтарды жеңуге көмектеседі.
15. Мектеп (әлеуметтік педагог) балаға құрдастарымен дұрыс қарым-қатынас жасауға көмектеседі.

«Мен және сынып жетекшім (психолог, әлеуметтік педагог пән мұғалімдері)» сауалнамасы (білім алушыларға арналған сауалнама)

1. Біздің сынып жетекшіміз жақсы:

- Келісемін
- Айту қиын
- Келіспеймін
- Білмеймін

2. Менің сынып жетекшіммен қарым-қатынасым:

- Адал
- Іскери
- Достық
- Демократиялық
- Ресми
- Немқұрайды
- Ұнамайды (жаман)

3. Сынып жетекшісі мені жақсы біледі (менің күшті және әлсіз жақтарым) және әрқашан менің мінезімді ескереді:

- Иә
- Жоқ
- Білмеймін

4. Сынып жетекшісімен қақтығыстар бола ма?

- Жиі
- Сирек
- Ешқашан

5. Сенің сынып жетекшің не істейді?

- Үлгерімді, қатысуды және тәртіпті бақылайды
- Екінші анам сияқты
- Онымен әрдайым қызық
- Дос

6. Саған сынып жетекшісінің қарым-қатынасы бойынша?

- Қолдайды, мақтайды
- Жиі ескертулер жасайды, кейде орынсыз
- Ұрысады
- Ата-анама шағымданады
- Кеңес береді, көмектеседі
- Басқа
- Жауап жоқ

7. Сен одан алғың келетіні:

- Ақкөңілділік
- Мінез-құлық мәнері
- Әрдайым жақсы жағынан көріну шеберлігі

- Жан-жақты білім
- Сүйіспеншілік
- Адалдық
- Басқа
- Жауап жоқ

8. Сенің сыныбың:

- Ынтымақты және тату
- Кіші топтарға бөлінген
- Әркім өзінше өмір сүреді
- Бәрі бір-біріне жау

9. Сынып жетекшіңе қандай кеңес берер едің?

- Қайырымды болу
- Сыныптан тыс іс-шараларды көбірек ұйымдастыру
- Әділ болу
- Басқа

10. Сен сыныпқа сәтті түстім деп есептейсің бе?

- Иә
- Жоқ
- Білмеймін

Қосымша 14

«Мен көшбасшымын» әдістемесі

Әдістемені Е.С. Федоров, О.В. Ерёмин дайындады, Т.А. Миронова модификациялады.

Мақсаты. Оқушылардың операциялық коммуникативтік біліктерін (көшбасшылық, ұйымдастырушылық қасиеттерін) зерттеу.

Әдістеме көшбасшылық қасиеттерді анықтауға бағытталған және коммуникативті және ұйымдастырушылық дағдыларды бағалауды, мысалы, өзін-өзі басқару, ұжымдағы өмірді ұйымдастырушы және шабыттандырушы болу, өзін-өзі басқару, мәселелерді шеше білу, басқаларға әсер ете білу, топпен жұмыс істей білу және т. б. қамтиды.

Нұсқаулық

«Балалар, сізге әртүрлі істерді ұйымдастыру қабілетіңіздің ерекшеліктері және сіздің жеке басыңыздың ерекшеліктері туралы сұрақтарға жауап беру ұсынылады. Мен бекіту нөмірін және өзін-өзі бекітуді оқимын, ал сіз оның жанына өзіңіздің жауабыңызды жазуыңыз керек

Жауап ықтимал жауаптар шкаласы бойынша таңдалады.

толық келісемін-4

келіспегеннен гөрі келісемін-3

айту қиын-2

келіскеннен гөрі келіспеймін-1

толық келіспейді-0»

Әдістеме мәтіні

- 1) мен қиын жағдайларда әбіржімеймін және берілмеймін.
- 2) Менің әрекеттерім маған түсінікті мақсатқа жетуге бағытталған.
- 3) мен қиындықтарды қалай жеңуге болатынын білемін.
- 4) мен жаңаны іздеп, көргенді ұнатамын.
- 5) мен жолдастарымды бірнәрсеге оңай сендіре аламын.
- 6) мен жолдастарымды ортақ іске қалай тарту керектігін білемін.
- 7) маған барлығын да керемет жұмыс істету қиын емес.
- 8) барлық таныстар маған жақсы көзқараста.
- 9) мен оқуға және еңбекке өз күшімді тең бөле аламын.
- 10) мен өмірден не қалайтыным туралы сұраққа нақты жауап бере аламын.
- 11) мен уақыт пен жұмысты жақсы жоспарлаймын.
- 12) мен жаңа кәсіппен оңай айналысамын.
- 13) маған жолдастармен қалыпты қарым-қатынас орнату оңай.
- 14) жолдастарды ұйымдастырып, оларды қызықтыруға тырысамын.
- 15) бірде-бір адам мен үшін құпия емес.
- 16) мен ұйымдастыратын адамдардың тату болуы маңызды деп санаймын.
- 17) егер менің көңіл-күйім нашар болса, мен оны басқаларға көрсетпеуім мүмкін.
- 18) мен үшін мақсатқа жету маңызды.
- 19) мен өз жұмысымды және жетістіктерімді үнемі бағалаймын.
- 20) мен жаңа нәрсені сезіну үшін тәуекелге баруға дайынмын.
- 21) өзімді алғашқы әсерде жақсы беремін.
- 22) Мен әрқашан жетістікке жетемін.
- 23) мен жолдастарымның көңіл-күйін жақсы сезінемін.
- 24) мен жолдастарымның тобында көңіл көтере аламын.
- 25) мен өзімді таңертең жаттығулар жасауға мәжбүр ете аламын, тіпті егер мен оны қаламасам да.
- 26) мен әдетте өзім қалаған нәрсеге қол жетемін.
- 27) мен шеше алмайтын мәселе жоқ.
- 28) шешім қабылдай отырып, әртүрлі нұсқаларды сұрыптаймын.
- 29) мен кез-келген адамға қажет деп санайтын нәрсені жасата аламын.
- 30) мен дұрыс адамдарды таңдай аламын.
- 31) адамдармен қарым-қатынаста мен өзара түсіністікке қол жеткіземін.
- 32) мені басқалар түсінуі үшін тырысамын.
- 33) егер жұмыста қиындықтар болса, мен бас тартпаймын.
- 34) мен ешқашан басқалар сияқты әрекет етпеймін.
- 35) мен барлық мәселелерді бірден емес, кезең-кезеңмен шешуге тырысамын.
- 36) мен ешқашан басқалар сияқты әрекет етпедім.
- 37) менің сүйкімділігіме қарсы тұра алатын адам жоқ.
- 38) істерді ұйымдастыру кезінде мен жолдастардың пікірін ескеремін.

- 39) мен қиын жағдайдан шығудың жолын табамын.
40) менің ойымша, жолдастар ортақ іс жасап, бір-біріне сенуі керек.
41) ешкім менің көңіл-күйімді бұзбайды.
42) мен адамдар арасында беделге ие болуды елестетемін.
43) мәселелерді шеше отырып, мен басқалардың тәжірибесін қолданамын.
44) маған қызықсыз, күнделікті іспен айналысу қызық емес.
45) менің идеяларымды жолдастарым ықыласпен қабылдайды.
46) мен жолдастарымның жұмысын бақылай аламын.
47) адамдармен ортақ тіл таба аламын.
48) мен өзімнің жолдастарымды кез-келген істің айналасында оңай жинай аламын.

Нәтижелерді бағалау: жауаптарды толтырғаннан кейін ұпайлар санын келесі қасиеттер бойынша есептеу керек:

Өзін-өзі бағалаудағы шынайылық - №№ 8, 15, 22, 29, 34,36,41.

А – өзін-өзі басқара алу шеберлігі - №№ 1,9, 17, 25, 33,41.

Б – мақсатты түсіну (білем, не қалаймын) - №№ 2, 10, 18, 26, 34,42.

В — мәселені шеше алу шеберлігі - №№ 3, 11, 19,27, 35,43.

Г – креативті әдістің болуы - №№ 4, 12, 20, 28. 36,44.

Д – айналаның ықпалы - №№ 5, 13, 21, 29, 37, 45.

Е – ұйымдастырушылық жұмыстардың ережесін білу –№№ 6,14,22,30,38,46.

Ж – ұйымдастырушылық қабілеттер – №№ 7, 15, 23, 31,39,47.

З – топпен жұмыс істей алу – №№ 8, 16,24, 32,40,48.

Егер қасиет көлемі 10-нан аз болса, онда қасиет нашар дамыған және оны жақсарту үшін жұмыс істеу керек, егер 10-нан көп болса, онда бұл қасиет орташа немесе күшті дамыған. Егер «шынайылық» сұрақтарының әрқайсысына бір баллдан көп қойылса, онда жауаптар күмән тудырады және оқушылармен қосымша жұмысты қажет етеді.

Әлеуметтік қашықтық шкаласы (Багардуса шкаласы, Л.Г.Почебут нұсқасы)

Тест тапсырмасы

XX ғасырдың басында американдық әлеуметтанушы Э.Багардус енгізген әлеуметтік қашықтықта тұжырымдамасы, (Иеліктен) әлеуметтік немесе этникалық қауымдастықтар мен топтардың және жекелеген адамдардың жақындығы сипатталады.

Әлеуметтік қашықтық шкаласының көмегімен (немесе Багардуса шкала) өзге де адамдардың әлеуметтік-психологиялық қабылдауы бағаланады, сондықтан әлеуметтік қолайлы ауқым деп аталады

Ол балалар мен ата-аналар арасындағы байланысты, нәсілдік немесе этникалық шығу тегін, жасын, жынысын, мамандығын, дінін өлшеу үшін пайдаланылады.

Әлеуметтік қашықтық шкаласы өзара іс-қимыл мен адамдардың психологиялық жақындық дәрежесін көрсетеді.

Максималды әлеуметтік қашықтық бұл тұлғаның (немесе этникалық) бір-бірімен дербестігін сақтайды дегенді білдіреді. Сыпайылық және мәдени байланыста адамның даралық қасиеттерін жасыруға рұқсат етіледі, өз ерекшелігі мен мәдениеті; мұндай жағдайдағы байланыс символдық және формальды болады.

Адамдар бір-бірімен таныс болғанда, ұлттық мәдениетін жақсы біледі, өйткені ең төменгі әлеуметтік қашықтық, басқа адамдар туралы идеялар нақтылауға көмектеседі, сондай-ақ бір-бірінен ерекшеленіп және дараланады.

Ұлттық қарым-қатынасты өлшеу шкаласын ұсынамыз.

Тест нұсқаулары

Жеті ұсынылған мынадай өлшемдердің ішінен өзіңе бір ғана қолайлысын таңда.

Қағида бойынша жауап бер:

Неке арқылы екі туыстарды қабылдау.

Жеке дос ретінде қабылдау.

Көршім ретінде қабылдау, бір көшеде өмір сүретін.

Жұмыста әріптесің ретінде қабылдау.

Өз еліңнің азаматтары ретінде қабылдау.

Менің елімде туристер ретінде қабылдау.

Менің елде оларды көру үшін емес көреді ме.

Тестің кілті

Бал кестеге сәйкес беріледі: Критерийлері

1	2	3	4	5	6	7		
Бағасы		3	2	1	0	-1	-2	-3

Тестің қорытындысын өңдеу және интерпретациялау.

Математикалық өндеу біріншіден барлық жеті өлшемдер бойынша пәндер жауап пайызын анықтайды. Деректер психологиялық түсіндіру береді, екіншіден, қайта өңделеді.

Әлеуметтік қашықтық шкаласын бағалауда екі нұсқама бар, олардың әрқайсысы екі негізгі көрсеткіштерін, анықтауға мүмкіндік береді.

Бірінші көрсеткіші – әлеуметтік қолайлы өзара іс-қимыл және интеграция және басқа да этникалық топтарды меңгеру үшін ниет көрсетеді.

Екінші көрсеткіш – әлеуметтік басымдықпен – басқа қарсы бір этностық топтың өкілдері әлеуметтік сезім ауырлығын және бағытын көрсетеді.

Адамдар бір бірімен тығыз жағымды қарым-қатынас орнатқанда, оларда әлеуметтік қашықтық төмендейді, өзара іс қимылы нығаяды. Сондықтан, әлеуметтік қашықтықтың көмегімен этникалық қауымдастықтар зерттеуге және этникалық сезімдерін анықтауға мүмкіндік береді.

Төмендегідей әлеуметтік қолайлылығы (СПв) формуласымен есептеледі:

$СПв = n / (n - 1)$, онда

n – респонденттердің саны

Әлеуметтік қолайлылықты (СПр) формуласымен есептейді.

$СПр = (\Sigma (+) + \Sigma (-)) / (n * (n - 1))$

Егер СПр оң және СПв 50 пайыздан астам болса, сол ұлты басқа ұлт ірі халқының дәлелдердің жарамдылығын, интеграция үшін ниет, жақындығын көрсетеді.

Егер СПр оң болса, бірақ СПв 50 пайыздан кем болса, ол этникалық топтың автономия, басқа этностық топтардың интеграция адалдығын жоқтығы туралы айтады.

Егер де СПр жағымсыз және СЭв 50 пайыздан көп болса, онда ол бір этникалық топтың тілегі оның өкілдерімен ғана ресми байланыс жасауға мүмкіндігінше, басқа толық бөлек екенін көрсетеді.

Әлеуметтік басымдылықты (СЭв) формуласымен есептеледі:

$СЭв = N / (N - 1)$

Жылжымайтын Әлеуметтік басымдықты (СЭр) – формула бойынша есептеледі:

$СЭр = (\Sigma (+) + \Sigma (-)) / (n * (N - 1))$

СЭр оң және СЭв 50-ден астам пайызы болса, ол терең оң сезімдері мен бір ұлттың шынайы қызығушылығын көрсетеді.

СЭр оң және СЭв 50 пайыздан кем болса, онда ол шынайы қызығушылықпен және көзайымы сол ұлты емес барлық мүшелері басқа ұлт екенін, белгілі бір шиеленісті туралы сөйлейді.

СЭр теріс және СЭв 50-ден астам пайызы болса, ол терең психологиялық жалпы, басқа ұлттың ұлты халқына дұшпандық, бірақ нақты емес, нақты өмір сүру және оның өкілдерінің актерлік дейді.

Қосымша индикатор – былайша вариация коэффициенті (КИ) есептеледі:

$КИ = (\sigma / m) * 100\%$, онда

σ - стандартты ауытқу,

m - арифметикалық орташа.

Оң мәні КИ сөремен <50% бір этностық топтың өкілдері, сондай-ақ басқа да, әдетте, оң көзқарасын өкілдерінің қолайлылығын бағалау табиғи селективті білдіреді, КИ болса, > 50%, осы бір этникалық топтың кейбір өкілдерінің айтарлықтай шиеленісті ұсынады.

Қосымша 16

Өзіңіздің тұлға типіңізді анықтаңыз тесті (К.Юнг)

Нұсқау: әр сұраққа 2 жауап нұсқасы бар, өзіңізге сай келетін жауапты таңдап, сол жауаптың әрпін қойыңыз.

1. Сіз нені қалайсыз?

a) бірнеше жақын достың болуын;

b) үлкен жолдастық орта;

2. Қандай кітапты оқығанды ұнатасыз?

a) қызықты сюжеті бар;

b) кейіпкердің қайғыру себебін білуге құрылған;

3. Сабаққа немесе жұмысқа келгенде нені жіберіп алуыңыз мүмкін?

a) кешігу;

b) қателесу;

4. Егер сіз жаман қылық жасасаңыз, онда:

a) қатты уайымдайсыз;

b) қатты уайымдаулар жоқ;

5. Адамдармен сіз қалай келісесіз?

a) тез, жеңіл;

b) баяу, сақ;

6. Сіз өзіңізді өкпешілмін деп ойлайсыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

7. Сіз шын жүректен қатты күлуге бейімсіз бе?

a) иә;

b) жоқ;

8. Өзіңізді қандаймын деп санайсыз?

a) көп сөйлемейтін;

b) әңгімешіл;

9. Сіз қандайсыз?

a) ашық;

b) тұйық;

10. Өзіңіздің уайымдарыңызды талдаудан өткізумен айналысқанды ұнатасыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

11. Көпшілік алдында сіз қайсын қалайсыз?

a) сөйлегенді;

b) тыңдағанды;

12. Сіз өзіңізге өзіңіз жиі наразы боласыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

13. Бір нәрсені ұйымдастырғанды ұнатасыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

14. Жеке күнделік жазуға ынтаңыз бола ма?

a) иә;

b) жоқ;

15. Сіз шешім қабылдаудан әрекетке тез өтесіз бе?

a) иә;

b) жоқ;

16. Сіз өзіңіздің көңіл-күйіңізді тез өзгерте аласыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

17. Өзіңіздің көзқарасыңызды беруге таңуды, иландыруды ұнатасыз ба?

a) иә;

b) жоқ;

18. Сіздің қозғалысыңыз?

a) тез, шапшаң;

b) сылбыр, баяу;

19. Мүмкін болып қалатын көңілсіз жағдайлар үшін қатты мазаланасыз ба?

a) жиі;

b) кейде;

20. Қиналған жағдайларда:

a) көмек алу үшін басқаларға барасыз;

b) басқаларға баруды ұнатпайсыз;

Нәтижелерді өңдеу:

Экстраверсияның көрсеткіштері: 1b, 2a, 3b, 4b, 5a, 6b, 7a, 8b, 9a, 10b, 11a, 12 b, 13a, 14b, 15a, 16a, 17a, 18a, 19b, 20a.

Жауаптардың санын есептеп қосындысын 5-ке көбейту керек.

Ұпайлар: 0 – 35 – интроверсия; 36 – 65 – амбоверсия (тепе-тең); 66 – 100 – экстраверсия.

Экстраверт («сыртқа бағытталған») – қарым-қатынаста жеңіл, агрессивтілік деңгейі жоғары, лидерлік тенденциялары бар, адамдардың өзіне назар аударуын жақсы көреді, қатынасқа жеңіл кіреді, импульсивті, ашық, тіл табысқыш, адамдар арасында жағымды болуы мүмкін; адамдарды «сыртқы көрінісіне» қарап сынайды, ішіне қарамайды; бұл адамдар көбінесе холериктер, сангвиниктер.

Интроверт («ішке бағытталған») – өзінің әлем сезімдеріне бағытталған, қатынасқа аз түседі, тұйық, жаңа танысуларға қиын кіреді, тәуекел студі ұнатпайды, ескі байланыстар үзіліп қалса, қатты уайымдайды, жеңу немесе жеңіліп қалу варианттары жоқ, үрей мен ригидтіліктің деңгейі жоғары; бұл адамдар көбінесе флегматик, меланхолик.

Диагностика. «Дабылдық жүйе диагностикасы» тесті

Бұл тестіден өткен соң, сендер метафоралар мен бейнелерді құруға, ауызша сипаттауға, абстракциялаушылыққа және қол өнеріне қабілеттілігің қандай деңгейде екенін біліп аласың.

Сұраққа берген жауабыңа сәйкес «иә» немесе «жоқ» бағанына тиісті белгі қой.

р/с	Сұрақтар	иә	жоқ
1	Бірдеңені түсіну үшін сен бейнелі түсінікке жүгінесің бе?		
2	Сурет салуға ұмтылысың бар ма?		
3	Формула, сызбалар тілі саған түсінікті ме?		
4	Көргеніңді достарыңа әңгімелегеннен ләззаттанасың ба?		
5	Нақтылы деректерден жалпы қорытындыға ауысып, ақпаратты тезірек жинақтап қорытуға тырысасың ба?		
6	Көргеніңді, естігеніңді, айналаңда болып жатқанды саралап ой жүгірту көп уақытыңды ала ма?		
7	Саған затты қолға ұстап, әрлі-берлі бұрғылап, бөлшектеп, қайта жинап, оның құрылымын ұғыну оңай.		
8	Сен тіліңді метафоралық сөз тіркестерімен байытуға тырысасың ба?		
9	Сәндік-қолданбалы өнер сенің сүйікті ісің болып табыла ма?		
10	Бірдеңені түсіндіргенде белгілер, нышандар, сызбалар тіліне сүйенесің бе?		
11	Шығарма жазу қолыңнан жақсы келе ме?		
12	Саған дерексіз кескіндеме ұнай ма?		
13	Дерексіз бейнелер мағынасын оңай таба аласың ба?		
14	Өз қолыңмен жинаған, яки жөндеген қандай да бір техникалық құрылғы сәтті болып шықты ма?		
15	Сен эпитетсіз, бейнелі сөз тіркесінсіз ауызекі тіл әрсіз және қызықсыз екеніне келісесің бе?		
16	Кітап оқып отырып, болып жатқанды жанды тіп елестете аласың ба?		
17	Белгілерді, нышандарды, сандарды есіңе жақсы сақтайсың ба?		
18	Сені достарың әңгімешіл санай ма?		
19	Көлемді ауызша сөйлемді ауыстыру үшін сен әйтеуір бір жаңа сөз ойлап таба аласың ба?		
20	Көркем шығармадағы әрбір нышан, белгінің мәні зор екендігін ойлап отырғаныңды байқап қалған сәтің болды ма?		
21	Сені қол еңбегі, қолдан жасаған бұйымдар жиі қызықтыра ма?		
22	Сені сөйлеушінің тапқыр қолданған астарлы сөзі, метафорасы қуанта ма?		
23	Суреттердің көшірме жинағын, өнер кітаптарынан кітапхана жинағың келе ме?		
24	Формулалар, белгілер тілін еркін меңгердің бе?		
25	Өлең жазасың ба?		
26	Саған дерексіздікке өте жиі жүгінесің деп айта ма?		
27	Сен бір фильмді жаңадан басқаша ойлай отырып, бірнеше рет көрген кезің болды ма?		
28	Саған бармағыңнан бал тамған адамсың деп айтты ма?		
29	Поэзияны айтылған сөздерінің өзгешелігіне, қызықты салыстыруларына қарай ұнатасың ба?		
30	Саған формула тіліне қарағанда, көркем кескінді бейнелер тілі		

	түсініктірек пе?		
31	Жазу үстінде сөздерді бастапқы әріптерге дейін қысқартасың ба?		
32	Саған көпшілік алдында сөз сөйлеген ұнай ма?		
33	Жұмысың белгілер жүйелерімен, машина тілімен байланысты болғанын қалар ма едің?		
34	Ұйықтар алдында өткен күннің оқиғаларын көз алдыңа жиі келтіресің бе?		
35	Техникамен жұмыс істеуден рахаттанасың ба?		
36	Керекті бейне, орынды сөз табу үшін көркем шығармаларға сүйенесің бе?		
37	Сен жиі, әрі көп қиялдайсың ба?		
38	Сен жаңа компьютерлік бағдарламалар жасап, бағдарламашы бола аласың ба?		
39	Шет тілін үйрену саған оңай тие ме?		
40	Әңгіме арасында астарлы және түсініксіздеу сөз орамын қыстырғың келіп тұратын сәтің бола ма?		
41	Сен қылықтарыңды алдын ала ойлап, болашақ қадамыңды бағдарлайсың ба?		
42	Техникалық өнертапқыштыққа қабілетің бар ма?		
43	Саған бейнелі салыстыруларды, метафораларды ойлап табу ұнай ма?		
44	Сурет салып отырғаныңды жиі көруге бола ма?		
45	Түсіндіруді жеңілдету үшін сызбаларды, кестелерді, формулаларды жиі қолданасың ба?		
46	Өлең жазуға көп уақыт бөлесің бе?		
47	Есте сақтау үшін тек өзіңе ғана түсінікті дерексіз белгілерді, суреттерді пайдаланасың ба?		
48	Достарың сені тым терең ойлы деп санай ма?		
49	Саған шыдамдылық пен ұқыптылықты талап ететін қол еңбегімен көп айналысуға тура келе ме?		
50	Сен метафора, өзгеше бейнелер тілін жақсы білесің бе?		
51	Әсерлі оқиғаға толы жарқын, қызықты түстерді жиі көресің бе?		
52	Саған қандай да бір шартты белгіні ойлап табу қиын емес пе?		
53	Сөзің өздігінен пайда болып, судай ағылып тұрғаны саған ұнай ма?		
54	Сөйлескенде дерексіз ұғымды жиі қосасың ба?		
55	Әр түрлі оқиғалардан өзіңе қатысты аса ерекше мән таба аласың ба?		
56	Саған теориялық есептерді шешкеннен гөрі қолмен бірдеңені жасау жеңілірек пе?		

Сұрақтарға толығымен жауап беріп болғаннан соң, мына кестедегі сұрақтар нөмірлерінен ризалық білдірген (иә) жауаптарыңды белгіле.

1-жол	1	8	15	22	29	36	43	50	
2-жол	2	9	16	23	30	37	44	51	
3-жол	3	10	17	24	31	38	45	52	
4-жол	4	11	18	25	32	39	46	53	
5-жол	5	12	19	26	33	40	47	54	
6-жол	6	13	20	27	34	41	48	55	
7-жол	7	14	21	28	35	42	49	56	

Енді осы кестенің әрбір көлденең жолындағы ұпайлардың жалпы санын («иә» - 1 ұпай) есептеп, сол санды бос ұяшыққа жаз.

Кілт

Ең жоғарғы дәрежедегі мән – 8 ұпай (жоғарғы қабілеттерді білдіреді), ең төменгі 2-3 ұпай (төменгі қабілеттерді білдіреді). Яғни қабілет жинаған ұпайларға тура пропорционал болады.

1-жол. Бұл серияның сұрақтарының метафоризациялау қабілетіне қатысы бар. Егер бұл жолда ұпайлардың жалпы саны 8 болса, демек, сенде сөйлегенде, бейнеде, көркем шығармаларда метафораларды байқау қабілеттілігі жетілген. Сөйлегенде метафораларды қолдану, метафоралық сөйлемдерді ойлап таба білу – шығармашылық дарындылықтың белгісі.

2-жол. Сұрақтар бейнелі елестету қабілеті туралы. Егер сен 8 ұпай жинасаң, сенде көркемдік қабілет жақсы жетілген: бейнелі ойлау, қиял, бейнелі елестету және бұл бейнелерді көркем шығармаларда көрсетуге ұмтылу.

3-жол. Шартты белгімен білдіру жайлы сұрақтар – яки басқа құбылыстарды белгілермен бейнелеу қабілеті. Бұл жолда 8 ұпай жинасаң, демек, сенде нақты ғылымдарға қабілетің айқын.

4-жол. Ауызша жеткізу қабілеті туралы сұрақтар. Егер сен нақ осы жерде 8 ұпай жинасаң, сен жақсы әңгімешісің, сөзің ұғынықты және әр түрлі ақпаратты өз сөзіңмен жеткізуге қабілетің айқын.

5-жол. Абстракциялаушылық қабілеті туралы сұрақтар. Бұл жолдағы ең көп ұпай мөлшері жинақтап қорытуға жоғары қабілетті, ойлау үрдісінде бейнелерге сүйене білуді білдіреді.

6-жол. Рефлексия қабілетіне қатысты сұрақтар. Яғни өзін-өзі бақылауға, өзіндік танымға, өз әрекеттерін ұғынуға қабілет. 8 ұпай – рефлексияға жоғары қабілет.

7-жол. Сұрақтар қол шеберлігі қабілетіне қатысты. Қолы шебер қимылдауға қабілетті, ұсталық етіп, жөндей алатындарда 8 ұпай.

Мазмұны

	Кіріспе	3
1	Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша әлемдік тәжірибе	5
2	Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша Қазақстандағы жағдай	17
3	Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың құқықтарын қамтамасыз ету жұмысын ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар	33
	Қорытынды	64
	Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	66
	Қосымшалар	70

**Мигрант балалардың, босқын балалардың, қандас балалардың
құқықтарын қамтамасыз ету жөніндегі жұмысты ұйымдастыру**

Әдістемелік ұсынымдар

Басуға 23.09.2022 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.

Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.

Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 7.